

พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

พระมหาดุสิต แสงวงค์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา ภาษาบาลี - สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2544

ISBN 974-03-1458-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PACCEKABUDDHA IN THE BUDDHIST CANONICAL TEXTS

Phramaha Dusit Sawaengwong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2001

ISBN 974-03-1458-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์	พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก
โดย	พระมหาดุสิต แสงวงศ์
สาขาวิชา	ภาษาบาลี - สันสกฤต
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รท. บรรจบ บรรณรุจิ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณีย์ ฟ้าพานิช

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว. กัลยา ติงศรัทธี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รท. บรรจบ บรรณรุจิ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณีย์ ฟ้าพานิช)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สิ้นสกุล)

พระมหาดุสิต แสวงวงศ์ : พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก(PACCEKABUDDHA
IN THE BUDDHIST CANONICAL TEXTS) อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.รท.บรรจบ บรรณรุจิ,
อ.ที่ปรึกษาร่วม : ผศ.ดร.ปราณี ฟ้าพานิช, 149 หน้า. ISBN 974-03-1458-9

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความหมายของคำว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า” แนวคิด
ลักษณะ บทบาท และปฏิปทาของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก และอรรถกถา

ผลของการวิจัยได้พบว่า ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกและ
อรรถกถา คือ ผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน เป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่งรองจาก
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะขาดคุณธรรมสำคัญบางประการคือ พระสัพพัญญุตญาณและทศพลญาณ
แต่สูงกว่าพระอรหันตสาวกอื่น ๆ เพราะตรัสรู้ธรรมด้วยตนเอง

พระปัจเจกพุทธเจ้า ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี 2 อสงไขยแสนกัปป์ ค้นพบสัจธรรมและตรัสรู้
สัจจะได้ด้วยตนเอง ชอบปลีกออกจากสังคมอาศัยอยู่ตามลำพังผู้เดียวอย่างโดดเดี่ยว ไม่คลุกคลีกับหมู่
คณะท่องเที่ยวไปผู้เดียวเปรียบเหมือนนอแรด

แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีต แสดงถึงเรื่องการสละทางโลกออกบวชของผู้มีปัญญา
ปรารถนาความหลุดพ้นกิเลส ผู้ได้สะสมบารมีและพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ไม่ได้บรรลุโมกขธรรมใน
ศาสนานั้น แล้วมาตรัสรู้เองตามเหตุปัจจัย ส่วนแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แสดงถึงแนวคิดเรื่อง
กฎแห่งกรรมและความสำนึกผิดกับความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูและพระเทวทัต
ท่านทั้งสองได้ทำบาปกรรมหนักมากมาย ต่อมาภายหลังสำนึกความผิดที่ได้ทำ จึงได้รับพุทธพยากรณ์ว่า
จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แนวคิดนี้ให้โอกาสผู้ที่เคยพลาดพลั้งทำผิดแล้วสำนึกความผิดที่ทำ
รับผลแห่งกรรมแล้วมุ่งมั่นทำความดีก็ยังมีโอกาสได้เข้าถึงนิพพาน

พระปัจเจกพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้สอนธรรม แต่ไม่ได้ตั้งคณะสงฆ์ไม่ได้
บัญญัติพระวินัย ในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และมนุษย์ได้มีโอกาสทำบุญเพื่อปรารถนาการบรรลุธรรม
และบังเกิดในภพที่ดี

ภาควิชา ภาษาตะวันออก	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา ภาษาบาลี - สันสกฤต	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา 2544	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

PHRAMAHADUSIT SAWAENGWONG : PACCEKABUDDHA IN THE
BUDDHIST CANONICAL TEXTS. THESIS ADVISOR : ASSIST. PROF. Lt
BANJOB BANNARUJI, Ph.D. THESIS CO-ADVISOR : ASSIST. PROF.
PRANEE LAPANICH, Ph.D. 149 pp. ISBN 974-03-1458-9

This thesis is a study of meanings and concept of the word 'Paccekabuddha' as presented in the Buddhist Canon and its commentaries.

The texts, canonical as well as commentarial, define the Paccekabuddha as a person who gains enlightenment by himself as the Sammāsambuddha. He is considered to be second only to the Sammāsambuddha because he is not an omniscient and does not possess the Ten Powers of the Buddha. He is different from the Arahats because he attains his enlightenment by himself.

A person has to perfect his merits for two uncalculable kalpas plus ten thousand kalpas in order to become a Paccekabuddha. He prefers to be alone, living apart from the society, roaming around unattached like the rhinoceros' horn.

Gleaning from what is said about the Paccekabuddhas in the past we see the concept of a man leaving his home, family and society as a recluse. A practice probably is not acceptable in ancient brahmanical society. A person aspired to be a Paccekabuddha is said to be of great intellectual power and has met and heard the Dhamma from many Sammāsambuddhas but somehow does not attain enlightenment in their teaching. When he has perfected his Parami, and experienced something conducive to enlightenment; he will become a 'Buddha' without having met a Sammāsambuddha. We also find stories of persons, for examples King Ajattasattu and Devadatta, who are predicted to be a Paccekabuddha in the future because of their true repentance after having committed the anantariyakamma. This shows that in the Buddhist Law of kamma, a person who commits bad kamma can improve oneself by good kamma and thereby gain enlightenment.

A Paccekabuddha as described in the canonical text also has contact with people. He teaches but does not establish the Sangha and does not prescribe the rules to govern the Sangha. He is also said to be the field for people to cultivate their merits.

Department Eastern Language Student's signature.....

Field of study Pali-Sanskrit Advisor's signature.....

Academic year 2001 Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะความอนุเคราะห์จากหลาย ๆ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอกล่าวนามไว้ด้วยความซาบซึ้ง และขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง ดังต่อไปนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รท.บรรจบ บรรณรุจิ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี พ้าพานิช กรุณาเมตตาเข้ารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และช่วยติดตามเอาใจใส่สอบถามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ ผู้ช่วยที่แนะให้ความรู้ในการค้นคว้าตำราเรียน ให้แนวคิดการศึกษา และช่วยเพิ่มเติมทัศนคติที่ดีในการศึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สินสกุล ผู้ให้ความรู้ภาษาสันสกฤตคนแรก ช่วยเอาใจใส่การศึกษาของผู้วิจัยเป็นอย่างดี และช่วยชี้แนะขอทุนการศึกษา

คุณคอนโด ทะคะมิชิ (Kondo Takamitsu) ผู้ถวายทุนการศึกษาตั้งแต่เริ่มเข้าศึกษาจนกระทั่งสำเร็จการศึกษา เอาใจใส่สอบถามเกี่ยวกับการศึกษาและให้กำลังใจ

ผู้วิจัยขอขอบคุณในน้ำใจของเพื่อนสหธรรมิก นักศึกษารุ่นพี่ทุก ๆ ท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายประภาส แก้วสุวรรณ ผู้ให้คำปรึกษา และช่วยชี้แนะให้กำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ด้วยดี

ผู้วิจัยขอรำลึกถึงคุณของบิดามารดา อุปัชฌาย์ ครู อาจารย์ ทุก ๆ ท่าน ผู้ประสิทธิประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งบัดนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา.....	ญ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	3
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	3
2. ความหมายของคำว่า พระปัจเจกพุทธะ.....	4
2.1 ความหมายของปัจเจกพุทธะ.....	4
2.2 วิเคราะห์รูปศัพท์.....	6
2.3 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก.....	13
2.3.1 พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระวินัยปิฎก.....	15
2.3.2 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสุตตันตปิฎก.....	16
2.3.3 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระอภิธรรมปิฎก.....	21
2.3.4 สรุปเปรียบเทียบความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถา และฎีกา.....	24

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3. แนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	33
3.1 ความเป็นมาของแนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	33
3.2 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม.....	40
3.3 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้ากับการไม่ได้บัญญัติพระวินัย.....	44
3.4 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าสอนธรรมหรือไม่สอนธรรม.....	45
3.5 แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการสำนึกผิดกับความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า...	50
3.6 ความสัมพันธ์ด้านแนวคิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พระอรหันตสาวก.....	53
4. ลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	55
4.1 คุณลักษณะของผู้จะมาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	55
4.1.1 ความเป็นมนุษย์.....	58
4.1.2 ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย.....	58
4.1.3 การได้พบผู้สิ้นอาสวะ.....	58
4.1.4 การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่.....	59
4.1.5 ความเป็นผู้มีฉันทะ.....	59
4.2 การบำเพ็ญบารมี.....	61
4.3 ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมี.....	76
4.4 การบรรลุธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า	78
4.5 ลักษณะทั่วไปของพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	90
4.6 การปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีตและอนาคต.....	95
4.6.1 พระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีต.....	101
4.6.2 พระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต.....	117
4.7 วัตรปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า.....	121

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4.7.1 การเที่ยวบิณฑบาต.....	121
4.7.2 การเข้าจำพรรษา.....	122
4.7.3 การทำอุโบสถกรรม.....	123
4.8 ความสัมพันธ์ระหว่างพระปัจเจกพุทธเจ้ากับผู้อื่น.....	124
4.8.1 ในฐานะผู้สั่งสอนธรรม... ..	124
4.8.2 ในฐานะผู้สงเคราะห์ในด้านการยกระดับจิตใจ.....	130
4.8.3 ในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญ.....	134
5. บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	139
5.1 บทสรุป.....	139
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	140
รายการอ้างอิง.....	141
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	149

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ไทย-รัฐ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ปากีสถาน อนุสรณ์นี้ พุทธศักราช 2500. 45 เล่ม.

1. วินยปิฎก

วินย.1/39/26	= วินยปิฎก มหาวิภังค (ปฐมภาค)
วินย.4/8/7	= วินยปิฎก มหาเวคค (ปฐมภาค)
วินย. 8/322/260	= วินยปิฎก ปริวาร

2. สุตตนปิฎก

ที.ส.9/375/157	= ทีฆนิกาย สีลขณฺธวคฺค
ที.ม.10/206/125	= ทีฆนิกาย มหาเวคค
ที.ปา.11/304-305/255	= ทีฆนิกาย ปาฎิกวคฺค
ม.ค.14/133/118	= มชฺฌิมนิกาย อุมฺปิปนฺณาสก
ส.ส.15/220/236	= สํยุตฺตนิกาย สคคาถวคฺค
ส.ข.17/96/58	= สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺค
อง.เอก.20/57/74	= องคฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อง.ปญจก.22/51/59-60	= องคฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ช.ช.25/54/345	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ช.เปต. 26/753-765/249-250	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ช.เถร.26/1098/406	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ช.ชา.27/15/145	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต (เอก - จตฺตทาฬีสนิปาต)
ช.ชา.28/35/29	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต (ปญฺณาส - มหานิปาต)
ช.ม.29/57/132	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต มหานิทฺเทส
ช.จ.30/32//96	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต จุฬินิทฺเทส
ช.อป.32/110/15	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต (ปฐมภาค)
ช.อป.33/26-31/82-83	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต (ทุติยภาค)
ช.พท.33/59/453	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต พุฑฺธวํส
ช.จริยา.33/291-297/385-386	= ชุฑฺดฺตฺตฺตฺตฺตฺต จริยาปิฎก

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา (ต่อ)

3. อภิธมมปิฎก

อภิ.ธ.36/15/117 = อภิธมมปิฎก ธาตุกถา

อภิ.ก.37/270/92 = อภิธมมปิฎก กถาตุถุ

4. อฎฐกถา

ที.สี.อ.1/253/214 = ทีฆนิกาย สีลกขนุทธาคุค อฎฐกถา

ที.ม.อ.2/338/303 = ทีฆนิกาย มหาวคค อฎฐกถา

ที.ปา.อ.3/309/204 = ทีฆนิกาย ปาฎิกถาคค อฎฐกถา

ม.ม.อ.1/56/143 = มชฺฌนิมิกาย มุลปถุณาสก อฎฐกถา

ม.ม.อ.2/112/96 = มชฺฌนิมิกาย มชฺฌนิมปถุณาสก อฎฐกถา

ม.อ.อ.3/135/92 = มชฺฌนิมิกาย อปริปถุณาสก อฎฐกถา

ส.ส.อ.1/260/332 = สยฺหุตตนิคาย สคาถาคค อฎฐกถา

ส.นิ.อ.154/212 = สยฺหุตตนิคาย นิทานาคค อฎฐกถา

ส.สพ.อ.3/1081/378 = สยฺหุตตนิคาย สพายตนาคค อฎฐกถา

อ.อ.อ.อ.1/174/104 = อญฺคตฺตนิคาย เอกกนิปาต อฎฐกถา

อ.อ.อ.อ.2/154/89 = อญฺคตฺตนิคาย ติกนิปาต อฎฐกถา

ช.ช.อ.4/157 = ชุทฺทนิคาย ชุทฺทกปาฐ อฎฐกถา

ธ.อ.2/37,3/161,5/185,8/86 = ธมฺมปทฎฐกถา

ช.อ.อ.43/311 = ชุทฺทนิคาย อุตาน อฎฐกถา

ช.ส.อ.อ.1/54/100,2/239-241/41-43 = ชุทฺทนิคาย สุตตนิปาต อฎฐกถา

ช.อ.อ.อ.1/26/128,2/1148/517 = ชุทฺทนิคาย เถรคาถา อฎฐกถา

ช.อ.อ.อ.223/233-234 = ชุทฺทนิคาย เถรีคาถา อฎฐกถา

ชา.อ.1/202,2/353,5/301,8/97 = ชาตกฎฐกถา

ช.ม.อ.10/173 = ชุทฺทนิคาย มหานิทฺเทศ อฎฐกถา

ช.อ.อ.อ.32/28 = ชุทฺทนิคาย จุฬนิทฺเทศ อฎฐกถา

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา (ต่อ)

ขุ.ม.อ.10/173	= ขุททกนิกาย มหานิทเทส อฏฐกถา
ขุ.จ.อ.32/28	= ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส อฏฐกถา
ปฎิสมุ.อ.1/37/221,2/150/76	= ขุททกนิกาย ปฎิสมุภิกขมคัค อฏฐกถา
ขุ.อป.อ.1/82/138,2/1/105-106	= ขุททกนิกาย อปทาน อฏฐกถา
ขุ.พทุ.อ.5/52	= ขุททกนิกาย พทุธวิส อฏฐกถา
ขุ.จริยา.อ.18/40	= ขุททกนิกาย จริยาปิฎก อฏฐกถา
อภิ.ธ.อ.1007/408	= อภิธรรมม ธมมสงคณี อฏฐกถา
วิสุทฺธิ.1/3	= วิสุทฺธิมคค (ปฐุมภาค)
วิสุทฺธิ.ฎี.2/73/88	= วิสุทฺธิมคค มหาฎีกา

คำชี้แจงในการใช้อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ และเลขบอกเล่ม ข้อ หน้า

อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกถึงชื่อของคัมภีร์ กรณีมีตัวเลขสามชุด ตัวเลขชุดแรกบอกเล่มของคัมภีร์ เลขชุดที่สองบอกชื่อของเล่มในคัมภีร์ และเลขชุดที่สามบอกหน้าของคัมภีร์ เช่น

วินย. 1/39/26 หมายถึง พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ข้อ 39 หน้า 26

ที.ม.10/206/125 หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 10
ข้อ 206 หน้า 125

อภิ.ธ.36/15/117 หมายถึง อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา เล่มที่ 36 ข้อ 15 หน้า 117

ที.ม.อ.2/10/25 หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค อรรถกถา เล่มที่ 2 ข้อ 10 หน้า 25

กรณีมีตัวเลขสองชุด ตัวเลขชุดแรกบอกชื่อของเล่มในคัมภีร์ และเลขชุดที่สองบอกหน้าของคัมภีร์ เช่น ขุ.ขุ.อ.4/157 หมายถึง ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ อรรถกถา ข้อ 4 หน้า 157 ยกเว้น ธ.อ. ชา.อ. และวิสุทฺธิ. ตัวเลขชุดแรกบอกภาคหรือเล่มของคัมภีร์และตัวเลขชุดที่สองบอกหน้าของคัมภีร์ เช่น ธ.อ.2/37 หมายถึง ธัมมปัทฏฐกถา ภาคที่ 2 หน้า 37, ชา.อ.1/202 หมายถึง ชาตกัฎฐกถา เล่มที่ 1 หน้า 202, วิสุทฺธิ.1/3 หมายถึง วิสุทฺธิมรรคภาคที่ 1 หน้า 3.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

คำว่า พุทธะ เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงคำว่า พุทธะ มักจะหมายถึงพระศากยมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระสมณโคดมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงค้นพบพระสัจธรรมอันประเสริฐตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วทรงประกาศพระสัจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นแก่สรรพสัตว์ในโลก เรื่องราวของพระพุทธรูปองค์นี้มีผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าในแง่มุมต่าง ๆ ไปได้เป็นจำนวนมาก เช่น ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท¹ เป็นการศึกษาเรื่องการบำเพ็ญทศบารมีหรือพุทธการกกรรมที่กระทำให้บุคคลเป็นพระพุทธรูป และการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน² เป็นการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาเฉพาะเรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์โดยตรง เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน³ งานวิจัยเหล่านี้เป็นการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น แต่จากการค้นคว้าคำว่า พุทธะ พบว่า ยังมีพระพุทธรูปประเภทหนึ่งนอกจากพระพุทธรูปตามที่กล่าวแล้ว คือ พระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่ได้รับการศึกษาเป็นระบบแนวคิดเป็นจริงเป็นจัง ถึงแม้ว่าการศึกษา

---

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524)

² ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523)

³ ประโยชน์ ส่งกลิ่น, “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540)

สัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่ได้รับการศึกษาเป็นระบบแนวคิดเป็นจริงเป็นจัง ถึงแม้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธเจ้ามีผู้วิจัยบ้างแล้ว เช่น พระปัจเจกพุทธเจ้า : พระพุทธฤๅษี⁴ และการวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (พระบาลี)⁵ มีข้อสังเกตว่า งานเขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมข้อมูล ไม่ได้ศึกษาแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทำให้นำศึกษาพระปัจเจกพุทธเจ้าในแง่อื่นนอกจากนี้ เช่น แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการสำนึกผิดกับความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต เป็นต้น

พระปัจเจกพุทธเจ้า ถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา เรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในชาดกบางเรื่องเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ฤๅษี ตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระผู้ตรัสรู้เองเฉพาะตัว ไม่ค่อยมีบทบาทในการสอนธรรมแก่ผู้อื่น จึงมีประเด็นที่น่าศึกษาเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีและภูมิธรรมของบุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า รวมทั้งบทบาทและปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่มีต่อสังคม

อนึ่ง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ยังได้กล่าวถึงบุคคล เช่น พระเทวทัต พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นต้นว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต จึงทำให้นำศึกษาว่าอะไรเป็นปัจจัยให้บุคคลเหล่านี้จะได้บรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

⁴Ria Kloppenborg, *The Paccekabuddha: A Buddhist Ascetic* (Kandy Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1983)

⁵เดียน คำดี, “การวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (พระบาลี)” (รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ทุนอุตหนฺนุวิจัย มก. ปี 2539 ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541)

2. ศึกษาแนวความคิด บทบาท และปฏิปทาของพระปัจเจกพุทธเจ้า

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยจะศึกษาและวิเคราะห์ความหมายของคำว่าพระปัจเจกพุทธะ แนวความคิด บทบาท และปฏิปทาต่าง ๆ ของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์เรียบเรียงเขียนเป็นงานวิจัย
3. สรุปผล และนำเสนอผลการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

ให้แนวคิดและความรู้เรื่องสถานภาพ บทบาท และปฏิปทาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีบาลี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ความหมายของคำว่า พระปัจเจกพุทธะ

2.1 ความหมายของปัจเจกพุทธะ

คำว่า พระปัจเจกพุทธะ มีนักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ชื่อพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น¹

พจนานุกรม บาลี - ไทยของ รศ.ดร.จำลอง สारพัตติก ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ท่านผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สอนผู้อื่น, พระปัจเจกพุทธเจ้า²

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระผู้ตรัสรู้จำเพาะพระองค์เดียว³

ที. ดับเบิลยู. ริส เดวิดส์ และ วิลเลียม สตีด (T.W. Rhys Davids and William Stede) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ผู้ที่ตรัสรู้ได้ด้วยตนเอง, ผู้ที่ได้บรรลุถึงการตรัสรู้ขั้นสูงสุดและสมบูรณ์สูงสุด แต่ปรินิพพานไปโดยปราศจากการประกาศความจริงแก่ชาวโลก (พระพุทธรูปเจ้าผู้เจียบ)⁴

---

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2538), หน้า 527.

²จำลอง สारพัตติก, พจนานุกรม บาลี - ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์พันธ์ตั้ง จำกัด, 2538), หน้า 304.

³พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี - ไทย อังกฤษ - สันสกฤต (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2513), หน้า 440.

⁴T.W.Rhys Davids and William Stede, The Pali Text Society's Pali - English Dictionary (London: The Pali Text Society, 1975), p. 385.

แฟรงกลิน เอดเจอร์ตัน (Franklin Edgerton) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าเพื่อตนผู้เดียว ผู้ที่ได้ตรัสรู้ แต่อยู่ในความโดดเดี่ยว และไม่เปิดเผยความรู้ของตนเองแก่ชาวโลก⁵

ชาร์ลส์ เอส. พร็อบิช (Charles S. Prebish) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้า “เฉพาะตัว” หรือ “โดดเดี่ยว” ปัจเจกบุคคลผู้ที่ได้รับการตรัสรู้ แต่เป็นผู้ที่ไม่มีครูหรือไม่มีบทบาทในชุมชน⁶

ไมเคิล ไปย์ (Michael Pye) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้อย่างโดดเดี่ยว พระพุทธเจ้าผู้ที่ได้รับการตรัสรู้โดยลำพังด้วยตนเองและไม่สอนผู้อื่น ดำรงชีพอยู่อย่างโดดเดี่ยวอย่างเช่นฤๅษี⁷

โมนีเยร์ โมนีเยร์ วิลเลียมส์ (Monier Monier Williams) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าผู้ดำรงชีพอยู่อย่างโดดเดี่ยว และได้ตรัสรู้ด้วยตนเอง⁸

ซิลเดอริส (Childers) ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ผู้ที่ได้บรรลุธรรม เช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระปัญญาที่สำคัญยิ่งเพื่อเข้าถึงพระนิพพานด้วยพระองค์เอง โดยปราศจากการช่วยเหลือ หากแต่ไม่ทรงประกาศความรู้ที่แก่นั้นแก่มนุษย์...ไม่

⁵Franklin Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar And Dictionary* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1977), p. 379.

⁶Charles S. Prebish, *Historical Dictionary of Buddhism* (Delhi: Sri Satguru Publications, 1993), pp. 217-218.

⁷Michael Pye, *Dictionary of Religion* (London: Macmillan, 1994), p. 209.

⁸Monier Monier Williams, *Sanskrit-English Dictionary* (London: Oxford University Press, 1979), p. 664.

ทรงเป็นพระสัมพันธัญญ์⁹

จากความหมายที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ไว้พอที่จะสรุปได้ดังนี้

คำว่า พระปัจเจกพุทธะ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยไม่เคยได้ยินคำสอนของพระพุทธเจ้าองค์อื่นเลยในชีวิต อยู่อย่างสันโดษและโดดเดี่ยว เข้าถึงพระนิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมอันเป็นความจริงอันประเสริฐแก่สรรพสัตว์ในโลก

2.2 วิเคราะห์รูปศัพท์

คำว่า ปุจฉกพุทธ แยกศัพท์เป็น ปุจฉก และ พุทธ คำว่า ปุจฉก เป็นคำที่ประกอบมาจาก อุปสัค ปฏี ในความหมายว่า เฉพาะ, ตอบ, ทวน, กลับ¹⁰ ส่วนคำว่า เอก เป็นคำศัพท์นามประเภทวิเศษณ์ศัพท์นามในความหมายว่า คนหนึ่ง, สูงสุด, นอกนี้, ต่างหาก, ผู้เดียว, ว่างเวง, ไม่มีเพื่อน¹¹ เป็นหนึ่ง, คนเดียว¹² อุปสัค ปฏี เข้าสนธิกับ เอก ด้วยอาเทศพยัญชนะสนธิ ถ้าสระอยู่หลัง แปลง ฎี หรือ ติ ที่ท่านทำเป็น ตย แล้วให้เป็น จจ¹³ เป็น ปุจฉก มีความหมายว่า จำเพาะผู้เดียว¹⁴

⁹Robert Caesar Childers, A Dictionary of the Pali Language (London: Trubner, 1875), p. 309.

¹⁰สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 นามและอักษยศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 45 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 92.

¹¹พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี - ไทย อังกฤษ - สันสกฤต, หน้า 184.

¹²สมเด็จพระสังฆราช พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์, พระคัมภีร์ อภินันปทีปิกา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระนคร, 2508), หน้า 850.

¹³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 1 สมัญญาภิธานและสนธิ, พิมพ์ครั้งที่ 37 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 21.

¹⁴พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี - ไทย อังกฤษ - สันสกฤต, หน้า 440.

และคำว่า ปจฺเจก นี้ ตรงกับคำสันสกฤตว่า ปฺรตฺยเอก มีความหมายว่า แต่ละคน, โดดเดี่ยว, ทุก ๆ อย่าง¹⁵

เมื่อสรุปความหมายของคำว่า ปจฺเจก ตามภาษาบาลี และเทียบกับสันสกฤต

คือ ปฺรตฺยเอก แล้ว จึงได้ความหมายว่า เฉพาะผู้เดียว, คนเดียวต่างหาก, แยก, หลายอย่าง, ต่างกัน¹⁶

ส่วนคำว่า พุทฺธ เป็นคำบาลี ตามรูปศัพท์เป็นคำกิริยาภิกตฺที่ประกอบมาจาก พุทฺ ธาตุ ในความหมายว่า รู้, ตื่น¹⁷ เบิกบาน, เฟิกขึ้น, ถอนขึ้น, ควักขึ้น, ทรงไว้, รองรับ¹⁸ ลง ตบัจจย ในกิริยาภิกตฺ เมื่อนำมาประกอบกันจึงได้รูปศัพท์ว่า พุทฺธ

เมื่อธาตุหรือเค้าธาตุลงท้ายด้วยพยัญชนะตัวที่ 4 ของวรรค คือ ธ และบัจจยที่ตามมาขึ้นต้นด้วย ต ให้เปลี่ยนตัว ต เป็นตัว ธ ให้เปลี่ยนเสียงสุดท้ายของธาตุหรือเค้าธาตุ ซึ่งเป็นพยัญชนะตัวที่ 4 ของวรรค คือ ธ นั้น เป็นตัวที่ 3 คือ ท¹⁹ จึงได้รูปศัพท์ว่า พุทฺธ

นอกจากนี้ ในสันสกฤตตำราไวยากรณ์โบราณ ให้ความหมายของธาตุ พุทฺธ ไว้ต่าง ๆ กัน เป็น 2 ประเด็น คือ รู้, เข้าใจ และบาน, ตื่น* แต่นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ธาตุ

¹⁵Monier Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary, p. 664.

¹⁶พจนานุกรม บาลี -ไทย - อังกฤษ ฉบับภุมิพโลภิกษุ 2531 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิภุมิพโลภิกษุ, 2531), หน้า 2015.

¹⁷William Dwight Whitney, The Roots Verb - Form and Primary Derivatives of the Sanskrit Language (Delhi: Motilal Banarsidass, 1979), p. 106.

¹⁸พระโศคคัลลายนมหาเถระและพระสุภุมิตมหาเถระ, อภิธานปฺปทีปิกาและสุจิ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 660 - 661.

¹⁹วิสุทฺธ บุษยกุล, แบบเรียน ภาษาสันสกฤต เล่ม 1 (ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 133.

*ปาณินิ ให้ความหมายธาตุนีว่า พุทฺธ อวคฺมเน คัมภีร์ธาตูปฺปทีปิกา ให้ความหมายว่า พุทฺธ อวคฺมเน พุทฺธ โฟธเน ; ฃาเน ; วิกฺสเน ; นิทฺทกฺษ ดู S.M. Katre, Dictionary of Panini (Poona: Post Graduate and Research Institute) || : 413.

พหู ความมีความหมายว่า รู้, ตรัสรู้ ส่วนความหมายว่า บาน, ตื่น²⁰ เป็นความหมายที่ตีความใช้กันต่อภายหลัง

โมนีเยร์ โมนีเยร์ วิลเลียมส์ (Monier Monier Williams) ได้กล่าวสรุปความหมายและวิวัฒนาการของความหมายของคำนี้ไว้ดังนี้

ความหมายดั้งเดิม น่าจะหมายถึง “หยั่งความลึก, เข้าไปสู่ส่วนลึกที่สุด” (จึงมีความหมายต่อมามีว่า) สังเกต, หมายไว้, สนใจ, เอาใจใส่, ติดตาม ; รับรู้, หมายรู้, คำนึง, จำได้ ; รู้, เข้าใจ, รู้เรื่อง ; คิด, ไตร่ตรอง, ไคร่ครวญ, พิจารณา, ถือเอา, ยกย่อง ; ฟั่น (จากสลบหรือจากหลับ ฯลฯ) ได้สติ ; ลุกขึ้น, ตื่นขึ้น ; เตือน²¹

จะเห็นได้ว่า ความหมายเป็นไป 2 ประเด็น คือ รู้ เข้าใจสิ่งที่ได้สังเกตแล้ว หมายรู้เอาไว้ กับ ฟั่น, ได้สติหรือรู้สึกตัวตื่นขึ้น การบรรยายการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เริ่มเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาติดตามความเป็นไปของจิตทำให้จิตเป็นสมาธิ แล้วเกิดความรู้ขึ้น เมื่อเกิดความรู้ก็รู้ว่าตนเองฟั่นแล้ว อันเป็นเหตุให้เกิดการตีความไว้ว่า รู้ตนเองตื่นขึ้นจากความไม่รู้ตัวที่หลงเวียนว่ายอยู่²²

ดังนั้น คำว่า พหู ในคัมภีร์บาลีและคัมภีร์สันสกฤตต่างให้ความหมายของธาตุ

²⁰ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 36. อ้างถึงใน H. Dayal, The Buddhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 18.

²¹ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, 2523), หน้า 37. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

The original sense may have been ‘to fathom a depth, penetrate to the bottom’: to observe, mark, heed, regard, attend to; to perceive, notice, become acquainted with, recognise; to know, understand, comprehend; to think, reflect; to deem, consider, regard as, esteem as; to recover consciousness (after a swoon or after slept, etc.) come to one’s sense; to wake up, awake; to admonish.

²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

พฺท ในทำนองเดียวกัน คือ ฐ, ตีน²³

คำว่า พฺท ประกอบรูปศัพท์เป็นนามกิตก์ ลง ต ปัจจัย อาเทศ ต ปัจจัย เป็น ฐ และ ฐ ที่สุดธาตุ เป็น พ²⁴ จึงได้รูปศัพท์ว่า พฺท นักปราชญ์ทั้งหลายได้แสดงการวิเคราะห์รูปศัพท์ไว้ในคัมภีร์สหทนีติปกครองธัตมาลา, อภิธานป์ที่ปีกาฎีกา และอภิธานป์ที่ปีกาและสุจิ ซึ่งมีรูปวิเคราะห์แตกต่างกันและความหมายที่ปรากฏตามรูปวิเคราะห์แตกต่างกัน เช่น ความหมายว่า ตรัสรู้, ฐ, ตีน, เบิกบาน, เพิกขึ้น, ถอนขึ้น, ควักขึ้น, ทองไว้, รองรับ, กำจัด ดังรูปวิเคราะห์ที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทฺธศาสนาเถรวาทในความหมายต่าง ๆ ดังนี้

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พฺท ในความหมายว่า ตรัสรู้, ฐ

1. คำว่า พฺท สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พฺท ในความหมายว่า ตรัสรู้, ฐ
 ดังรูปวิเคราะห์ว่า
 พฺทฺธตฺตี พฺทฺธ. โต.
 แปลว่า ผู้ใด ย่อมตรัสรู้ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พฺทฺธะ. ลง ต ปัจจัย²⁵
2. คำว่า พฺท สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พฺท ในความหมายว่า ตรัสรู้, ฐ
 ดังรูปวิเคราะห์ว่า
 สพฺท พฺทฺธวติ พฺทฺธ. พฺท อวคมเน (อวคมนิ ชานน) สกมฺมกา กตฺตริ ตปฺปจฺโย.
 แปลว่า ผู้ใดตรัสรู้ ซึ่งสิ่งทั้งปวง เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พฺทฺธะ. พฺท ธาตุ ลงในอรรถว่า
 ตรัสรู้ (การตรัสรู้, ความรู้) สกรรมธาตุ ต ปัจจัย ลงในกัตตุ (ผู้ทำ)²⁶
3. คำว่า พฺท สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พฺท ในความหมายว่า ตรัสรู้, ฐ

²³William Dwight Whitney, The Roots Verb-Forms and Primary Derivatives of The Sanskrit Language, p. 106.

²⁴พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2542), หน้า 8.

²⁵พระโมคคัลลายนมหาเถระและพระสุภุติมหาเถระ, อภิธานป์ที่ปีกาและสุจิ, หน้า 661.

²⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 660.

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้รู้ ซึ่งสัจจะทั้งหลาย เหตุนั้น ชื่อว่า พุทฺธะ²⁷

4. คำว่า พุทฺธ สําเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุทฺ ในความหมายว่า ตรัสรู้, รู้

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ยังหมุ่สัตว์ให้ตรัสรู้ เหตุนั้น ชื่อว่า พุทฺธะ²⁸

5. คำว่า พุทฺธ สําเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุทฺ ในความหมายว่า ตรัสรู้, รู้

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

วิสิฏฺฐา พุทฺธิ อสฺสชาติ วา พุทฺโธ.

แปลว่า อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ (ปัญญาเป็นเครื่องรู้) อันประเสริฐสุด ของผู้นั้น มีอยู่ เหตุ
นั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ²⁹

6. คำว่า พุทฺธ สําเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุทฺ ในความหมายว่า ตรัสรู้, รู้

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

ปารมิตาปริภาวิตาย ปญฺญาเย สพุพฺมุปี เถยฺยํ อพุชฺฌิตี พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ใด ได้ตรัสรู้ ซึ่งสิ่งที่ควรรู้แม้ทั้งปวง ด้วยปัญญาอันตนบำเพ็ญและอบรมแล้ว
เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ³⁰

7. คำว่า พุทฺธ สําเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุทฺ ในความหมายว่า ตรัสรู้, รู้

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตคุณวิเสสเสหิ ชีณาสเวหิ พุชฺฌิตพุโพติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ใด อันพระชินาสพทั้งหลาย ผู้มีคุณวิเศษที่ตนบรรลุลแล้ว ฟังรู้ได้ว่า พระผู้มี

²⁷ พระอัครวงศาจารย์, สัททนิติปกรณ์ธาตุมาลา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2535), หน้า 305.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁹ พระโมคคัลลายนมหาเถระและพระสุภุติมหาเถระ, อภิธานปทีปกาศและสุจิ, หน้า 660.

³⁰ พระอัครวงศาจารย์, สัททนิติปกรณ์ธาตุมาลา, หน้า 305.

พระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เองหนอ เหตุนี้ ผู้ที่นั้น ชื่อว่า พุทธะ³¹

8. คำว่า พุทธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุ ในความหมายว่า ตรัสรู้, ฐิ
 ดังรูปวิเคราะห์ว่า

อปริมหิตกโปไปจิตปารมิตาสมุฏตาย ปญญาเย สพุเพ สขตาสขตมเม อพุชฺเฌิ พุชฺเฌติ
 พุชฺเฌิสฺสตีติ วา พุทฺโธ.

แปลว่า อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ได้ตรัสรู้ คือ ย่อมตรัสรู้ ได้แก่ จักตรัสรู้ ซึ่งสังฆธรรมและ
 อสังฆธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันตนสั่งสมและอบรมมาแล้วด้วยกัมป์ที่กำหนดไม่ได้ เหตุนี้
 ผู้ที่นั้น ชื่อว่า พุทธะ³²

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พุทธะ ในความหมายว่า ตื่น

1. คำว่า พุทธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุ ในความหมายว่า ตื่น
 ดังรูปวิเคราะห์ว่า

สวาสนสมโมหนิทุทาย พุชฺเฌติ ปพุชฺเฌติ ปพุชฺเฌณํ กโรตีติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ใด ย่อมรู้ คือ ย่อมตื่น ได้แก่ ย่อมกระทำการปลุกจากความหลับคือความ
 ลุ่มหลงพร้อมทั้งวาสนา เหตุนี้ ผู้ที่นั้น ชื่อว่า พุทธะ³³

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พุทธะ ในความหมายว่า เบิกบาน

1. คำว่า พุทธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุ ในความหมายว่า เบิกบาน
 ดังรูปวิเคราะห์ว่า

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³² พระโมคคัลลายนมหาเถระและพระสุภูติมหาเถระ, **อภิธานปทีปิกาและสุจิ**, หน้า
 660-661.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ทินกรกิริณสมาคเมน ปรมรุจิรสิริโสภคคบุปุตติยา วิกสิตมิว ปทุมํ อคฺคมคฺคณ-
ณานสมาคเมน อปริมิตคฺคณคณาลักตสพฺพณฺณุตตฺตณฺณานบุปุตติยา พุชฺฐมฺติ วิกสติ พุชฺฐมฺนํ
วิกสนํ กโรตีติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ใด ย่อมเบิกบาน คือ ย่อมแยมบาน ได้แก่ ย่อมกระทำความเบิกบาน คือ
การแยมบาน เพราะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณอันประดับหมู่คุณอันนับไม่ถ้วน ด้วยการบรรลุพระ
อรหัตมรรคญาณอันประเสริฐเปรียบเสมือนดอกปทุมที่แยมบาน เพราะต้องรัศมีพระอาทิตย์จึง
มีความงดงามอันเลิศด้วยศิริอันน่าชอบใจอย่างยิ่ง เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ³⁴

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พุทฺธะ ในความหมายว่า เพิกขึ้น, ถอนขึ้น, ควักขึ้น

1. คำว่า พุทฺธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุฑ ในความหมายว่า เพิกขึ้น, ถอนขึ้น,
ควักขึ้น

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

เทว วฏฺฏมฺูลานิ อนนฺณนุทฺธราปีโต หุตฺวา ขนฺธสนฺดานโต สยเมว มหาสมฺมุทฺโต
วาลิกุทฺธรณํ วิย อฺุทฺธรตีติ พุทฺโธ.

แปลว่า ผู้ใด ผู้ไม่ใช่สิ่งอื่นถอนขึ้นให้ ย่อมถอนรากแห่งวิภวาททั้งสองจากชั้นธสันดาน
ขึ้นเองนั่นแล เหมือนการถอนทรายขึ้นจากมหาสมุทร เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ³⁵

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พุทฺธะ ในความหมายว่า ทรงไว้, รองรับ

1. คำว่า พุทฺธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุฑ ในความหมายว่า ทรงไว้, รองรับ

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

เทว ทิฏฺฐธมฺมิทฺสุมฺปรายิกสฺสาเต อตฺเต อฺุทฺธริตฺวา ธาเรตีติ พุทฺโธ.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แปลว่า ผู้ใด ย่อมถอนขึ้นแล้วรองรับซึ่งประโยชน์ทั้งสองอันบัณฑิตกล่าวพร้อมกันว่า เป็นไปในธรรมที่บุคคลเห็นได้ในปัจจุบันนี้และเป็นไปในโลกที่สัตว์พึงไปในภายภาคหน้าเหตุที่นั่น ผู้ที่นั้น ชื่อว่า พุทธะ³⁶

รูปวิเคราะห์ศัพท์ พุทธะ ในความหมายว่า กำจัด

1. คำว่า พุทธ สำเร็จรูปมาจากธาตุว่า พุ ในความหมายว่า กำจัด

ดังรูปวิเคราะห์ว่า

อถวา หิตะ ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตุตฺตานํ ภยํ หีสตีติ พุทฺโธ.

แปลว่า อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ย่อมกำจัดซึ่งภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้ดำเนินไปใน สิ่งที่เป็นประโยชน์และให้หันกลับจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เหตุที่นั่น ผู้ที่นั้น ชื่อว่า พุทธะ³⁷

มีข้อสังเกตว่าคำว่า พุทธะ นี้ มีการแปลความหมายได้หลายนัยโดยอาศัยธาตุ ตัวเดียวกันคือ พุ ธาตุ นั้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะนักปราชญ์ทั้งหลายได้มุ่งเน้นลักษณะความเป็นพระพุทธรูปตามรูปศัพท์ว่า พุทธ และเป็นความหมายที่ดีความใช้กันภายหลังจากความหมายเดิมของพุทธรูปว่า ตรัสรู้, รู้ ได้วิวัฒนาการในการบรรยายลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น คำว่า พุทธะ จึงมีความหมายมากมายดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

คำว่า พุทธะ มีหลายความตามที่กล่าวไว้ข้างต้นก็จริง แต่ความหมายที่ประสงค์ในที่นี้ คือความหมายว่า ตรัสรู้, รู้ กล่าวคือ การตรัสรู้ธรรมของพระพุทธรูปเจ้า เมื่อนำคำว่า ปัจเจก + พุทธะ รวมกันจึงได้คำว่า พระปัจเจกพุทธะ คือ พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้เฉพาะด้วยพระองค์เอง

2.3 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ 32 ปัจเจกพุทธบาทาน ได้แสดงความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ ดังข้อความว่า

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁷ ม.ม.อ.1/56/143

(พระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า)

“ได้ยินว่า พระปัจเจกพุทธเจ้ามีจริงหรือ ? ด้วยเหตุอะไร
ท่านเหล่านั้น จึงเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นนักปราชญ์”.³⁸

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบพระอานนท์ว่า)

“คนเหล่าใด มีบุญญาธิการที่ได้บำเพ็ญไว้ในพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวง
(แต่ว่า) ยังไม่ได้โมกขธรรมในพระศาสนาของพระชินเจ้า คนเหล่านั้น
เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าดี อาศัยสังเวคธรรมนั้น
ด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อย ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้ ถึงแม้ว่าจะเว้น
จากพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย”.³⁹

สรุปได้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือผู้มีปัญญาที่ได้สั่งสมบำเพ็ญบารมีไว้ในพระ
ศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวงในกาลก่อน แต่ไม่ได้บรรลุโมกขธรรมกล่าวคือการบรรลุพระ
นิพพานในพระศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น ๆ ต่อมาในสมัยที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ท่านอาศัยเพียงสังเวคธรรมคือธรรมที่ก่อให้เกิดความสลัดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น
ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้ เพราะท่านเป็นนักปราชญ์ มีปัญญาแก่กล้า ถึงแม้ว่า ท่านจะ
ไม่ได้รับฟังโอวาทนุสาสน์จากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ใดเลย นั่นก็ไม่ใช่อุปสรรคในการบรรลุธรรม
ของท่าน เพราะท่านได้สั่งสมบำเพ็ญบารมีไว้แล้วในพระศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวง ท่านมี
ความบริสุทธิ์ในฐานะที่เป็นพระพุทธรูปเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกประการ แต่ท่านมี

³⁸ช.อป.32/83/10

ปัจเจกพุทธเจ้า กิร นาม โหนติ

ภวนฺติ เต เหตุหิ เกหิ ธีรา ฯ

³⁹เรื่องเดียวกัน, ข้อ 84-85, หน้า 10.

เย สพุพพุเธสุ กตาทิการา

อลทฺธโมกฺขา ชินสาสเนสุ ฯ

เตเนว สํเวคมุขเน ธีรา

วินาปี พุทฺเธหิ สุตฺติกฺขปนฺนุภา

อารมฺมณฺเณนาปี ปริตฺตเกน

ปจฺเจกโพธิ อฺนุปาปฺนฺนฺติ ฯ

ฐานะเป็นรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านพระสัพพัญญุตญาณ ทศพลญาณ มหากรุณาธิคุณ คุณลักษณะ และระยะการบำเพ็ญบารมี ฐานะของพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นรองเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่มีใครอื่นที่จะเทียบเสมอกับท่านได้⁴⁰

2.3.1 พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระวินัยปิฎก

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก* ไม่ได้กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้ามากนัก การศึกษาค้นคว้าพบว่าได้กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในปริวาร ทุกวาระ ดังข้อความว่า “บุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ 2 จำพวก คือ 1. พระพุทธเจ้า 2. พระปัจเจกพุทธเจ้า”.⁴¹

ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎกที่ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือบุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ นั้น ก็เนื่องจากว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีความบริสุทธิ์หมดสิ้นอาสวะกิเลสเครื่องทำให้เศร้าหมองอันก่อให้เกิดมลทินทางกาย วาจา และใจ ท่านไม่ประพฤติละเมิดศีล ดังนั้น อาบัติคือโทษที่เกิดแต่การละเมิดพระพุทธรูปบัญญัติจึงไม่มีแก่พระปัจเจกพุทธเจ้ารวมทั้งไม่มีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

⁴⁰เรื่องเดียวกัน, ข้อ 86, หน้า 10.

สพฺพมฺหิ โลกมฺหิ มมฺ สุเปตฺวา

ปจฺเจกพุทฺธาน สโมว นตฺถิ เปฯ

* พระวินัยปิฎก คือ ปิฎกที่บันทึกรวบรวมสิกขาบทหรือระเบียบปฏิบัติของภิกษุและภิกษุณีที่พระพุทธรูปทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุและภิกษุณีโดยทรงอธิบายว่า การที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทก็เพื่อให้เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติของภิกษุและภิกษุณี นอกจากนี้ยังเป็นไปเพื่ออำนาจประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย 10 ประการ (ดูเพิ่มเติมใน วินย.1/39/26)

⁴¹วินย. 8/322/260

เทว ปุคฺคฺลา อภพฺพา อปตฺตฺตี อปชฺชิตฺตุ พุทฺธา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ ฯ

2.3.2 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรต้นตปิฎก

ในพระสูตรต้นตปิฎกโดยเฉพาะอย่างยิ่งขุททกนิกายได้รวบรวมเรื่องราวและแนวคิดเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้เป็นจำนวนมาก จากการศึกษาค้นคว้ามีหลักฐานที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกดังต่อไปนี้ คือ อง.เอก.20/57/74, ขุ.ม.29/57/132, ขุ.ม.29/149/279, ขุ.จ.30/32/96, ขุ.จ. 30/140/287, ขุ.อป. 32/1-2/342

1. ในอังคุตตรนิกาย เอกก ทุก ติกนิบาต ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระพุทธะ ประเภทหนึ่ง แตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังหลักฐานที่ปรากฏในพุทธปิณฑศาสตร์ หมวดว่าด้วยบุคคล ดังข้อความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้า 2 จำพวก เหล่านี้ คือ 1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า 2. พระปัจเจกพุทธเจ้า”.⁴²

2. ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระอริยะ ดังหลักฐานที่ปรากฏในติสสเมตเตยยสุตตนิทเทสว่าด้วยปฏิปทาของพระมุนี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงบุคคลพึงศึกษาวิเวก เพราะการประพฤติวิเวกเป็นกิจสูงสุดของพระอริยะทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก ดังข้อความว่า “คำว่าการประพฤติวิเวกนี้เป็นกิจสูงสุดของพระอริยะทั้งหลาย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้า เรียกได้ว่า พระอริยะ”.⁴³

3. ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกมุนี ดังหลักฐานที่ปรากฏในมหาวิญญูสุตตนิทเทสว่าด้วยโมเนยยธรรม 3 ประการ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าบัณฑิตเรียกบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย ผู้เป็นมุนีทางวาจา ผู้เป็นมุนี

⁴²อง.เอก. 20/57/74

ตถาคต ๑ อรหันต์ สัมมาสัมพุทธโธ **ปัจเจกพุทธโธ** ๑ ฯ อิม โข ภิกขเว เทว พุทธา ฯ

⁴³ขุ.ม. 29/57/132

เอตทริยานมุตตมนฺติ อริยา วุจฺจนฺติ พุทธา ๑ พุทธสาวกา ๑ **ปัจเจกพุทธา** ๑, อริยานํ เอตํ อคฺคํ เสฏฺฐํ วิสิฏฺฐํ ปาโมกฺขํ อุตฺตมํ ปวฺรํ, ยทิทํ วิเวกจริยาติ เอตทริยานมุตฺตมํ ฯ

ทางใจ ผู้ไม่มีอาสวะ ว่าเป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโมเนยยธรรม ผู้ละกิเลสทั้งปวงได้ คำว่า มุนี ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนั้น หมายถึงถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

มุนีผู้ประกอบด้วยโมเนยยธรรม 3 ประการเหล่านี้ มี 6 จำพวก คือ

1. อคารมุนี
2. อนาคารมุนี
3. เสขมุนี
4. อเสขมุนี
5. ปัจเจกมุนี
6. มุนิมุนี

บุคคลผู้ครองเรือน เห็นทาง(นิพพาน) แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่า อคารมุนี บุคคลผู้เป็นบรรพชิตเห็นทาง (นิพพาน) แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่า อนาคารมุนี พระเสขะ 7 จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่า อเสขมุนี พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า ปัจเจกมุนี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่ามุนิมุนี.⁴⁴

จากข้อความข้างต้นนี้ ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกมุนี มีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มอื่น ๆ เช่น ชุ.อป.32/27-28/400, ชุ.อป. 32/31-32/401 และ ชุ.จริยา. 33/291-297/385-386

4. ในขุททกนิกาย จุฬินิทเทส ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า วิสุททธิเทพ ดังหลักฐานที่ปรากฏในโรตกมาณวปัญหานิทเทสว่าด้วยเทพ 3 โรตกมาณพ ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเทพ ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้เป็นพราหมณ์ ผู้เสด็จจาริกอยู่ใน

⁴⁴เรื่องเดียวกัน, ข้อ 149, หน้า 279.

อิเมหิ ตีหิ โมเนยยเยหิ ธมฺเมหิ สมฺนุคตาคฺช มฺนโย : อคารมฺนโย อนาคารมฺนโย เสกฺขมฺนโย อเสกฺขมฺนโย **ปจฺเจกมฺนโย** มฺนิมฺนโย ฯ กตเม อคารมฺนโย ? เย เต อคาริกา ทิฏฐุปทา วิญญาตศาสนา, อิเม อคารมฺนโย ฯ กตเม อนาคารมฺนโย ? เย เต ปพฺพชิตา ทิฏฐุปทา วิญญาตศาสนา, อิเม อนาคารมฺนโย ฯ สตุต เสกฺขา เสกฺขมฺนโย ฯ อรหฺนโโต อเสกฺขมฺนโย ฯ **ปจฺเจกพุทธา ปจฺเจกมฺนโย** ฯ มฺนิมฺนโย วุจฺจนฺติ ตถาคตา อรหฺนโโต สมฺมาสมฺพุทฺธา ฯ

มนุษยโลก คำว่า เทพ ที่โศกมาณพกล่าวถึงนั้น หมายถึง เทพ 3 จำพวก คือ สมมติเทพ อุบัติเทพ และวิสุทธิเทพ คำว่า วิสุทธิเทพ หมายถึงรวมถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

วิสุทธิเทพเป็นอย่างไร คือ พระอรหันตชีณาสพ ผู้เป็นสาวกของพระตถาคต เรียกว่าวิสุทธิเทพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เรียกว่าวิสุทธิเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นเทพ ทรงเป็นอติเทพ และทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพยิ่งกว่าสมมุติเทพ อุบัติเทพ และวิสุทธิเทพทั้งหลาย ทรงเป็นราชสีห์ยิ่งกว่าราชสีห์ ทรงเป็นนาคยิ่งกว่านาค ทรงเป็นผู้ นำหมู่ยิ่งกว่าผู้นำหมู่ ทรงเป็นพระมุนียิ่งกว่าพระมุนีทรงเป็นพระราชายิ่งกว่าพระราชา⁴⁵

จากข้อความข้างต้นนี้ ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า วิสุทธิเทพ ยังมีปรากฏในปารายณานุกัตติคาถานิเทศ กล่าวถึงพระปิงคิยเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้ชัดอติเทพ ทรงรู้ธรรมของพระองค์และของคนอื่นทั้งปวง เป็นพระศาสดาผู้แก้ปมแห่งปัญหาทั้งหลาย ของเหล่าชนผู้มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ คำว่า อติเทพ คือ เทพ 3 จำพวก ได้แก่ สมมติเทพ อุบัติเทพ และวิสุทธิเทพ คำว่า วิสุทธิเทพ* ในที่นี้ หมายถึงรวมถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า

5. ในขุททกนิกาย จุฬนิเทศ ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า อาทิจจพันธุ ดังหลักฐานที่ปรากฏในชัคควิสาณสูตรตนิเทศ ทูตยวรรคว่าด้วยโทษแห่งกามคุณ ดังข้อความว่า

⁴⁵ พ.จ. 30/32/96

กตเม วิสุทธิเทวา ? วิสุทธิเทวา วุจฺจนฺติ ตถาคตสาวกา อรหฺนุโต ชีณาสวา, เย
จ ปจฺเจกสมฺพุทฺธา อิมे วุจฺจนฺติ วิสุทธิเทวา, ภควา สมฺมตฺเตวานญฺจ อุปฺตฺตฺเตวานญฺจ
วิสุทธิเทวานญฺจ เทโว จ อติเทโว จ เทวาติเทโว สีหสีโห นาคนาโค คณฺณคณฺณี มุนิมุนี ราชราชา ฯ

*ดูเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, ข้อ 119, หน้า 235.

อติเทเว อภิญญา สพุพฺ เเวที ปโรปรี

ปญฺหานนฺตฺกโร สตฺธา กงฺขินฺนํ ปฏฺิขานตฺ ฯ

คำว่า บุคคลไคร่ครวญถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตย อธิบายว่า พระสุริยะเรียกว่า พระอาทิตย พระสุริยะนั้นเป็นพระโคดมโดยพระโคตร แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นพระโคดมโดยพระโคตร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย กล่าวคือ เป็นเฝ้าพันธุโดยโคตรพระอาทิตย ฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่าเป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตย.⁴⁶

จากข้อความข้างต้นนี้ ความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า อาทิจจพันธุ ยังมีปรากฏในขุททกนิกาย ปัจเจกพุทธาปทาน ดังข้อความว่า

ท่านไคร่ครวญถ้อยคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตยว่า บุคคลพึงได้สัมผัสความหลุดพ้นเอง นี้มีพื้นฐานะของ ผู้ทำความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเช่นกับนอแรด * ฉะนั้น.⁴⁷

6. ในขุททกนิกาย อปทาน ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ฤๅษีดังหลักฐานที่ปรากฏในปทุมเกสรียวรรค หมวดว่าด้วยพระปทุมเกสรียะเป็นต้น กล่าวถึงอดีตชาติของพระปทุมเกสรียะเถระเป็นช้างพลายตระกูลมาตังคะอาศัยอยู่ใกล้ที่พักหมู่ฤๅษีคือ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังข้อความว่า

⁴⁶เรื่องเดียวกัน, ข้อ 140, หน้า 287.

อาทิจจพนฺธุสุส วโจ นิสฺมมาติ : อาทิจฺโจ วุจฺจติ สุริโย, โส โคตโม โคตเตน ฯ

ปจฺเจกสมฺพุทฺโธปิ โคตโม โคตเตน ฯ โส ปจฺเจกสมฺพุทฺโธปิ สุริยสุส โคตฺตถาตโก โคตฺตพนฺธุ, ตสฺมา ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ อาทิจฺจพนฺธุ ฯ

* นอแรด หมายถึง เขาที่งอกขึ้นที่จมูกแรด (rhinoceros horn)

⁴⁷ขุ.อป.32/110/15

อภฺฐานตํ สงฺคณิการตฺตสฺส

ยํ ผุสฺสเย สามยิกํ วิมฺุตตี

อาทิจฺจพนฺธุสุส วโจ นิสฺมม

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป ฯ

เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นช่างพลายตระกูลมาตั้งคะ
 อาศัยอยู่ใกล้ที่พักหมู่ฤษี (คือพระปัจเจกพุทธเจ้า)
 ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ จึงได้ไปรอยเกสรดอกบัวลงบูชา
 ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระปัจเจกชินเจ้า
 ผู้ประเสริฐที่สุด ผู้กำจัดราคะ ผู้คงที่เหล่านั้น
 จึงบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกัป* หนึ่ง.⁴⁸

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกนี้ สรุป
 ความหมายได้ตามนี้ ความหมายที่ 1 คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่ง
 แตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความหมายที่ 2 คือ พระอริยะ เป็นความหมายที่เน้น
 สรรเสริญความเป็นพระอริยบุคคลของพระปัจเจกพุทธเจ้า ความหมายที่ 3 คือ พระปัจเจกมุนี
 เน้นเอกลักษณ์ความสงบนิ่งอยู่อย่างโดดเดี่ยวของพระปัจเจกพุทธเจ้า ความหมายที่ 4 คือ
 วิสุทธิเทพ แสดงความเป็นบุคคลาธิษฐานว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเทพผู้บริสุทธิ์หมดจด
 ความหมายที่ 5 คือ อาทิจจพันธุ เน้นสมัญญานามที่ได้มาจากการสืบสายเผ่าพันธุ์แห่งพระ
 อาทิตยของพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งสมัญญานามนี้ก็ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นเดียวกันว่า
 สืบสายเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย และความหมายที่ 6 คือ ฤษี เน้นการออกแสวงหาคุณอันยิ่ง
 ใหญ่กล่าวคือโมกขธรรมอันเป็นธรรมเครื่องทำให้หลุดพ้นกิเลส

* กัป หมายถึง ระยะเวลาที่โลกตั้งขึ้นแล้วประลัยครั้งหนึ่ง (คำว่า กัป ผู้วิจัยเขียนตามคำ
 บาลี ถ้าเขียนตามคำภาษาไทยเขียนว่า กัปปหรือกัลป์)

⁴⁸เรื่องเดียวกัน, ข้อ 1-2, หน้า 342.

อิสสิเม อหิ ปุพเพ อาสี มาตุงควารโณ
 มहेสินี ปสาเทน ปทุมเกสรโมกิริ
 ปจฺเจกชินเสฏฺฐสุ ฤตราเคสุ ตาทิสู
 เตสุ จิตฺตํ ปสาเตตฺวา กปฺปํ สคฺคฺมฺหิ โมทํ ฯ

2.3.3 ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระอภิธรรมปิฎก

ในพระอภิธรรมปิฎก จากการศึกษาค้นคว้ามีหลักฐานที่ปรากฏกล่าวถึงความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในธาตุกถา เล่มที่ 36 ดังนี้

1. ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา ได้จัดพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไว้ในจำนวนบุคคล 9 จำพวก โดยจัดไว้ในอันดับสองรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังหลักฐานที่ปรากฏในหมวดว่าด้วยบุคคล 9 จำพวก ดังข้อความว่า

บุคคล 9 จำพวก คือ

1. บุคคลผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ	2. บุคคลผู้เป็นปัจเจกพุทธะ
3. บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุตตะ	4. บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตตะ
5. บุคคลผู้เป็นกายสักขี	6. บุคคลผู้เป็นทิวฐิปัตตะ
7. บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตตะ	8. บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी
9. บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी. ⁴⁹	

2. ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา เอกกบุคคลบัญญัติ ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ตรัสรู้สัจจะ 4 ด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่บรรลุความเป็นพระสัมพัญญในธรรมคือสัจจะ 4 นั้น และไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นปัจเจกพุทธะ”.⁵⁰

⁴⁹ อภิ.ธ. 36/15/117

นว บุคคลา :

สมมาสมพุทธโธ, **ปัจเจกสมพุทธโธ**, อุภโตภาควิมุตโต, ปญญาวิมุตโต, กายสักขี, ทิวฐิปตโต, สทฐาวิมุตโต, ธมมานุสारी, สทธานุสारी ฯ

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 23, หน้า 121.

อิธกัจโจ ปุคฺคโล ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌติ, น จ ตตฺถ สพุพฺพญฺตํ ปาปฺปมาติ น จ พลฺลสุ วสีภาวํ, อโย วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปัจเจกสมพุทธโธ** ฯ

3. ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา นวกบุคคลบัญญัติ มีข้อความเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชัดเจนยิ่งขึ้นว่า

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ถึงความเป็นพระสัมพุทธเจ้าในธรรมนั้นและถึงความชำนาญในทศพลญาณ บุคคลนั้นพึงทราบว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะสัมพุทธญาณนั้น

บุคคลผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นพระสัมพุทธเจ้าในธรรมนั้นและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ บุคคลนั้นพึงทราบว่าเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะสัมพุทธญาณนั้น.⁵¹

คำว่า เพราะสัมพุทธญาณ ที่ปรากฏในความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นการเน้นให้เห็นความแตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บรรลุพระสัมพุทธญาณและทศพลญาณ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าขาดพระสัมพุทธญาณและทศพลญาณ ด้วยเหตุนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเป็นรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

4. ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา ทุกบุคคลบัญญัติ ได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า เป็นบุคคลผู้โง่แล้ว ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกของพระตถาคตชื่อว่าผู้โง่แล้ว พระสัมมาพุทธเจ้าชื่อว่าผู้โง่แล้วและทำคนอื่นให้โง่”.⁵²

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 202, หน้า 186.

ตตร ยวายํ ปุคฺคโล ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ธมฺเมสฺส สามํ สจฺจจฺานิ อภิสมฺพุทฺธติ, ตตฺถ สพุทฺธญฺตุํ ปาปฺณาติ พลฺลสุ ๑ วสีภาวํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ เตน ทฎฺฐุพุโ ๫

ตตร ยวายํ ปุคฺคโล ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺส ธมฺเมสฺส สามํ สจฺจจฺานิ อนภิสมฺพุทฺธติ, น ๑ ตตฺถ สพุทฺธญฺตุํ ปาปฺณาติ น ๑ พลฺลสุ วสีภาวํ, **ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ** เตน ทฎฺฐุพุโ ๫

⁵² เรื่องเดียวกัน, ข้อ 90, หน้า 134.

ปจฺเจกสมฺพุทฺธา, เย ๑ ตถาคตฺตสฺส สาวกา อรหฺนฺโต ติตฺตา, สมฺมาสมฺพุทฺโธ ติตฺโต ๑ ตปฺเปตา ๑ ๫

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชัดเจนยิ่งขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าผู้เฒ่าแล้ว เป็นผู้เฒ่าเฉพาะพระองค์เอง ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้จะชื่อว่าผู้เฒ่าเหมือนกัน แต่ไม่ได้เป็นผู้เฒ่าเฉพาะพระองค์เอง เท่านั้นพระองค์ยังสามารถทำให้ผู้อื่นเฒ่าได้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คำว่า เฒ่า ในที่นี้ หมายถึง การเฒ่าในธรรมกล่าวคือการบรรลุธรรมเฉพาะพระองค์ของพระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านทั้งสองมีการบรรลุธรรมเหมือนกันก็จริง แต่มีความแตกต่างกันในด้านความเข้าใจหลักธรรมที่บรรลุอันจะนำไปสู่การอธิบายหลักธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจและให้ตรัสรู้ตามได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม ไม่สามารถสั่งสอนธรรมเพื่อให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม จึงได้ชื่อว่าเฒ่าเฉพาะพระองค์เอง ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงเป็นอย่างนั้น พระองค์ตรัสรู้ธรรมแล้วยังทรงประกาศพระสัทธรรมให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้เป็นจำนวนมาก จึงได้ชื่อว่า ให้ผู้อื่นเฒ่าได้

จากความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก สามารถสรุปความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ 6 ความหมาย คือ

1. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธะ ประเภทหนึ่ง
2. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระอริยะ
3. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระปัจเจกมุนี
4. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง วิสุทธิตีเทพ
5. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง อาทิจจพันธู
6. พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง ฤๅษี

ส่วนความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระอภิธรรมปิฎก สามารถสรุปได้ว่า บุคคลผู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าคือผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้นและไม่ถึงความชำนาญในพระสัพพัญญุตญาณและทศพลญาณ

2.3.4 สรุปเปรียบเทียบความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถาและฎีกา

อรรถกถา คือ หนังสือที่อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎก⁵³ อันเป็นหนังสือบาลีที่พระอาจารย์ในทางพระพุทธศาสนาได้รจนาขึ้นเพื่ออธิบายคำและความหมายในพระไตรปิฎกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จากความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก 6 ความหมาย คือ 1. พระพุทธะ ประเภทหนึ่ง 2. พระอริยะ 3. พระปัจเจกมุณี 4. วิสุทธิเทพ 5. อาทิจจพันธู 6. ฤๅษี อรรถกถาได้กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างกันไปอีก 6 ความหมาย คือ 1. ความหมายว่า สมณะ 2. ความหมายว่า พราหมณ์ 3. ความหมายว่า บรรพชิต 4. ความหมายว่า พระตถาคต 5. ความหมายว่า ภิกษุ 6. ความหมายว่า พระสยัมภู

จากการค้นคว้าความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถาเปรียบเทียบกับความหมายในพระไตรปิฎก มีหลักฐานปรากฏในอรรถกถา ดังต่อไปนี้

1. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ปรากฏในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกซึ่งว่าปปัญจสูทนี จูฬราหุโลวาทสูตร อันเป็นหนังสืออธิบายพระสูตรเพิ่มเติมกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง สมณะ ดังข้อความว่า “บทว่า **สมณา วา พุราหุณา วา** ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือ พระสาวกของพระตถาคต”.⁵⁴

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ยังมีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธิชนวิลาสิเน พุทธาปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเป็นนักเลงชื่อว่ามุนาฬิ กล่าวถ้อยคำดำพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

⁵³สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลี ในอินเดียและลังกา** (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 271.

⁵⁴ม.ม.อ.2/112/96

สมณา วา พุราหุณา วาติ พุทธา วา **ปัจเจกพุทธา** วา ตถาคตสาวกา วา ฯ

ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลศูทรเป็นนักเลงชื่อว่ามุนาฬิ ผู้ไม่มีชื่อเสียง ไม่มีความชำนาญอะไร ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุรภิ ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้มีอำนาจมาก ไปถึงสถานที่ใกล้ของเขาด้วยกิจบางอย่าง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ดำดักด้วยคำเป็นต้นว่า สมณะรูปนี้ ทุศีล มีกรรมลามก.⁵⁵

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ยังมีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน ชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี พุทธาปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้าเป็นเด็กกำลังเล่นอยู่ที่ถนนใหญ่เอาสะเก็ดหินขว้างพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลหนึ่ง ในเวลาเป็นเด็ก กำลังเล่นอยู่ที่ถนนใหญ่ มองเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในถนนจึงคิดว่า สมณะไล่นรูปนี้จะไปไหน จึงถือเอาสะเก็ดหินขว้างไปที่หลังเท้าของท่าน”.⁵⁶

2. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พรหมณ์ ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตัญญูกถา ทรีมุขชาดก ว่าด้วยโทษของกาม กล่าวถึงพระโพธิสัตว์นามว่า พรหมทัตกุมาร เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ทรีมุข ผู้กล่าวสอนธรรมว่าด้วยโทษของกามแก่ตน เพื่อให้ตนออกผนวช ด้วยคำว่า พรหมณ์ ดังข้อความว่า

ดูก่อนพรหมณ์ โยมทั้งกำหนด ทั้งยินดี ทั้งสยบอยู่
ในกามทั้งหลาย ผู้ต้องการมีชีวิตอยู่ไม่อาจจะละกามที่มีรูป

⁵⁵ พ.อ.ป.อ.1/82/138

อดีตเต กิร โพธิสตุโต สุททุกุเล ชาโต อปากโฏ อปปลิตุโธ มุนาฬิ นาม ภูตโต หุตวา ปฏิวสตี ฯ ตทา มหิตุโก มหานุภาโว สุรภิ นาม **ปัจเจกพุทธโธ** เกนจิ กรรมเยน ตสฺส สมฺปฏฺฐานํ ปาปฺณิ ฯ โส ตํ ทิสฺวา ว “ทุสฺสีโล ปาปณฺโม อยํ สมฺโณติอาทินา อพฺภาจิกฺขิ ฯ

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 82, หน้า 145-146.

อดีตเต กิร โพธิสตุโต เอกสุมี กุเล นิพฺพตฺโต ทหฺรกาเล มหาวีถิยํ กิพฺมาโน วิถิยํ ปิณฺทาย จรฺมานํ **ปัจเจกพุทธํ** ทิสฺวา “อโย มุณฺฑโก สมฺโณ กุหิ คฺจฺจตีติ ปาสาณสกลิกํ คเหตุวา ตสฺส ปาทปฏฺฐิยํ ธิปิ ฯ

นำสะพริงกล้วนนั้นได้ แต่โยมจักทำบุญไม่ใช่บ่อย.⁵⁷

3. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า บรรพชิต ปราภฏในอรรถกถาสังยุตตนิคาย สคาถวรรคชื่อว่าสารัตถทีปนี ทพิททสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าชราองค์หนึ่งถูกพระเจ้ากรุงพาราณสีริษยาในขณะที่ท่านกำลังเดินเข้ามาบิณฑบาตในเมือง ด้วยการกล่าวดูหมิ่นว่าเป็นโรคเรื้อน ดังข้อความว่า “พระราชาพระองค์นั้น ก็รู้ว่า บรรพชิตผู้นี้เห็นจะไม่แลดูเราเพราะความริษยา จึงตรัสว่า คนโรคเรื้อนนุ่งห่มจีวรที่คร่ำครึนี้ คือใคร ? จึงได้ถ่มน้ำลายรดแล้วหนีไป”.⁵⁸

4. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระตถาคต ปราภฏในอรรถกถาขุททกนิคาย ปฏิสัมภิทามรรคชื่อว่าสัทธัมมปัปกาสนี ภววิภวทัญญูนิทเทส ดังข้อความว่า “บทว่า **ตถาคต** คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็สงเคราะห์เข้าในบทนี้เหมือนกัน”.⁵⁹

5. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ภิกษุ ปราภฏในอรรถกถาขุททกนิคาย จริยาปิฎกชื่อว่าปรมัตถทีปนี สังฆพราหมณจริยา ว่าด้วยจริยาวัตรของสังฆพราหมณ์ กล่าวถึงเทพธิดาได้กล่าวคาถาบอกสังฆพราหมณ์ผู้ไม่รู้กุศลกรรมที่ตนเคยกระทำไว้ในพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังข้อความว่า

⁵⁷ พ.ชา.27/15/145

เคธิตโต จ รตฺโต อธิมุจฺจิตโต จ

กาเมสุวานํ พฺราหฺมณ ภิธฺฐูปิ

ตํ นุสฺสเห ชีวิกตฺโต ปหาตุถ

กาหามิ ปุณฺณานิ อนปฺปกานิ ฯ

⁵⁸ ส.ส.อ.1/260/332

โส ราชา “ปพฺพชิตโต มณฺเฑ เอส อุตฺตฺถาย มํ น โอลิเกตฺติ กุชฺฌิตฺวา “กุวายํ กุมฺภีจิวฺรานิ ปารุโตติ นฺนุสฺสฺหิตฺวา ปกุกามิ ฯ

⁵⁹ ปฏิสม.อ.2/150/76

ตถาคตติ สมฺมาสมฺพุทฺโธ. **ปจฺเจกพุทฺโธ**ปี เอตฺถเว สงฺคหิตฺโต ฯ

ท่านสังฆพราหมณ์ ท่านได้ถวายรองเท้ากะภิกษุรูปหนึ่ง
ซึ่งเดินเหยียบไปบนทรายร้อน ผู้กำลังเดือดร้อนลำบากในทางที่ร้อนระอุ
ทักษิณานั้น จึงเป็นผลแห่งความปรารถนาของท่านในวันนี้.⁶⁰

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ภิกษุ ยังมีปรากฏในอรรถกถาขุททก
นิกาย อปทาน ชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี พุทธาปทาน กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เป็นนักเลงชื่อว่ามู
นาพี มีกำลังมาก ชอบคลุกคลีกับคนชั่ว ได้ดำพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “ได้ยินว่า ใน
อดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในชาติตระกูลที่ไม่มีชื่อเสียงเป็นนักเลงชื่อว่า มูนาพี* เพราะมีกำลัง
แรง เพราะชอบคลุกคลีกับคนชั่ว ได้ดำพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุรภิ ว่า ภิกษุรูปนี้ ทูศีล มี
ธรรมอันลามก”.⁶¹

6. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระสยัมภู ปรากฏในอรรถกถาขุททก
นิกาย จริยาปิฎกชื่อว่าปรมัตถทีปนี สังฆพราหมณ์จริยา ว่าด้วยจริยาวัตรของสังฆพราหมณ์
ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่า พระสยัมภู เพราะเป็นพระผู้เป็นเอง เพราะได้บรรลุ
ปัจเจกโพธิญาณด้วยพระสยัมภูญาณ”.⁶²

⁶⁰ช.จริยา.อ.18/40

หมมเม ปถะ พุราหมณ เอกภิกษุณ

อุคฺคฺฆมฺภูปาทำ ตฺสิตฺถํ กิลนฺตํ

ปฏฺฐิปาทยิ สงฺข อุปาหนานิ

สา ทกฺขิณากามทฺหา ตวชฺชชาติ คาคฺคมาห ฯ

* เรื่องนี้น่าจะเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระโพธิสัตว์ดำพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า “สมณะนี้
ทูศีล มีธรรมลามก” เพราะมีเนื้อหาเหมือนกัน (ดูเปรียบเทียบเพิ่มเติมในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า 24-25.)

⁶¹ช.อป.อ.1/82/142

อติเต กิร โพธิสฺสโต อปากฺวชาติยํ อุปฺปนฺโน มุนาพี นาม อุตฺโต หุตฺวา ทฺชฺชนสฺสคฺคพเลน
สุรภิ นาม **ปจฺเจกพุทธํ** ทฺสฺสึโล ปาปณฺโม อยํ ภิกฺขุติ อุกฺโกสิ ฯ

⁶²ช.จริยา.อ.11-2/35

สยมฺภูญาณน ปจฺเจกโพธิยา อธิคตฺตฺตา สยเมว ภูตฺนฺติ สมฺภูณ ฯ

อนึ่ง ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถาเหมือนกับความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี 3 ความหมาย คือ 1. ความหมายว่า พระอริยะ 2. ความหมายว่า พระปัจเจกมุนี 3. ความหมายว่า ฤๅษี

1. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระอริยะ ปรากฏในข้อ 2 ของหัวข้อ ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรตันตปิฎก อรรถกถาที่มณีกาย ปาฎีกาวรรคชื่อว่า สุมังคลวิลาสินี ว่าด้วยอริยวงศ์ 4 กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าเพิ่มเติมว่าเป็นพระอริยบุคคลเสมอกับพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกรวมเรียกได้เสมอกันว่า ผู้ประเสริฐหรือพระอริยบุคคล เพราะท่านทั้งสามจัดอยู่ในวงศ์ของผู้ประเสริฐเหมือนกัน ดังข้อความว่า “พระพุทธรูปเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระตถาคตทั้งหลาย ท่านเรียกว่า พระอริยบุคคล เพราะวงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น จึงชื่อว่า อริยวงศ์”.⁶³

2. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกมุนี ปรากฏในข้อ 3 ของหัวข้อความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรตันตปิฎก อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก ชื่อว่าชาตัญญูกถา คังคมาลชาดก กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าเพิ่มเติมว่า พระปัจเจกมุนี ดังข้อความว่า

ท่านทั้งหลายอย่าได้พูดอะไร ๆ กะท่านคังคมาละ
ผู้เป็นพระมุนี* ผู้ศึกษาอยู่ในคลองพระมุนี ความจริง
พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า คังคมาละ องค์นี้ได้ข้ามห้วงน้ำ
ที่พระปัจเจกมุนีทั้งหลายข้ามแล้วหมดความเศร้าโศกเที่ยวไป.⁶⁴

⁶³ที่.ปา.อ.3/309/204

อริยา วุจฺจติ พุทฺธา จ ปจฺเจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ, เอเตสฺ อริยานํ วิสาติ อริยวิสา ฯ

*พระมุนี มี 6 ประเภท คือ 1. อคาริกมุนี 2. อนาคาริกมุนี 3. เสขมุนี 4. อเสขมุนี 5. พระปัจเจกมุนี 6. พระมุนิมุนี (ดูความหมายเพิ่มเติมในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า 17.)

⁶⁴ชา.อ.5/301

มา กิณฺณจฺจ อวฺจตุถ คณฺฐคมาลํ

มุนินํ โมนปฺเภสุ สิกฺขมานํ

เอโส หิ อตฺรึ อณฺเณวํ

ยํ ตริตุวา วิจฺจนฺติ วิตฺโสกาติ ฯ

3. ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ฤๅษี ปรากฏในข้อ 6 ของหัวข้อ ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระสูตรตันตปิฎก อรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริยัณณาสกั ชื่อว่าปัญจสุทนี อิติคิลิสุตฺร และอรรถกถาสังยุตตนิคาย สฬายตนวรรคชื่อว่าสารัตถ์ปกาสินี รัมมจักกัปปวัตตตฺนสูตร* กล่าวความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าเพิ่มเติมว่า ฤๅษี ดังข้อความว่า “บทว่า อิม อิติ ได้แก่ พระปัจเจกพุทธฤๅษีเหล่านี้”.⁶⁵

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ฤๅษี ยังมีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามวรรคชื่อว่าสัทธัมมปกาสินี รัมมจักกัปปวัตตตฺนวรรค** อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทฺธิชนวิลาสินี สกจินตนิยเถราปทานและอูรุเวลกัศสปเถราปทาน*** อรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี ตาลปฏฺฐเถระ****

นอกจากนี้ อรรถกถาได้สรุปความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าตามรูปวิเคราะห์ ศัพท์ว่า ปัจเจกพุทธะ ไว้ 4 ความหมาย คือ

1. ผู้โดดเดี่ยวหรืออยู่ผู้เดียว
2. ผู้ไม่มีครูอาจารย์
3. ผู้นำเพ็ญบารมีสองอสงไขยเพิ่มอีกแสนกัปแล้วแทงตลอดปัจเจกพุทธญาณ
4. ผู้บรรลุมรรคตรัสรู้แจ้งเฉพาะสัจธรรม 4 ด้วยตนเอง

* ดูเพิ่มเติมใน ส.สพ.อ.3/1081/378

⁶⁵ม.อ.อ.3/133/90

อิม อิติ อิม ปัจเจกพุทธา อิติ ฯ

** ดูเพิ่มเติมใน ปฏิสม.อ.2/30/250

*** ดูเพิ่มเติมใน ขุ.อป.อ.2/1/105-106 และเรื่องเดียวกัน, ข้อ 269, หน้า 298.

**** ดูเพิ่มเติมใน ขุ.เถร.อ.2/1148/517

1. ในอรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรคชื่อว่าสัทธัมมปัปกาสนี เน้นความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้โดดเดี่ยวหรืออยู่ผู้เดียว ดังข้อความว่า “บทว่า **ปัจเจกพุทธา** นี ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะอรรถว่าเป็นผู้เดียวเท่านั้น ไม่มีอาจารย์ อาศัยเหตุการณ์นั้น ๆ จึงตรัสรู้อรุณยัสจ 4”.⁶⁶

2. ในอรรถกถาขุททกนิกาย มหานิทเทสชื่อว่าสัทธัมมปัปชชิติกา เน้นความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า พระปัจเจกมุนี เพราะไม่มีครูอาจารย์ ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี เพราะอรรถว่า แต่ละองค์นั้นแล ไม่มีครูอาจารย์ อาศัยเหตุการณ์นั้น ๆ จึงตรัสรู้อรุณยัสจ 4”.⁶⁷

3. ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตชื่อว่ามโนธปุรณี เน้นความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือผู้บำเพ็ญบารมีสองอสงไขย* เพิ่มอีกแสนกัป ซึ่งน้อยกว่าระยะเวลาบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “พระองค์ผู้บำเพ็ญบารมีสองอสงไขยเพิ่มอีกแสนกัปแล้วแทงตลอดปัจเจกพุทธญาณ ชื่อว่า ปัจเจกพุทธะ (ส่วน) พระองค์ผู้บำเพ็ญบารมี 4-8-16 อสงไขยเพิ่มอีกแสนกัป แล้วย้ายีกระหม่อมแห่งมารทั้ง 3 แทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า สัพพัญญุพุทธะ”.⁶⁸

4. ในอรรถกถาขุททกนิกาย จุฬนิทเทสชื่อว่าสัทธัมมปัปชชิติกา เน้นความหมาย

⁶⁶ปฏิสม.อ.1/221

ตี ตั การณั ปฏิจจ เอโกว อนาจริยโก จตุสจจัม พุชฌิตวาติ **ปัจเจกพุทธโ** ๕

⁶⁷ฐ.ม.อ.10/173

ตี ตั การณั ปฏิจจ เอกกา ว อนาจริยกา ว จตุสจจัม พุชฌิตวาติติ **ปัจเจกพุทธา** ปจเจกมุนโย ๕

* คำว่า อสงไขย แปลว่า โกฏิกำลังสิบ 10,000,000¹⁰; นับไม่ถ้วน

⁶⁸อ.จ.อ.1/174/104

กปฺปสฺตสฺสสฺสชาติกาณี เทว อสงฺเขยฺยานิ ปารมฺมโย ปุเรตฺวา สามั ปฏฺวิทฺธ**ปัจเจกพุทธญาณ** โณ **ปัจเจกพุทธโ** นาม ๕ กปฺปสฺตสฺสสฺสชาติกาณี จตฺตาริ วา อญฺฐ วา โสฬส วา อสงฺเขยฺยานิ ปารมฺมโย ปุเรตฺวา ตินฺนุณิ มารานัน มตฺตกั มทฺทิตฺวา ปฏฺวิทฺธสพฺพญฺญุตญาณ โณ สพฺพญฺญุตฺพุทธโ ๕

ตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือพระพุทธรูปผู้บรรลุนิพพานด้วยตัวเอง 4 ด้วยตนเอง จำเพาะอารมณ์นั้น ๆ ดังข้อความว่า “บทว่า **ปัจเจกพุทธสมพุทธา** พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย ผู้บรรลุนิพพานด้วยตัวเอง จำเพาะอารมณ์นั้น ๆ เหตุนี้จึงชื่อว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า.⁶⁹

สรุปความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ที่ปรากฏใน อรรถกถา ทั้ง 4 ความหมายเข้าด้วยกันได้ดังนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธรูปผู้ใดแต่เพียงผู้เดียวไม่มีครูอาจารย์สอนธรรมบำเพ็ญบารมีสองอสงไขยเพิ่มอีกแสนกัปป์ และอาศัยจำเพาะอารมณ์นั้น ๆ จึงได้บรรลุนิพพานด้วยตัวเอง

ส่วนความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในฎีกา จากการศึกษาค้นคว้ามาเปรียบเทียบกับความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา มีความหมายไม่แตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา สามารถสรุปความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าตามรูปวิเคราะห์ในฎีกาได้ 3 ความหมาย ดังนี้

1. ผู้เดียวไม่มีสหาย⁷⁰
2. ผู้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายเฉพาะตน⁷¹

⁶⁹ พ.จ.อ.32/28

ปัจเจกพุทธสมพุทธา ติ ตนุติ อารมมณั ปาฏิเยกุกั จตุสจจ สยเมว พุทธา ปฏิเวธปุตตาติ **ปัจเจกพุทธา** ฯ

⁷⁰ พระมหานันทเถระ, **อภิธรรมมูลฎีกา มธฎีกา มธสารตถทีปนีฎีกา ปฐโม ภาค** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 288.

วิสุ วิสุ เอเกกา อสหายา หุตวา พุชฌนุตีติ **ปัจเจกพุทธา** ฯ

⁷¹ พระธรรมपालเถระ, **มูลปณณาสฎีกา ปฐโม ภาค** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 144.

ปัจเจกั สจจจานิ พุทธรนุตีติ **ปัจเจกพุทธา** ฯ

3. ผู้ตรัสรู้สัจจะเฉพาะตนเองด้วยพระสยัมภูญาณ เพราะไม่เหมือนกับผู้อื่น(พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น)⁷²

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในภิกขาเป็นความหมายที่แปลตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า ปัจเจกพุทธะ ไม่ได้แตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา เนื่องจากคัมภีร์ภิกขาเป็นปกรณ์อันพระอาจารย์ทั้งหลายแต่งแก้หรืออธิบายเพิ่มเติมอรรถกถา ได้รับการยอมรับนับถือน้อยกว่าอรรถกถาถือเป็นเพียงมติของอาจารย์ผู้รจนา⁷³ และเหตุผลที่มีหนังสือภิกขาเนื่องจากว่าหนังสือชั้นคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถายากที่จะเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน ดังนั้นจึงได้มีหนังสือภิกขาช่วยอธิบายความหมายของพระไตรปิฎกและอรรถกถาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และภิกขา ความหมายที่เด่นชัดที่สุดเห็นจะเป็นความหมายที่ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือ ฤๅษี ผู้อยู่อย่างโดดเดี่ยวจากชุมชน และจากความหมายนี้ก่อให้เกิดแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าคือพวกมนุษยกรุ่มหนึ่งผู้ต้องการความหลุดพ้นกิเลสจึงได้สละพันธนาการทางโลกออกบวชปลีกออกจากชุมชนอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่มีสหาย เสาะแสวงหาโมกขธรรมกล่าวคือธรรมเครื่องทำให้หลุดพ้นกิเลสบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณด้วยตนเอง แม้ว่าในสมัยนั้นจะไม่พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประกาศพระสัจธรรม แต่ก็สามารถค้นสัจธรรมได้ด้วยตนเอง เพราะมีปัญญาแก่กล้าที่ได้บำเพ็ญไว้ในพระพุทเจ้าทั้งปวง

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷²พระธรรมपालเถระ, **สังยุตตภิกขา ปฐโม ภาค** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537), ข้อ 7, หน้า 74.

ปัจเจก ปเรหิ อสธารณตายน วิสุถ สยมภูภาณน สจฺจานิ พุทฺธวาติ **ปัจเจกพุทธ** ฯ

⁷³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 697.

บทที่ 3

แนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า

3.1 ความเป็นมาของแนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า

แนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าในพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาหลักฐานอ้างอิงเกี่ยวกับการสลักบ้านเรือนออกบวช ลัทธิฤๅษีและลัทธิปัจเจกชนตามขนบธรรมเนียมประเพณีแบบอินเดียให้ความเคารพนับถืออย่างสูงต่อพวกนักพรต พวกมุนี และพวกดาบส ที่ท่องเที่ยวจาริกไป คัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของพวกอินเดียอารยันเป็นแหล่งกำเนิดวรรณกรรม¹ที่มีอายุเก่ากว่าคัมภีร์พราหมณะและคัมภีร์อุปนิษัทได้ปรากฏแนวคิดผู้ที่ออกบวชเป็นพวกพรต พวกมุนี ยติหรือศุรณะ(สมณะ) โยคี ลักษณะของพวกบำเพ็ญพรตออกบวชนี้อาจจะเก่าแก่ก่อนที่พวกอารยันจะเข้าไปในอินเดีย

เมื่อพิจารณาแนวคิดเหล่านี้จะเห็นได้ว่าเป็นแนวคิดไปในทำนองเดียวกัน กล่าวคือแนวคิดเรื่องนักบวชจำพวกหนึ่งที่ปลีกออกจากสังคม

แนวคิดเหล่านี้ไม่ใช่แนวคิดใหม่ เป็นแนวคิดที่มีมาแต่ก่อน ซึ่งศึกษาได้จากอารยธรรมเก่าแก่ที่ขุดค้นพบในหะรัปปาและโมहनโจ-ดาร์ (Harappa-Mohenjodaro) มีปฏิมาหรือรูปคนปั้นอยู่ในลักษณะนั่งขัดสมาธิ นัยน์ตาทั้งสองข้างหลับสนิท ด้านขวามือมีสิ่งโตและข้าง ด้านซ้ายมือมีนิ้วและแรด ด้านหน้าใต้อาสนะมีกวาง 2 ตัว สัตว์ทั้ง 6 นี้อยู่ในลักษณะการกระทำความเคารพผู้ที่กำลังนั่งสมาธิ ผู้ที่นั่งสมาธิไว้เคราและผมยาว บนร่างมีผ้าปกปิด เว้นไหล่ขวาซึ่งว่างไว้(คล้ายพระภิกษุครองจีวรเมื่ออยู่ในวัด) ปฏิมาหรือรูปคนปั้นกำลังขัดสมาธิอีกชิ้นหนึ่งซึ่งขุดค้นพบได้ที่โมहनโจ-ดาร์ แสดงให้เห็นด้านขวาและด้านซ้ายมือของคนนั่งสมาธิ มีผู้ชายสองคนอยู่คนละด้านข้างกำลังนั่งประนมมือแสดงความเคารพผู้นั่งสมาธิ ด้านหลังเหนือศีรษะของชายทั้งสองมีนาค(งู)ชูหัวขึ้นแผ่พังพานคล้ายให้ความอารักขา ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ศาสตราจารย์ ดร.ลาล มณี โชคี กล่าวว่า เป็นสัญลักษณ์ของความคิด ประเพณี และวัตร

---

¹จำลอง สารพัตน์, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต** (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 8.

ปฏิวัติของลัทธิศรมณะ(สมณะ) ยติ มุณี ฤๅษีหรือภิกษุ ซึ่งต่อมาได้วิวัฒน์พัฒนาเป็นต้นเค้าแห่งการก่อกำเนิดพุทธศาสนา²

จากแนวคิดทั้งหมดที่กล่าวมา แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าที่เด่นชัดที่สุดเห็นจะเป็นแนวคิดที่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพวกฤๅษี พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติตามอุดมคติแห่งชีวิตที่โดดเดี่ยวและสงบเงียบอันเป็นอุดมคติที่แพร่หลายอยู่ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้เสด็จมาตรัสรู้

การละทิ้งสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงพันธนาการทางโลกหรือการสละโลกออกบวชจัดเป็นอุดมการณ์สูงส่งเพื่อแสวงหาความเข้าใจในสังขารธรรมและโมกขธรรมได้รับการกล่าวขานว่าเป็นลักษณะพิเศษแบบหนึ่งของวิถีชีวิตทางศาสนาต่าง ๆ ในอินเดีย คัมภีร์ฤๅษีกล่าวถึงนักบวชพวกหนึ่งที่ไม่เหมือนพวกพราหมณ์คือมีอิทธิฤทธิ์มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สามารถเหาะเหินอากาศและอ่านใจคนอื่นได้ มีลักษณะเด่นด้วยวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เช่น อยู่อย่างโดดเดี่ยวจากชุมชน อยู่ในป่าหรือชานเมืองห่างหมู่บ้าน นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้หรือเศษผ้า ดำรงชีพด้วยอาหารและพืชผักที่ขอมานำได้ โคนศิระชะและหนวด เป็นต้น แต่ก็มีบางพวกอยู่เป็นกลุ่ม หรือเที่ยวประกาศสอนลัทธิของตนแก่ผู้ที่ต้องการฟัง³ แนวคิดนี้ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงในยุคพุทธกาล

แนวคิดเรื่องการออกบวชบำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการทางโลก น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญให้นักบวชต้องการปลีกออกจากชุมชน เพราะหากยังคงคลุกคลีอยู่กับการครองเรือนพัวพันอยู่กับครอบครัวหรือชุมชนอันเป็นพันธนาการทางโลกอย่างนี้อยู่รำไปก็ไม่มีโอกาสบำเพ็ญเพียรฝึกฝนอบรมตนได้เต็มที่ ดังนั้นจึงได้สละบ้านเรือนออกบวชไปอยู่ตามลำพัง แนวคิดทางศาสนาของชาวอินเดียอารยันนับแต่ปลายสมัยพระเวทเป็นต้นมาที่เชื่อว่าชีวิตนี้เป็นความทุกข์และความตายก็ไม่อาจทำให้ทุกข์นั้นสิ้นสุดลงได้ เพราะเมื่อตายแล้วก็ยังจะต้องมาเกิดใหม่เนื่องจากว่าชีวิตถูกผูกมัดอยู่กับกรรมที่ได้ก่อขึ้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรม

² ลาล มณี โชคดี, **พราหมณ์ พุทธ ฮินดู**, แปลโดย กรุณา กุศลาสัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2536), หน้า 48.

³ Ria Kloppenborg, *The Paccekabuddha: A Buddhist Ascetic* (Kandy Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1983), p. 4.

ชั่วทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในห้วงสังสารวัฏเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดจัดเป็นความคิดที่แพร่หลาย⁴

ความต้องการอย่างยิ่งที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดแนวคิดว่าการละทิ้งบ้านเรือนปลีกตัวออกจากสังคมเข้าไปอยู่ในป่าบำเพ็ญเพียร บำเพ็ญตบะ ค้นหาสัจธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากพันธนาการทางโลกเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะค้นพบสัจธรรมได้ แนวคิดนี้เป็นสาเหตุมาจากฐานความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อเข้าใจสภาวะเช่นนี้อย่างถ่องแท้จึงทำให้เกิดความเบื่อหน่ายขึ้น

ผู้วิจัยเชื่อว่าแนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าน่าจะพัฒนามาจากวิถีชีวิตของพวกโยคี พวกนักพรต หรือพวกฤๅษี ดังกล่าวมา

ฉะนั้น ในคัมภีร์พุทธศาสนาจึงเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ฤๅษี แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพวกฤๅษีชัดเจนยิ่งกว่าแนวคิดอื่น ๆ เนื่องจากในคัมภีร์พระไตรปิฎกมักจะเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าเป็นพวกฤๅษี ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ดังข้อความว่า “เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นช้างพลายตระกูลมาตังคะ อาศัยอยู่ใกล้ที่พักหมู่ฤๅษี (พระปัจเจกพุทธเจ้า)...”⁵ แนวคิดนี้ได้พัฒนามาจากแนวคิดที่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นนักบวชจำพวกหนึ่งที่ปรารถนาพระนิพพานจึงได้แสวงหากุศลธรรม และผลจากการมุ่งมั่นแสวงหากุศลธรรมนี้จึงได้บรรลุความหลุดพ้นกล่าวคือโมกขธรรม และได้พัฒนาแนวคิดขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงขั้นที่ว่า ฤๅษีคือผู้ไปสู่นิพพานหรือผู้พ้นจากสังสารวัฏ⁶ นั้นหมายถึงผู้ที่สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าฤๅษีคือผู้สิ้นอาสวะกิเลสนั้นไม่ได้หมายถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้นยังรวมถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเรียกว่าเป็นเทพฤๅษี เพราะลักษณะการออกบวชแสวงหากุศลธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส⁷ และจะเรียกกลุ่มนักบวชที่มาจาก

⁴พรพิมล คุ่มอินทร์, “การบำเพ็ญตบะในศาสนาฮินดู” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 1.

⁵ช.อ.ป.32/1-2/342

⁶พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2542), หน้า 540.

⁷ช.ช.อ.17/174

วรรณกะษัตริย์ว่า ราชฤๅษี⁸ เพราะลักษณะการออกบวชบำเพ็ญเพียรศีลภาวนาหาความสงบ
 เยียบในป่าเขาลำเนาไพรเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย
 ขุททกปาฐะชื่อว่าปรมัตตโชติกา รัตนสูตร กล่าวถึงสุสิมะมาณพผู้ต้องการเรียนที่สุดของศิลปะ
 จึงเข้าไปถามอาจารย์ อาจารย์บอกให้ไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าที่อาศัยอยู่ป่าอิสิปตนะ ดังข้อ
 ความว่า “ดูก่อนพ่อ ที่ป่าอิสิปตนะ มีพวกฤๅษี...”⁹ ต่อมาภายหลัง จึงมีแนวคิดพระปัจเจกพุทธ
 เจ้าคือผู้สิ้นอาสวะกิเลสเป็นพระพุทธะประเภทหนึ่ง เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว¹⁰ เป็นพระอริยะ
 เพราะไกลจากกิเลส เพราะไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม เพราะดำเนินไปในทางเจริญ¹¹ หรือผู้บรรลุ
 มรรคและผลธรรม¹² และว่าเป็นพระวิสุทธิเทพเพราะเป็นเทพผู้บริสุทธิ์หมดจดจากอาสวะกิเลส
 เครื่องเศร้าหมองทั้งปวงได้บรรลุพระนิพพานประเสริฐทั้งทางธรรมและทั้งทางวรรณะเพราะ
 สืบสายเผ่าพันธุ์มาจากเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์เช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้
 สัมณญาณนามว่า อาทิจจพันธุ์¹³

มีข้อสังเกตว่า แนวคิดในช่วงหลังได้กล่าวยกย่องพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่าเทียม
 กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ในฐานะที่เป็นพระพุทธะผู้ละกิเลสเช่นเดียวกัน
 และได้รับการกล่าวถึงพร้อมกันเสมอ ๆ

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁹ ชุ.ข.อ.17/174

อิสิปตนะ ตาต อัสโย อตฺถิ ฯ

¹⁰ ชุ.ม.29/192/388

ชีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ ฯ

¹¹ อภ.ธ.อ.1007/408

¹² พระโมคคัลลายนมหาเถระและพระสุภูติมหาเถระ, **อภิธานปทีปิกาและสุจิ**

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาเมฆบรรณารักษ์, 2535), หน้า 240.

อรรถยติคฺจฺจติ มคฺคผลธมฺเมตฺยริโย ฯ

¹³ ชุ.จ.30/140/282

อาทิจจพันธุ์สุส วโจ นิสฺมมาติ อาทิจฺโจ วุจฺจติ สุริโย ฯ โส โคตโม โคตเตน ปจฺ
 เจกสมฺพุทฺโธปิ โคตโม โคตเตน โส ปจฺเจกสมฺพุทฺโธปิ สุริยสุส โคตฺตวาทโก โคตฺตพฺนุ ตสมฺมา
 ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ อาทิจฺจพฺนุ ฯ

ลักษณะเฉพาะของพระปัจเจกพุทธเจ้าคือการชอบปลีกวิเวกอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่ชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ ไม่ชอบพูดคุย สงบเงียบ และพูดน้อย จึงได้เกิดแนวคิดที่ว่าฤษีคือพระปัจเจกมุนีกล่าวคือผู้สงบอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามลำพังผู้เดียว ดังหลักฐานตามที่ปรากฏใน อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน กล่าวถึงฤษีคือพระปัจเจกมุนี ดังข้อความว่า “...ฤษีผู้มาจากหิมวันตประเทศและฤษีคือพระปัจเจกมุนีมาจากภูเขาคันธมาทน์ทางอากาศพากันไป คือ หยั่งลงได้แก่ เข้าไปเมืองที่มี 12 ราศี...”¹⁴ (เมืองพาราณสี)

เอกลักษณ์เด่นชัดที่สุดของพระปัจเจกพุทธเจ้าเห็นจะเป็นการชอบดำเนินชีวิตอยู่ผู้เดียวไม่ชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ คัมภีร์อปทาน กล่าวว่า “(พระปัจเจกพุทธเจ้า) วางอาญาในหมู่สัตว์ ไม่เบียดเบียนแม้สักตัวหนึ่งในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ไม่ปรารถนาบุตรจะพึงปรารถนา สหายแต่ที่ไหน พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด”¹⁵ ถึงแม้ว่าอรรถกถาจะบรรยายไว้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจำนวน 500 บ้าง 1,000 บ้าง ปรากฏพร้อม ๆ กัน แต่ลักษณะการดำรงชีพของท่านแต่ละองค์ก็แยกกันอยู่เฉพาะองค์อย่างโดดเดี่ยวด้วยการเข้าฌานและเข้านิโรธสมาบัติซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของพระปัจเจกพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เว้นจากการคลุกคลีกันเป็นหมู่คณะ อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ปัจเจกพุทธธาปทาน ได้บรรยายลักษณะการอยู่ผู้เดียวอย่างโดดเดี่ยวของพระปัจเจกพุทธเจ้าในสถานะ 9 ประการ คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้ตัดปลิโพธิเครื่องกังวลในการครองเรือนทุกอย่าง ปลงผมและโกนหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาจะออกจากเรือนบวชไม่มีเรือน จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะการบรรพชา เป็นประการที่หนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่โดดเดี่ยวไกลจากชุมชน ไม่ชอบติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน ยืนคนเดียว เดินคนเดียว นั่งคนเดียว นอนคนเดียว จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะไม่มีเพื่อน เป็นประการที่สอง พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ด้วยความไม่ประมาทมีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้เร่าร้อน กำจัดมารพร้อมทั้งเสนามาร กำจัดตัณหาอันมีชายพุ่งไปในอารมณ์ต่าง ๆ ให้พินาศได้

¹⁴ช.อป.อ.2/269/298.

¹⁵ช.อป.32/90/11

จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะละตัณหา เป็นประการที่สาม พระปัจเจกพุทธเจ้าละราคะ โทสะ โมหะ และกิเลสได้อย่างแน่นอน จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศราคะ โทสะ โมหะ และกิเลสแน่นอน เป็นประการที่สี่ ที่ห้า ที่หก และที่เจ็ด พระปัจเจกพุทธเจ้าดำเนินไปสู่เอกายนมรรค คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะดำเนินสู่ทางเป็นที่ไปสำหรับคนผู้เดียว เป็นประการที่แปด และพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ญาณในมรรค 4 ที่เรียกว่า โภธิ จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมผู้เดียว เป็นประการที่เก้า¹⁶

มีข้อสังเกตว่า จากข้อความข้างต้นนี้ แนวคิดเรื่องการเที่ยวไปแต่ผู้เดียวอยู่อย่างโดดเดี่ยวของพระปัจเจกพุทธเจ้าได้พัฒนาตามลำดับขั้นกล่าวคือแนวคิดแรกเริ่มจากการสละพันธนาการทางโลกออกบวชแต่ลำพังเพียงผู้เดียวไม่มีเพื่อนไม่มีสหายเที่ยวเสาะแสวงหาโมกขธรรมจนได้ละกิเลสคือละตัณหา ราคะ โทสะ โมหะ และหมดกิเลสอาสวะทั้งปวงอย่างแน่นอน จึงได้กลายเป็นผู้ละกิเลสเพียงลำพังผู้เดียวดำรงชีพอยู่อย่างเรียบง่ายในฐานะเป็นพระปัจเจกมุณี

ส่วนแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าเป็นพระมุณี แนวคิดนี้ได้พัฒนามาจากแนวคิดที่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้เรียบง่ายนึ่งกล่าวคือสงบนิ่งทางกาย วาจา และใจ¹⁷ และเป็นพระมุณีเพราะมีโมเนยยธรรม* คือธรรมที่ทำให้เป็นพระมุณี 3 ประการ คือ โมเนยยธรรมทางกาย โมเนยยธรรมทางวาจา และโมเนยยธรรมทางใจ ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นคุณธรรมของผู้มีความสงบนิ่งเพราะละกายทุจริต ละวาจทุจริต และละมโนทุจริต ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ พระมุณีจึงได้หมายถึง ผู้ตรัสรู้โพธิญาณ¹⁸ คำว่า พระมุณี ไม่ได้หมายถึงเพียงพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้น ยังหมายรวมถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว

¹⁶ พ.บ.อ. 1/90-91/154-157

¹⁷ พ.ม. 29/14/47

*ดูเพิ่มเติมใน พ.จ. 30/21/77

¹⁸ ส.ส. 15/220/236

โพธิมณฑล มุณี ฯ

คัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย มหานิทเทส คุหฺมฺฐกสูตร อธิบายบุคคลผู้เป็นพระ
มุนีไว้ 6 จำพวก คือ

1. คฤหัสถ์ผู้รักษาศีลเจริญภาวนา เข้าใจคำสอนของศาสนาอย่างลึกซึ้ง รู้ทาง
ปฏิบัติเพื่อไปสู่พระนิพพาน ผู้เป็นกัลยาณบุุคคล ชื่อว่า อาศารมุนี
2. บรรพชิตผู้เข้าใจคำสอนของศาสนาอย่างลึกซึ้ง รู้ทางปฏิบัติเพื่อไปสู่พระ
นิพพาน มีจาคูปาริสุทธิศีล 4* ครบบริบูรณ์ ชื่อว่า อนาศารมุนี
3. เศษบุคคล 7 จำพวก คือ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้เป็นโสดาปัตติมรรค
โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล และอรหัตมรรค ชื่อ
ว่า เศษมุนี
4. คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุอรหัตผล ชื่อว่า อเสขมุนี
5. พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า ปัจเจกมุนี
6. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า มุนิมุนี¹⁹

จากข้อความข้างต้นนี้ แนวคิดว่า พระมุนี ไม่ได้หมายถึงเพียงผู้ที่เป็นพระพุทธร
เท่านั้นยังหมายรวมถึงผู้เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้เข้าใจคำสอนของศาสนาปฏิบัติตามคำ
สอนอย่างเคร่งครัดมุ่งมั่นปฏิบัติเพื่อละกิเลสมีความสงบทางกาย วาจา และใจ กล่าวคือละ
กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

* จาคูปาริสุทธิศีล หมายถึง ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ 4 ประการ คือ

1. ปาฏิโมกขสังวรศีล ได้แก่ ศีลคือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรง
ห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต
2. อินทริยสังวรศีล ได้แก่ ศีลคือการสำรวมอินทริย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ
3. อาชีวกปาริสุทธิสังวรศีล ได้แก่ ศีลคือการสำรวมด้วยการเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรม
ไม่หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีพ
4. ปัจจัยสันนิสสิตสังวรศีล ได้แก่ ศีลคือการสำรวมพิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย 4
คือ จีวร (ผ้า) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) และเภสัช (ยารักษาโรค)

¹⁹ช.ม.29/14/47

3.2 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม

แนวคิดทางศาสนาแพร่หลายในอินเดียมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แนวคิดเหล่านี้ล้วนเป็นแนวคิดการสละทางโลกออกบวช ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนานั่นคือแนวคิดการประพฤติปฏิบัติแบบสมณะ แม้ว่าในยุคก่อนคัมภีร์อุปนิษัทและก่อนพุทธกาล ได้มีแนวคิดแบบพวกฤษีอยู่ก่อนแล้ว แต่ว่าแนวคิดแบบพวกฤษีปฏิบัติกันอยู่ในช่วงนั้นดูเหมือนจะเป็นแนวคิดแบบพวกพรหมณ์ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดนักบวชแบบสมณะในสมัยพุทธกาล มีคัมภีร์อุปนิษัท* ฉบับหนึ่งชื่อว่า “มุนทกอุปนิษัท” แปลว่า ศีรษะโล้น²⁰ ซึ่งมีคำคล้ายคลึงกับลักษณะของสมณะทางพุทธศาสนาและคำนี้ได้ปรากฏพร้อมกับคำว่า สมณกะ และคำว่า วสลกะ ในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต วสลสูตร กล่าวถึงอัคคิกภวาทวาทพรหมณ์กำลังก่อไฟตกแต่งเครื่องบูชาอยู่ในนิเวศน์ กล่าววาทะพระพุทธเจ้าผู้เสด็จเที่ยวบิณฑบาต ดังข้อความว่า “จงหยุดอยู่ที่นั่นแหละ คนศีรษะโล้น จงหยุดอยู่ที่นั่นแหละ สมณะ จงหยุดอยู่ที่นั่นแหละ คนถ้อย”²¹ ซึ่งคำเหล่านี้ล้วนเป็นคำที่พรหมณ์ใช้เรียกพระพุทธเจ้าในทำนองจ้วงจวบไม่แสดงความยกย่องไม่ให้เกิดยติพระพุทธเจ้า มองเหมือนพวกอ่อนเร่ไม่ทำมาหากินเป็นหลักแหล่งเที่ยวออกขอทานรับเศษอาหารจากผู้อื่น โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier Monier Williams) ให้ความหมาย ศุรมณะ หรือ สมณะ ว่า “ผู้ที่บำเพ็ญเพียรทรมาน

---

* คัมภีร์อุปนิษัท เป็นส่วนสุดท้ายของวรรณกรรมพระเวท คำว่า “อุปนิษัท” แยกศัพท์เป็น อุป + นิ + สทฺ ธาตุ = นั่ง หมายถึง เข้าไปนั่งใกล้คนใดคนหนึ่งเพื่อจุดประสงค์ในการเรียนหลักธรรมที่ลึกซึ้ง ต่อมา คำว่า อุปนิษัท นี้ ได้ถูกนำมาใช้เรียกคัมภีร์ที่บรรจุบทเรียนเกี่ยวกับหลักธรรมที่ลึกซึ้ง เนื่องจากว่า คัมภีร์อุปนิษัทเป็นส่วนสุดท้ายของวรรณกรรมพระเวทจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เวทานตะ แปลว่า ที่สุดแห่งพระเวท เกี่ยวกับอายุกาลของคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวกันว่า บางอุปนิษัทมีอายุกาลก่อนพุทธกาล บางอุปนิษัทร่วมสมัยพุทธกาล และบางอุปนิษัทมีอายุหลังพุทธกาล มีนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า อุปนิษัทที่ร่วมสมัยพุทธกาล มี 6 คือ กฐอุปนิษัท เศวตาศุวตรอุปนิษัท มหานารายณอุปนิษัท อีศอุปนิษัท มุณฑกอุปนิษัท และปรศุนอุปนิษัท

²⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2513), หน้า 621.

²¹ ขุ.สุต.25/358/115

อเตรว มุณฑก อเตรว สมณก อเตรว วสลก ติฏฐาหิติ ฯ

ร่างกายหรือความเคร่งขรึม, นักพรต, พระ, ผู้เลื่อมใสในพระศาสนา, ผู้ที่เฝ้าขอบิณฑบาต, พระภิกษุในพระพุทธศาสนาหรือผู้ขอ”²² จากความหมายทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยพบว่า ความหมายของคำว่า สมณะ คือ ผู้ที่เฝ้าขอบิณฑบาต ดูเหมือนเป็นความหมายที่ใช้เรียกในทำนองเหยียดหยามมากที่สุด บ่อยครั้งพระพุทธเจ้าถูกพวกพราหมณ์เรียกพระองค์ในทำนองดูถูกเหยียดหยามด้วยคำว่า “สมณะ” ในคัมภีร์พระสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค กสิการทวาชสูตร กสิการทวาชพราหมณ์กล่าวทักพระพุทธเจ้าผู้กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตด้วยคำว่า สมณะ ในทำนองดูถูกเหยียดหยามเย้ยหยันวัตรปฏิบัติของพระองค์คล้ายกับว่าเป็นพวกไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ดังข้อความว่า “สมณะ ข้าพเจ้าไถ(นา)และหว่าน (ข้าวกล้า) ครั้นไถและหว่านแล้วจึงได้บริโภคสมณะ แม้ท่านก็จ้งไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วจ้งบริโภคเถิด...”²³

คำว่า สมณะ ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นคำที่มีความหมายที่พวกพราหมณ์ใช้เรียกทำนองดูถูกเหยียดหยามอยู่ในแวดวงวรรณกรรมของพราหมณ์ และใช้สำหรับนักบวชในพุทธศาสนาและศาสนาอื่น เช่น “มหาสมณะ” และ “สมณโคตมะ” ซึ่งใช้สำหรับพระพุทธองค์²⁴ ปตัญชลี พรมาจารย์ ทางวิชาไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต (ประมาณปีที่ 150 ก่อนคริสต์กาล) ระบุในตำราที่ท่านรจนาว่าพราหมณ์กับสมณะนั้นมีความขัดแย้งกันในเชิงทฤษฎีความรู้กล่าวคือพราหมณ์เป็นฝ่ายยึดมั่นในโลก ส่วนสมณะเป็นฝ่ายปฏิเสธโลก²⁵ นั้นหมายถึงว่าแนวคิดพราหมณ์คือพวกที่ยังยึดมั่นอยู่ในการครองเรือน ส่วนแนวคิดสมณะคือพวกที่สละเรื่องทางโลกออกบวชปลีกออกไปจากสังคมโดยสิ้นเชิง ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ไม่ได้มีเพียงในสมัยพุทธกาลเท่านั้น

²² Monier Monier Williams, *Sanskrit-English Dictionary* (London: Oxford University Press, 1979), p. 1096.

(One who performs acts of mortification or austerity, an ascetic, monk, devotee, religious mendicant, a Buddhist monk or mendicant)

²³ ส.ส.15/197/207

อหฺ ไซ สมณ กสามิ จ วปามิ จ กสิตุวา จ วปีตุวา จ ภูณชามิ ตวมปิ สมณ กส จ วปสุสุ จ กสิตุวา จ วปีตุวา จ ภูณชามิตี ฯ

²⁴ ลาล มณี ไชคี, *พราหมณ์ พุทธ อินดู*, หน้า 35.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

แนวคิดพระเจ้าเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ ผู้ที่เยวบิณฑบาต ถูกเหยียดหยามมากที่สุด แสดงให้เห็นว่า สังคมไม่ยอมรับพระเจ้าเจกพุทธเจ้าเท่าที่ควร สาเหตุประการสำคัญน่าจะเป็นวัตรปฏิบัติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าคือการอยู่อย่างโดดเดี่ยวจากสังคมขาดการติดต่อกับสังคมเป็นช่วงระยะเวลาาน พระเจ้าเจกพุทธเจ้าสละทางโลกออกบวช แต่ละองค์ต่างก็อยู่กันอย่างโดดเดี่ยวปลีกออกไปจากสังคมดูเหมือนไม่มีพันธะใด ๆ กับสังคมอีกแล้วจึงถูกมองว่าเป็นผู้ไม่ทำประโยชน์ให้แก่สังคม แต่ว่าบางครั้งบางคราว พระเจ้าเจกพุทธเจ้าบางองค์กลับเข้ามาในเมืองเพื่อเยวบิณฑบาต ดังนั้น จึงถูกมองว่าเป็นพวกขอทานไม่ทำประโยชน์อะไรแก่สังคม กลับเที่ยวขอบิณฑบาตไปตามชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นสาเหตุสำคัญอย่างยิ่งให้ชาวบ้านมองว่า พระเจ้าเจกพุทธเจ้าไม่ได้ทำประโยชน์อะไรเป็นเหมือนพวกปัจเจกชนทำประโยชน์เพื่อตนเองเท่านั้น หรือหากว่าท่านจะได้ทำประโยชน์อยู่บ้างก็อาจจะน้อยมาก ไม่สามารถที่จะช่วยชนจำนวนมากได้พร้อม ๆ กัน การเยวบิณฑบาตของพระเจ้าเจกพุทธเจ้า พระนามว่า ตครสิขี ได้ถูกคฤหบดีเศรษฐีคนหนึ่งแสดงอาการไม่พอใจว่า “ท่านทั้งหลายจงถวายอาหารบิณฑบาตแก่สมณะ” เศรษฐีแม้จะถวายแต่ก็ไม่ได้ถวายด้วยความเต็มใจลุกจากที่นั่งเดินจากไปด้วยความเสียดายอาหารที่ถวายพระเจ้าเจกพุทธเจ้าพูดต่อไปว่า “อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาสหรือกรรมกรบริโภคยิ่งดีกว่า”^{*} เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมไม่ยอมรับพระเจ้าเจกพุทธเจ้าการเป็นสมณะ

แม้แต่พระโพธิสัตว์ถือว่าเป็นบุคคลผู้มีคุณธรรมชั้นสูงกว่าบุุชชนธรรมดาที่ไม่ได้แสดงความเคารพพระเจ้าเจกพุทธเจ้ามีหน้าซ้ำยังกล่าวทำนองดูหมิ่นดูแคลนพระเจ้าเจกพุทธเจ้าบ่อยครั้ง ดังหลักฐานที่ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชน วิลานีอุปทาน พุทธาปทาน กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลศูทรเป็นนักเลงชื่อว่ามุนาพิ ผู้ไม่มีชื่อเสียงไม่มีความชำนาญอะไรกล่าวดูหมิ่นพระเจ้าเจกพุทธเจ้าว่า “สมณะนี้เป็นคนทุศีลมีธรรมลามก”²⁶ พระเจ้าเจกพุทธเจ้าไม่เพียงถูกดูหมิ่นด้วยคำพูดเท่านั้น บางครั้งพระเจ้าเจกพุทธเจ้าถูกปองร้ายจากพระโพธิสัตว์ผู้เป็นเด็กกำลังเล่นอยู่ที่ถนนใหญ่เอาสะเก็ดหินขว้างพระเจ้าเจกพุทธเจ้าเพราะคิดดูหมิ่นว่า “สมณะโล้นนี้จะไปไหน”²⁷

* ดูเพิ่มเติมในพุทธยอนุตตกสูตร(ส.ส.15/131/109-111)

²⁶ พุ.อป.อ.1/82/138

²⁷ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 82, หน้า 145-146.

สาเหตุอื่นที่ทำให้สังคมไม่ยอมรับพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ การที่พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ค่อยสอนธรรมแก่มวลมนุษย์ เนื่องจากว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้ดำรงอยู่ในสถานะผู้เป็นครูสอนผู้อื่น เพราะว่าการตรัสรู้ธรรมของท่านเป็นการตรัสรู้ธรรมเพื่อตนเองเท่านั้น ดังนั้นผู้คนจึงไม่ให้เคารพนับถือยำเกรง หากเปรียบเทียบกับสังคมปัจจุบันนี้ก็เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วว่า ผู้ที่อยู่ในสถานะเป็นครูบาจารย์มักจะได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติและได้รับความเคารพนับถืออย่างสูงในสังคม

รูปร่างและบุคลิกภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมไม่ยอมรับพระปัจเจกพุทธเจ้า จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าแม้ว่าจะจะเป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่งแต่มีรูปร่างและบุคลิกภาพไม่งดงามเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ ด้วยรูปร่างและบุคลิกไม่งดงามของพระปัจเจกพุทธเจ้านี้จึงไม่เป็นที่ดึงดูดจิตใจให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและแสดงความเคารพนับถือได้ทันทีเมื่อประชาชนพบเห็น

อรรถกถากถากกล่าวว่พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์มีหลังค่อม²⁸ บางองค์ดูเหมือนคนเป็นโรคเรื้อนด้วยการนุ่งห่มผ้าที่เศร้าหมอง²⁹ และบางองค์มีรูปร่างขี้เหร่³⁰ เพราะไม่ประกอบด้วยความงดงามทางรูปร่างและบุคลิกภาพเหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุทำให้พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม บางครั้ง เพราะรูปร่างบุคลิกภาพที่ไม่งดงามนี้จึงถูกหญิงคนหนึ่งแสดงอาการล้อเลียน* และถูกบุตรเศรษฐีถ่มน้ำลายรดพร้อมทั้งบกล่าวดูหมิ่น**

สาเหตุเหล่านี้ล้วนเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว แม้แต่สังคมปัจจุบันนี้ก็เหมือนกัน ความงดงามทางรูปร่างและบุคลิกภาพเป็นส่วนสำคัญของลักษณะภายนอก อันเป็นองค์ประกอบของภาวะผู้นำที่จะส่งผลให้สังคมยอมรับนับถือ

²⁸ ดูเพิ่มเติมใน อง.เอก.อ.1/260-261/386

²⁹ ดูเพิ่มเติมใน ชุ.อุ.อ.43/311

³⁰ ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ.5/102

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องชุชชุตตรา-สามาวดี (อง.เอก.อ.1/260-261/367-390)

** ดูเพิ่มเติมในเรื่องสุปปพุทธภูมิ (ชุ.อุ.อ.43/298-314)

3.3 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้ากับการไม่ได้บัญญัติพระวินัย

แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้สละทางโลกออกบวชอย่างเช่นสมณะ แม้ว่าจะเป็นแนวคิดที่มาจากสายเดียวกันกับพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สละทางโลกออกบวช แต่ก็มี ความแตกต่างกันหลายประการ

ในสมัยพุทธกาลแนวคิดการสละทางโลกออกบวชปลีกจากสังคมโดยสิ้นเชิงอยู่ อย่างโดดเดี่ยวเช่นนี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนแต่ก็ไม่ทรงคัดค้านไปทั้งหมด พระพุทธเจ้าได้ วางหลักฐานสถาบันคณะสงฆ์เข้ามาคาบเกี่ยวกับสังคม โดยมีการบัญญัติพระวินัยให้มีความ เกี่ยวพันกับสังคมอย่างชาญฉลาด ถึงแม้ว่าในสมัยพุทธกาลจะมีผู้นิยมแนวทางสละทางโลก ออกบวชปลีกออกจากสังคมไปอยู่ผู้เดียวในป่า แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับสังคมอยู่ดีเพราะมีพระ วินัยเป็นตัวกำกับไว้ ในกรณีของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีการบัญญัติพระวินัยเป็นตัวกำกับ พระ ปัจเจกพุทธเจ้ามีศีลแต่ไม่มีพระวินัยเป็นกฎเกณฑ์บังคับให้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะหรือ รวมกันเป็นสถาบัน การที่พระปัจเจกพุทธเจ้าแยกกันอยู่อย่างนี้จึงไม่สามารถตั้งสถาบันคณะ สงฆ์ขึ้นมารองรับให้เป็นเอกภาพได้ สาเหตุเหล่านี้ก็เนื่องจากไม่มีผู้บัญญัติพระวินัย พระ ปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้แต่งตั้งพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งขึ้นมาเป็นผู้นำกลุ่ม ดังนั้น จึงไม่ สามารถที่จะวางกฎเกณฑ์หลักปฏิบัติของกลุ่มได้ ในเมื่อไม่ได้ตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาเป็นสถาบัน ก่อน เพราะฉะนั้น การบัญญัติพระวินัยจึงไม่มีความจำเป็นสำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้า นั้น หมายถึงว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีความจำเป็นที่จะบัญญัติพระวินัยเพราะไม่มีผู้สืบทอด แม้ แต่การสืบทอดพระสัทธรรมที่พระปัจเจกพุทธเจ้าค้นพบได้แสนยากก็เป็นไปไม่ได้เนื่องจากว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสอนธรรมให้ผู้อื่นรู้ตามได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถที่จะ หมุนวงล้อแห่งพระธรรมจักรช่วยสืบทอดพระศาสนาที่เสื่อมสูญไปให้กลับตั้งขึ้นมาใหม่ได้อีก

อรรถกถาบรรยายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นจำนวนมากอาศัยที่ภูเขา คันทมาทน์และป่าอิสิปตนะก็จริง แต่ว่าลักษณะการอยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่กันอย่างโดด เดี่ยวต่างองค์ต่างอยู่ ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นอุปนิสัยเฉพาะของพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะโดย อุปนิสัยทั่วไปของแต่ละองค์ชอบการอยู่อย่างโดดเดี่ยว พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีการตั้งอาบัติ

ตั้งข้อความว่า “บุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ 2 จำพวก คือ พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า”³¹ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าจัดว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีความบริสุทธิ์ทุกประการเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือไม่ละเมิดศีล จึงไม่มีมลทิน

3.4 แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าว่าสอนธรรมหรือไม่สอนธรรม

นักศึกษากลับมาเกี่ยวกับพุทธศึกษาส่วนใหญ่เข้าใจว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้สอนธรรมแก่ผู้อื่นเลย ความเข้าใจนี้ไม่เพียงพอแค่ไม่สอนธรรมเท่านั้น ยังได้พัฒนาขึ้นไปถึงกับว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าสอนธรรมไม่ได้เลยในชีวิตของท่าน นักปราชญ์ยุคหลังกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าคือพระพุทธรูปผู้เงียบ ไม่พูดคุยสนทนาปราศรัยกับผู้อื่น

จากการศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เป็นหลักฐานชั้นต้นในการค้นคว้าไม่พบว่า มีแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมหรือสอนธรรมไม่ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดที่ว่าไม่สอนธรรมเริ่มแรกเกิดขึ้นในช่วงของอรรถกถาเป็นต้นมา จึงได้ศึกษาค้นคว้าในขัณฑวิสาณสูตรอันเป็นสูตรกล่าวเรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งสูตรนี้มีปรากฏใน 3 คัมภีร์ คือ คัมภีร์อรรถกถาอปทานชื่อว่าวิสุทธิชนวิลาสินี คัมภีร์อรรถกถาสุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตถโชติกา และคัมภีร์อรรถกถาจุฬินิทเทศชื่อว่าสัทธัมมัมปชโชติกา ซึ่งปรากฏว่าสองคัมภีร์แรกมีรายละเอียดเรื่องแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าสอนธรรมหรือไม่สอนธรรม ส่วนคัมภีร์หลังไม่มีรายละเอียดเรื่องนี้ ดังที่ปรากฏในสองคัมภีร์แรกมีข้อความว่า “พระพุทธรูปทั้งหลายตรัสรู้ด้วยพระองค์เองและให้ผู้อื่นตรัสรู้ได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ด้วยพระองค์เองไม่ให้ผู้อื่นตรัสรู้ได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายรู้แจ้งเพียงอรรถรสไม่รู้แจ้งธรรมรส ดังนั้น จึงไม่สามารถยกธรรมขึ้นสู่บัญญัติแสดงได้...”³²

³¹วินย.8/322/260

³²ขุ.สุต.อ.1/34/48 และ ขุ.อป.อ.1/90-91/170

พุทธา สยญจ พุชฌนุติ ปเร จ โพนนุติ ๗ ปจเจกพุทธา สยเมว พุชฌนุติ น ปเร โพนนุติ ๗ อตฺตรสเมว ปฏิวิชฌนุติ น ธมฺมรสํ น หิ เต โลกุตฺตรธมฺมํ ปญฺญตฺตํ อโรเปตฺวา เทเสตฺถุ สกฺโกนฺตํ....เปฯ

จากข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นให้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าได้สอนธรรมและสอนธรรมได้ แต่ว่าความรู้แจ้งธรรมที่ตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่เป็นเหมือนความรู้แจ้งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณและทศพลญาณ

การที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่อย่างโดดเดี่ยวเงียบสงบอยู่ผู้เดียวไม่คลุกคลีกับหมู่คณะเพราะเป็นอุปนิสัยเฉพาะของท่าน จึงทำให้เกิดแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมขึ้น ซึ่งนักปราชญ์ตีความหมายในทำนองว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามไม่ได้ จึงหมายถึงการสอนธรรมไม่ได้

ผู้วิจัยเห็นว่า การที่ให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามไม่ได้ นั้นไม่ได้หมายความว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมแก่ผู้อื่นเลย ดังหลักฐานที่ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่า วิสุทธชนวิลาสินี ว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแม้จะแสดงธรรม ก็ไม่อาจทำหมู่สัตว์นับไม่ถ้วนให้ตรัสรู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นเหมือนพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้เฉพาะตนโดยโดดเดี่ยว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า”³³

มีข้อสังเกตว่า ดูเหมือนว่าในช่วงต้น ๆ นักปราชญ์ก็มีความขัดแย้งทางแนวคิดอยู่บ้าง ระหว่างนักปราชญ์สองกลุ่มคือกลุ่มแรกได้ให้ความหมายของพระปัจเจกพุทธเจ้าในแง่ที่ว่าไม่ทรงประกาศสั่งธรรมหรือสั่งสอนแก่ผู้อื่น ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พระองค์ได้ทรงสั่งสอนธรรมบ้างตามโอกาส หากแต่ไม่มีบุคคลใดที่สามารถบรรลุธรรมเช่นเดียวกับพระองค์ได้เท่านั้น

จากการศึกษาค้นคว้าแล้วผู้วิจัยมีความเห็นคล้ายตามนักปราชญ์กลุ่มที่สองดังหลักฐานที่ปรากฏในอรรถกถาอปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี กล่าววว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อจะทำการสงเคราะห์ผู้ที่ทำบุญกับท่านจะมีการสอนธรรมอยู่บ้างตามโอกาส ดังข้อความว่า

“พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อจะสงเคราะห์แก่ผู้ถวายปัจจัยมีข้าวเป็นต้น จึงแสดงธรรมด้วยสองคาถาเหล่านี้ว่า สิ่งปรารถนาต้องการจงสำเร็จโดยพลันแก่ท่าน ขอ

³³ช.อป.อ.1/5/120

ความดำริทั้งปวงจงเต็มดังพระจันทร์เพ็ญในคืนที่ 15 ค่ำ สิ่งที่ปรารถนาต้องการจงสำเร็จ โดยพลันแก่ท่าน ขอความดำริทั้งปวง จงเต็มเปี่ยมดังแก้วมณีชื่อว่าโชติรส”³⁴

จากข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าเกิดขึ้นเพราะต้องการอนุโมทนาทานที่มีผู้ทำบุญกับท่านเท่านั้น เพื่อเป็นการตอบแทนจึงได้สอนธรรมในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้มนุษย์ได้มีโอกาสทำบุญ

จุดประสงค์ในการสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มุ่งประกาศพระสัทธรรมให้หมู่สัตว์จำนวนมากให้ตรัสรู้ตามพระองค์หลังจากพระองค์รับคำเชื่อเชิญของท้าวสหัมบดีพรหมผู้ทูลเชื่อเชิญพระองค์ให้ประกาศพระสัทธรรมแก่สัตว์โลก* ในกรณีของพระปัจเจกพุทธเจ้าจุดประสงค์การสอนธรรมของท่านไม่เป็นเช่นนั้น ลักษณะของการสอนธรรมจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีความต้องการที่จะทำการสงเคราะห์แก่ผู้ที่ได้ทำบุญแก่ท่านจึงได้กล่าวธรรมอันเป็นคาถาอนุโมทนาทานด้วยคาถาว่า “อิจฺจิตฺตํ ปตฺติตฺตํ...”³⁵ ซึ่งคาถานี้เป็นที่นิยมสวดกันมากในปัจจุบันนี้

นอกจากนี้การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าคือการสอนอภิสมาจาริกวัตร กล่าวคือขนบธรรมเนียมข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความประพฤติดีงามทางกิริยามารยาทเบื้องต้นสำหรับผู้บวชใหม่ เช่น ระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการนุ่งห่มเป็นต้น อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะชื่อว่าปรมัตตโชติกา กล่าวว่พระปัจเจกพุทธเจ้าบวชให้สุสิมะมาณพแล้วสอนอภิสมาจาริกวัตรแก่สุสิมะมาณพ ดังข้อความว่า “เธอพึงนุ่งอย่างนี้ เธอพึงห่มอย่างนี้”³⁶

³⁴ ชุ.อ.ป.อ.1/5/120

อิจฺจิตฺตํ ปตฺติตฺตํ ตฺยฺยหํ   ชิปปฺเมว สมฺชฺชตฺต

สพฺเพ ปฺนฺเรตฺตฺตํ สงฺกปฺปา   จนฺโท ปณฺณโรโส ยถา ฯ

อิจฺจิตฺตํ ปตฺติตฺตํ ตฺยฺยหํ   ชิปปฺเมว สมฺชฺชตฺต

สพฺเพ ปฺนฺเรตฺตฺตํ สงฺกปฺปา   มณฺโฬ โชติโรโส ยถาติ ฯ

* ดูเพิ่มเติมใน พรหมยาจนกถา (วินย.ม.4/8/7)

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁶ ชุ.ช.อ.17/175

“...เอวฺนฺเต นินฺวาเสตพฺพํ เอวฺนฺเต ปารุปีตพฺพนฺติ อาทินา นเยน อภิสมาจาริกํ สีกฺขาเปสฺสุ ฯ

ข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าสอนธรรมได้ แต่ไม่ได้มุ่งหวังให้ผู้รับฟังจะได้บรรลุธรรมเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเพียงการสอนเพื่อชี้แนะวิธีประพฤติปฏิบัติ นอกจากอภิสมาจาริกวัตรแล้วยังได้แนะนำให้ผู้รับฟังโอวาทให้ตั้งอยู่ในศีล ถวายทาน และรักษาอุโบสถกรรม เป็นต้น

การศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์อรรถกถาพบว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าแม้จะสอนธรรมให้ผู้รับฟังตรัสรู้ตามไม่ได้ แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่ถึงกับเพิกเฉยที่จะไม่แสดงธรรมเลย พระปัจเจกพุทธเจ้าได้พยายามแนะนำชักชวนให้มนุษย์ละจากามอกบวชเพื่อฝึกฝนอบรม บำเพ็ญเพียรด้วยตนเองตามวิถีทางที่ท่านได้ประพฤติปฏิบัติมา อรรถกถากล่าวว่า พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าได้แสดงธรรมว่าด้วยความเจริญแห่งสมณะแก่พระเจ้าอรินทราชเพื่อให้ละกามอกบวช* ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แนวคิดสละทางโลกออกบวชยังคงเป็นวิถีทางหนึ่งที่พระปัจเจกพุทธเจ้ายึดมั่นนำมาแนะนำผู้อื่นให้ปฏิบัติตามเช่นกับพระองค์

พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณหรือญาณตรัสรู้เพื่อบรรลุพระนิพพานเฉพาะตน แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะขาดสัมพัฏฐญาณ ทศพลญาณ และพระมหากรุณาธิคุณที่ยิ่งใหญ่ พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงไว้ซึ่งมหากรุณาธิคุณ และญาณอันจะก่อให้เกิดสัมพัฏฐญาณ ทศพลญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าแม้ว่าจะตรัสรู้เป็นพระอรหันต์เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกองค์อื่น ๆ แต่ไม่สามารถสอนธรรมให้ผู้ฟังตรัสรู้ตามได้

สาเหตุที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปลีกออกจากชุมชนอยู่อย่างโดดเดี่ยวสงบเงียบไม่ชอบพูดจาปราศรัยกับผู้คนอันเป็นลักษณะพิเศษของการฝึกฝนอบรมตนของท่านเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ท่านไม่อยากเกี่ยวข้องกับชุมชน และการดำรงชีพอยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นเวลาหลายศตวรรษในฐานะนักปราชญ์ผู้บำเพ็ญเพียรแต่ลำพังหรือในฐานะฤๅษีเช่นนี้จึงไม่มีโอกาสที่จะได้พบผู้ฆราวาสหรือพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น เหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่สามารถสั่งสอนธรรมให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้ ผลแห่งการดำเนินชีวิตอันโดดเดี่ยวและผลแห่งอุปนิสัยที่ไม่ชอบเกี่ยวข้องกับมนุษย์จึงได้หลีกเลี่ยงความผูกพันกับมนุษย์ หลีกเลี่ยงการพูดคุยสนทนาหรือแม้แต่พบเห็น ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้ท่านไม่สามารถสั่งสอนพระสัทธรรมที่ท่านได้ค้นพบได้แสนยากแก่มนุษย์ให้ตรัสรู้ตาม การที่พระปัจเจกพุทธเจ้าที่จะสอนธรรมให้ตรัสรู้ตามไม่ได้นั้น นั้นไม่ได้

* ดูเพิ่มเติมในโสณกชาดก(ชา.อ.8/88)

หมายความว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีความรอบรู้เลย พระปัจเจกพุทธเจ้ามีความรอบรู้มีญาณมากเป็นรองเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ดังข้อความ “...ปัญญาของพระอรหันต์ไกลห่างไกล ไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่เฉียดปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อเทียบปัญญาของพระอรหันต์เทียบกับปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้ เมื่อเทียบปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้าพร้อมทั้งเทวดาและสัตว์โลกกับปัญญาของพระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งว่ามีปัญญาเลิศไม่มีปัญญาของใครเทียบได้”³⁷ แต่ว่าความรอบรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีข้อจำกัดเฉพาะตนที่เรียก “ปัจเจกโพธิญาณ” กล่าวคือญาณเป็นเครื่องตรัสรู้เฉพาะพระองค์ ตรัสรู้โลกุตระธรรมที่ไม่สามารถปลุกผู้อื่นให้ตื่นสำเร็จได้เหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า³⁸ ดังนั้นจึงทำให้พระปัจเจกพุทธเจ้ามีข้อจำกัดในความเข้าใจพระสังฆธรรมที่ตรัสรู้ ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้แจ้งเพียงอรรถรส ไม่รู้แจ้งธรรมรส”³⁹ พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้อริยสัจ 4 ก็จริง แต่ไม่รู้ถึงเหตุและปัจจัย ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบ พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้แต่สามัญญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย แต่ไม่รู้ถึงภินนลักษณะ กล่าวคือลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงไม่สามารถยกหมวดธรรมที่ตรัสรู้นั้นขึ้นแสดงแก่ผู้อื่นได้อย่างแจ่มแจ้ง เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถแสดงธรรมให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้จึงเลือกที่จะสอนธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานในการดำรงชีวิต แนะนำทางไปสู่สวรรค์ด้วยการให้รักษาศีล ถวายทาน รักษาอุโบสถกรรม และให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ในอรรถกถากล่าวว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าสามารถสอนธรรมให้ผู้อื่นเข้าถึงได้เพียงสวรรค์เท่านั้น ดังข้อความว่า “หมู่สัตว์ผู้รับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล 5 มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็เหมือนกัน”⁴⁰

การที่พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสอนธรรมให้ตรัสรู้ธรรมได้ ท่านก็เลือกอีกวิธีหนึ่งคือ การแนะนำให้มนุษย์ละกามออกบวชเพื่อบำเพ็ญเพียรด้วยตนเองตามวิถีทางที่ท่านได้ปฏิบัติมาจนได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

³⁷ อจ.เอก.อ.1/584/476

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 613.

³⁹ ชุ.อป.อ.1/90-91/170

⁴⁰ ชุ.ช.อ.4/115

3.5 แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการสำนึกผิดกับความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ผู้ที่ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต และมีพระนามปรากฏแน่นอน* ซึ่งปรากฏอยู่ในอรรถกถา มี 4 คือ พระเจ้าอชาตศัตรู พระเทวทัต นายสุมน มาลาการ และนกชุก(นกอุลุก) ในส่วนนี้จะเสนอกฎแห่งกรรมและการสำนึกผิดกับความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าของพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเทวทัต

กฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของคน⁴¹ พระพุทธศาสนาสอนเน้นถึงความสำคัญของกรรมเป็นอันมาก ดังข้อความว่า “โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนหมุดของรถที่แล่นไปอยู่ ฉะนั้น”⁴² จากข้อความนี้ กรรมจึงเป็นคำสอนสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเทวทัตก็เหมือนกัน ถึงแม้ว่าได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แต่เนื่องจากได้กระทำความอนันตริยกรรม**หนักไว้ ซึ่งท่านทั้งสองจะต้องได้รับผลกรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำไว้เป็นเวลายาวนาน อรรถกถาที่ขนิทาย สีลขันธวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี สามัญญผลสูตร กล่าวระยะเวลาที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะต้องรับผลกรรม

---

*เรื่องอื่น ๆ อีก เช่น เรื่องมหาเวริวาทก เรื่องโมรชาตก เรื่องวิณาวาทก เรื่องสังฆมก อรรถกถาขุททกนิกาย มูลปณณาสกชื่อว่าปัญจสุทนี จูฬสีหนาทสูตร กล่าวไว้ว่า เกี่ยวข้องกับพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต เนื่องจากว่าในอรรถกถาไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงไม่นำเสนอ

⁴¹ประยูรท์ ปยุตโต, **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 156.

⁴²ช.ช.25/660/461

กมฺมฺนา วตฺตตี โลกิ กมฺมฺนา วตฺตตี ปชา

กมฺมฺนิพฺพณฺนา สตุตา รตฺตฺสฺถาณิว ยายโต ฯ

**อนันตริยกรรม คือ กรรมให้ผลในลำดับไป อันเป็นกรรมหนักในพระพุทธศาสนา มี 5 คือ 1. มาตุฆาต ฆ่ามารดา 2. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา 3. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ 4. โลहितุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้า จนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป 5. สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน อรรถกถาที่ขนิทาย สีลขันธวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี สามัญญผลสูตร กล่าวกรรมที่พระเจ้าอชาตศัตรูทำไว้ว่า พระองค์ผู้ได้คบมิตรผู้ลามก ถูกพระเทวทัตยุยงให้กระทำปิตุฆาตกรรม คือ การปลงพระชนม์พระราชบิดาของพระองค์เอง (ดูเพิ่มเติมในสามัญญผลสูตร)

ตั้งข้อความว่า “พระเจ้าอชาตศัตรูจะบังเกิดในโลหกุมภี จมลงในเบ็องต่า 3 หมื่นปี จมอยู่พื้นเบ็องล่างแล้วก็ผุดขึ้นเบ็องบน 3 หมื่นปี ถึงพื้นเบ็องบนอีกจึงจักพ้นได้”⁴³ อรรถกถาเล่มเดียวกันนี้ กล่าวเพิ่มเติมว่า ตั้งแต่เวลาพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระชนก ไม่ได้บรรทมหลับเลยทั้งกลางคืนกลางวัน จนกระทั่งได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอันไพเราะ จึงสารภาพความผิดสำนึกบาปที่เคยกระทำเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าจึงทรงบรรทมหลับได้

การได้เฝ้าพระพุทธเจ้า พระเจ้าอชาตศัตรูได้สารภาพความผิด สำนึกบาปกรรมที่ทำ และประกาศตนเป็นอุบาสก* นับถือพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งอันสูงสุด ด้วยการสำนึกผิดกรรมที่ได้กระทำ จึงส่งผลให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ชีวิตวิเสส⁴⁴

ส่วนพระเทวทัตก็เหมือนกับพระเจ้าอชาตศัตรู ถึงแม้ว่าได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตพระนามว่า อัญญิสสระ⁴⁵ ในเวลาอีกแสนกัปข้างหน้า แต่เนื่องจากได้กระทำอนันตริยกรรมหนักไว้หลายประการ ในอนาคตจึงได้รับผลแห่งกรรมเป็นเวลายาวนานถึงแสนกัป อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทชื่อว่าธัมมปัทฏฐกถา เรื่องพระเทวทัต ได้บรรยายการได้เสวยผลกรรมของพระเทวทัตไว้ ตั้งข้อความว่า

⁴³ที่.ส.อ.1/253/214

* แสดงตนเป็นอุบาสก คือ เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งด้วยการแสดงตนเป็นอุบาสก ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเป็นมูลเหตุเบื้องต้นทั้งสิ้นจึงประกาศตนเป็นอุบาสกในที่สุด (พระมหาเถร วิ. เตชะคำ, “อุบาสกในพระไตรปิฎก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 94.)

⁴⁴เรื่องเดียวกัน, ข้อ 253, หน้า 214.

อนาคต ปน ชีวิตวิเสส นาม ปุจฺเจกพุทฺโธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตีติ ฯ

⁴⁵ธ.อ.1/137

“(พระเทวทัต) มีร่างกายสูงประมาณ 100 โยชน์* บังเกิดในก้อนเวจีซึ่งมีประมาณ 300 โยชน์ ศีรษะสอดเข้าไปสู่แผ่นดินเบื้องบนจนถึงหมวกหู เท้าทั้งสองจมแผ่นดินเหล็กลงไปข้างล่างจนถึงข้อเท้า หลาวเหล็กมีปริมาณเท่าลำตาลขนาดใหญ่ ออกจากฝาด้านหลัง แทะกลางหลังทะลุหน้าอกปักฝาด้านหน้า อีกหลาวหนึ่ง ออกจากฝาด้านขวาทะลุข้างเบื้องขวาทะลุออกสีข้างเบื้องซ้ายปักฝาด้านซ้าย อีกหลาวหนึ่ง ออกจากฝาด้านซ้ายบน แทะกระหม่อมทะลุออกส่วนเบื้องต่ำปักลงสู่แผ่นดินเหล็ก พระเทวทัตนั้นเป็นผู้เหวติงไม่ได้ถูกไฟไหม้อยู่ในเวลานั้น”⁴⁶

อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทชื่อว่าธัมมปทัฏฐกถา เรื่องพระเทวทัต กล่าวถึงบาปกรรมหนักที่พระเทวทัตร่วมกับพระเจ้าอชาตศัตรูได้กระทำดังนี้ คือ

1. การยุยงพระเจ้าอชาตศัตรูกุมารให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา
2. ผูกอาฆาตในพระพุทธเจ้าแล้วยุยงให้พระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า
3. กิ่งศิลาหมายปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าจนกระทั่งได้กระทำโลหิตุปบาท กรรมคือทำพระโลหิตให้ห้อขึ้น
4. ให้ปล่อยช้างนาฬาคีรีออกไปหมายปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า
5. ได้กระทำสังฆเภทกรรมคือการทำลายสงฆ์ให้แตกจากกัน

กรรมหนักเหล่านี้ส่งผลให้พระเทวทัตถูกธรณีสูบบังเกิดในอเวจีมหานรก แต่ก่อนถูกธรณีสูบพระเทวทัตสำนึกความผิดถึงกรรมที่ตนได้กระทำ กล่าวขอขมา และกล่าวคำสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าพร้อมกับการถวายกระตูด่างเป็นพุทธบูชา⁴⁷

---

* 1 โยชน์ เท่ากับ 16 กิโลเมตร ดังนั้น 100 โยชน์ เท่ากับ 1,600 กิโลเมตร 300 โยชน์ เท่ากับ 4,800 กิโลเมตร

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เรื่องราวที่ยกมานี้ ทั้งพระเจ้าอชาตศัตรูและพระเทวทัตได้กระทำอนันตริยกรรมหนัก เป็นกรรมที่มีผลแรงมาก ส่งผลให้ผู้กระทำกรรมเหล่านี้ให้บังเกิดในนรก จากการคว่ำพบว่า การสำนึกความผิดกรรมที่เคยกระทำอย่างหนักแน่น มอบตนเข้าถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งอันสูงสุด ยังมีโอกาสได้เข้าถึงพระนิพพานได้ แต่อย่างไรก็ตาม บาปกรรมที่ได้กระทำไว้ยังคงได้รับผลแห่งกรรมนั้นตามกฎแห่งกรรม

แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เคยกระทำกรรมหนักแล้วสำนึกผิด ยังมีความหวังที่จะทำความดีมุ่งมั่นเข้าสู่พระนิพพานได้ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูและพระเทวทัต แม้ว่าได้เคยกระทำกรรมหนักในเบื้องต้น ต่อมาภายหลังได้สำนึกผิดกรรมที่ได้กระทำไป พระเจ้าอชาตศัตรูได้มีจิตเลื่อมในพระรัตนตรัยแสดงตนเป็นอุบาสกอย่างหนักแน่น ส่วนพระเทวทัตสำนึกผิดกรรมที่ได้กระทำไปนับถือพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นที่พึ่งอันสูงสุด ได้ถวายกระตุกคางเป็นพุทธรูปชาก่อนอุกฤษณีสูบ ท่านทั้งสองจึงได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต

3.6 ความสัมพันธ์ด้านแนวคิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ พระอรหันตสาวก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ๆ มีความเหมือนกันตรงที่เป็นพระอริยะ ผู้ประเสริฐ ผู้ละกิเลสได้หมดจด อันเป็นคุณสมบัติด้านปริสุทธิคุณ ส่วนคุณสมบัติด้านปัญญาคุณและกรุณาคุณ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก แม้จะมีปัญญาคุณและกรุณาคุณ แต่ก็ไม่ยิ่งใหญ่เท่ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้ามีปัญญาคุณและกรุณาคุณจำกัด ไม่ทั่วไปแก่ชนหมู่มาก มีขอบเขตจำกัดเฉพาะเพื่อตนเองเท่านั้น ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาคุณที่ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า พระสัมพัญญุตญาณ และทศพลญาณ พระองค์ทรงมีพระปัญญาคุณที่ยิ่งใหญ่ทำให้ทรงชวนชวายุประกาศพระสัทธรรมคำสอนเพื่อให้สัตว์โลกพ้นทุกข์ได้

อย่างไรก็ตาม ในด้านความนำเคารพเชื่อถือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกก็ได้รับยกย่องว่า เป็นอูปารหบุคคล ในคัมภีร์พระสูตร ที่สมณิกาย

มหาวรรค ฎุพารบุคคล กล่าวฎุพารบุคคล* 4 ประเภท ไว้ ดังข้อความว่า “ดูก่อนอนนทฎุพารบุคคล มี 4 ประเภท คือ

1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฎุพารบุคคล
2. พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นฎุพารบุคคล
3. พระตถาคตสาวกเป็นฎุพารบุคคล
4. พระเจ้าจักรพรรดิเป็นฎุพารบุคคล”⁴⁸

อนึ่ง ในด้านการปรินิพพานซึ่งหมายถึงการดับกิเลสและการดับขันธคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ไม่มีความแตกต่างกัน หมายความว่าเมื่อดับกิเลสและขันธได้ การดับนั้นก็ไม่นำเรบขึ้นมาอีกเป็นการดับโดยสิ้นเชิง อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎกชื่อว่าปรมัตถทีปนี ปกิณณกถากล่าวถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก มีความเสมอกันในการปรินิพพาน ดังข้อความว่า “พระตถาคตเป็นผู้เสมอกันกับพระสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้าในการปรินิพพาน ในการปรินิพพานของท่านเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกันไม่ต่างกันเลย”⁴⁹ ส่วนความสัมพันธ์ด้านการบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก บำเพ็ญบารมีเหมือนกัน แต่ที่มีความแตกต่างของระยะเวลาการบำเพ็ญบารมี รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยจะได้เสนอในหัวข้อลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้าของบทต่อไป

---

* ฎุพารบุคคล คือ บุคคลที่ควรสร้างสอุปไว้เพื่อกระทำการสักการะบูชากราบไหว้ด้วยความเลื่อมใส เมื่อผู้กระทำการสักการะบูชาด้วยความเลื่อมใสจะเป็นชนกบิัจจยนำให้บังเกิดในสุคติโลก สวรรค์ตามกำลังความเลื่อมใสแห่งจิต มี 4 คือ 1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า 2. พระปัจเจกพุทธเจ้า 3. พระอรหันตสาวก 4. พระเจ้าจักรพรรดิ ชนเป็นจำนวนมาก พวกกันทำจิตให้เลื่อมใสว่าเป็นสอุปของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ทำจิตให้เลื่อมใสในสอุปของฎุพารบุคคลแล้วหลังจากตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เสมอเหมือนกัน และบุญของผู้ที่ทำการสักการะบูชาฎุพารบุคคลไม่มีใครประมาณนับได้

⁴⁸ที.ม.10/206/125

⁴⁹ฐ.จริยา.อ.122/379-380

ลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้วิสัยได้ศึกษาเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าและช่วงหลังที่ได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ช่วงก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ช่วงที่ผู้ปรารถนาจะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะของผู้จะมาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าอันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้ความปรารถนาที่ตั้งไว้สำเร็จ

ช่วงหลังที่ได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ช่วงที่ผู้ปรารถนาจะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้บำเพ็ญบารมีตามแนวทางปัจเจกโพธิบารมีจนสำเร็จได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว

4.1 คุณลักษณะของผู้จะมาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ช่วงระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์* พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องมีคุณลักษณะของผู้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า 5 ประการ ครบถ้วนบริบูรณ์ก่อน จึงเริ่มตั้งความปรารถนาเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจก

---

* ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ช่วงระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระโพธิสัตว์ แปลว่า ผู้เกี่ยวข้องในพระโพธิญาณ กล่าวคือพระญาณเป็นเครื่องตรัสรู้หรือยศ 4 อันได้แก่ ทุขัสมุตย นิโรธ มรรค มี 3 จำพวก คือ 1. อุคสมติตัญญูโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทที่มีปัญญามากกว่าศรัทธาใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีน้อยกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่นทั้งหมด เมื่อตรัสรู้แล้ว มีชื่อเรียกว่า พระปัญญาธิกพุทธเจ้า 2. วิปจิตัญญูโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทมีศรัทธามากกว่าปัญญา ใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีนานกว่าอุคสมติตัญญูโพธิสัตว์ เมื่อตรัสรู้แล้ว มีชื่อเรียกว่า พระศรัทธาธิกพุทธเจ้า 3. ไนยโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทมีความเพียรมากกว่าปัญญา ใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีนานกว่าพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 ประเภท ข้างต้น เมื่อตรัสรู้แล้ว มีชื่อเรียกว่า พระวิริยาธิกพุทธเจ้า

ส่วนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระอรหันตสาวกช่วงระยะเวลาบำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระสาวกโพธิสัตว์

พุทธเจ้า คุณลักษณะตามที่กล่าวนั้น ในอรรถกถาพุทธทศนิกาย อปทานชื่อวิสุทธิชนวิลาสินี
ปัจเจกพุทธापทาน กล่าวไว้ว่า

“เหตุแห่งอภินิหาร* เหล่านี้ คือ ความเป็นมนุษย์ ความถึงพร้อมด้วย
เพศชาย การได้พบผู้สิ้นอาสวะ การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นผู้มีฉันทะ”¹

คุณลักษณะเหล่านี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมสมิธาน**ของผู้ปรารถนาตรัสรู้
เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า อรรถกถาเล่มเดียวกันนี้ กล่าวธรรมสมิธานของผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากธรรมสมิธานของผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ไว้ว่า

* อภินิหารหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความปรารถนา หมายถึง การตั้งความปรารถนาของ
พระปัจเจกโพธิสัตว์ มีการตั้งความปรารถนาเพื่อบรรลุถึงพุทธภาวะอยู่ 3 ระยะ คือ

1. ระยะคิดปรารถนา หมายถึง ระยะเวลาที่พบผู้สิ้นอาสวะแล้วเกิดศรัทธาคิดปรารถนา
เพื่อบรรลุธรรมอยู่ในใจ ระยะนี้เรียกว่า จินติตตอสงไขย

2. ระยะเปล่งวาจาปรารถนา หมายถึง ระยะเวลาที่เปล่งวาจาแสดงความปรารถนา
ออกมาให้ผู้อื่นรับรู้ ซึ่งเกิดต่อจากระยะคิดปรารถนา ระยะนี้เรียกว่า วาจกอสงไขย

3. ระยะปฏิบัติเพื่อบรรลุผลตามที่เปล่งวาจาปรารถนา หมายถึง ระยะเวลาที่ลงมือทำบุญ
สำคัญถึงขั้นยอมสละชีวิตตนนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมตามที่เปล่งวาจาปรารถนาออกมาแล้ว ซึ่งเกิดต่อ
จากระยะเปล่งวาจาปรารถนา ระยะนี้เรียกว่า กายวาจาปณิธานอสงไขย (บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษา
เชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”(วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 27.

¹ขุ.อป.อ.1/90-91/169 และขุ.สุต.อ.1/34/47

มนุสฺสสตฺถํ ลิงฺคสมฺปตฺติ วิคตาสวทสฺสนํ

อธิกาโร จ ฉนฺนทตา เอเต อภินิหารการณา ฯ

** ธรรมสมิธาน แปลว่า ความประชุมกันครบแห่งธรรม มีข้อสังเกตว่า คำว่า ธรรม
สมิธานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในอรรถกถาใช้คำบาลีว่า ปญฺจ สมฺปตฺติโย แปลว่า ความสมบูรณ์พร้อม
(ของคุณลักษณะผู้จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า) 5 ประการ (ขุ.อป.อ.1/90-91/169 และ ขุ.สุต.อ.1/34/47)
ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า ธรรมสมิธาน น่าเป็นคำใช้เฉพาะผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

“อภินิหารจะสำเร็จเพราะธรรมสโมธาน 8 ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย เหตุ การได้พบพระศาสดา การบรรพชา ความถึงพร้อมด้วยคุณ การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นผู้มีฉันทะ”²

ส่วนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระอรหันตสาวก ต้องมีธรรมสโมธาน 2 ประการ คือ การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ และความเป็นผู้มีฉันทะ³

จากข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นความแตกต่างของธรรมสโมธานอันเป็นคุณลักษณะของผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ท่านทั้งสามมีธรรมสโมธานแตกต่างกันตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

เมื่อเทียบธรรมสโมธานของพระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระอรหันตสาวกมีธรรมสโมธานน้อยกว่าผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีธรรมสโมธานน้อยกว่าผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีธรรมสโมธานมากที่สุด

ธรรมสโมธานทั้งหมดนี้เป็นเพียงคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้ตั้งความปรารถนาเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก เมื่อผู้ปรารถนามีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จได้

ธรรมสโมธาน 5 ประการ ของพระปัจเจกพุทธเจ้า มีรายละเอียด ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²ช.พท.33/59/453

มนุสฺสสตฺถํ ลิงฺคสมฺปตฺติ เหตุ สตฺถารทสฺสนํ
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ อธิกาโร จ ฉนฺนทตา
อภินิหารมสโมธานา อภินิหารโ สมิชฺฌตฺติ ฯ

³ช.อป.อ.1/90-91/169 และ ช.สุต.อ.1/34/48

อิเมสํ ปน สพฺเพสฺมปิ อธิกาโร จ ฉนฺนทตาติ ทฺวํคสมนฺนาคโตเยว อภินิหารโ โหติ ฯ

4.1.1 ความเป็นมนุษย์

ความเป็นมนุษย์ หมายถึง การเกิดเป็นมนุษย์ เว้นจากกำเนิดมนุษย์ ความปรารถนาจะไม่สำเร็จแก่ผู้ดำรงอยู่ในกำเนิดที่เหลือ แม้แต่กำเนิดเทวดา ผู้ดำรงอยู่ในกำเนิดอื่น เมื่อปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธะ ต้องกระทำบุญกรรมมีให้ทานเป็นต้นแล้วปรารถนาเฉพาะความเป็นมนุษย์ (ให้ได้ก่อน) ครั้นดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์แล้วจึงตั้งความปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อกระทำอย่างนี้ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ⁴

4.1.2 ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย

ความถึงพร้อมด้วยเพศ หมายถึง ความเป็นบุรุษเท่านั้น มาตุคาม* กะเทย และคนสองเพศ แม้จะดำรงอยู่ในกำเนิดมนุษย์ ตั้งความปรารถนาก็ไม่สำเร็จ ผู้ดำรงอยู่ในเพศ มาตุคามเป็นต้นนั้น เมื่อปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธะ ต้องกระทำบุญกรรมมีให้ทานเป็นต้นแล้วจึงปรารถนาเฉพาะความเป็นบุรุษ (ให้ได้ก่อน) ครั้นได้ดำรงอยู่ในความเป็นบุรุษแล้วจึงตั้งความปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อกระทำอย่างนี้ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ⁵

4.1.3 การได้พบผู้สิ้นอาสวะ

การได้พบผู้สิ้นอาสวะ หมายถึง การได้พบพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธะ

⁴ช.สุต.อ.1/34/45

* มาตุคาม หมายถึง ผู้หญิงมนุษย์

⁵เรื่องเดียวกัน, ข้อ 34, หน้า 45.

เมื่อกระทำอย่างนี้ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ⁶

4.1.4 การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่

การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ หมายถึง การได้ทำความดีที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่ การยอมเสียสละบริจาคนิเวศสำเร็จแก่ผู้กระทำการยอมเสียสละบริจาคนิเวศชีวิตเป็นต้น⁷ กล่าวคือเคยยอมสละชีวิตถวายเป็นพลีกรรมแด่พระพุทธะพระองค์ใดพระองค์หนึ่งมาแล้ว และการยอมสละชีวิตถวายนั้นต้องเป็นไปอย่างอาภัพไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวเพราะอำนาจความกลัว เมื่อกระทำอย่างนี้ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ

4.1.5 ความเป็นผู้มีฉันทะ

ความเป็นผู้มีฉันทะ หมายถึง ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำ⁸ กล่าวคือ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะทำอย่างแรงกล้า มีความปรารถนามาก พอใจมาก ในธรรมทั้งหลายที่จะทำให้เกิดความเป็นพระปัจเจกพุทธะ เมื่อได้ตั้งจิตปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วจะไม่ล้มเลิกความคิดนั้น แม้จะพบความยากลำบากอย่างไรก็ไม่ล้มเลิกความปรารถนาของตน เมื่อกระทำอย่างนี้ ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ

⁶ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 34, หน้า 47.

(มีข้อสังเกตว่า ธรรมเนียมโบราณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าข้อนี้ อรรถกถาใช้คำบาลีว่า **สตถารทสฺสนนฺติ พุทฺธานํ สมมุขา ทสฺสนํ ฯ** แปลว่า การได้พบเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ขุ.สุตฺต.อ.1/34/45) ซึ่งแตกต่างจากธรรมเนียมโบราณของพระปัจเจกพุทธเจ้า อรรถกถาใช้คำบาลีว่า **วิคตาสวทสฺสนนฺติ พุทฺธปัจเจกพุทฺธสวากานํ ยสฺส กสฺสจฺจ ทสฺสนํ ฯ** แปลว่า การได้พบผู้ใดผู้หนึ่งบรรดาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ซึ่งหมายถึงผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ไม่ได้เจาะจงว่าต้องเป็นพระพุทธรูปเท่านั้น)

⁷ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 34, หน้า 46.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ธรรมสโมธาน 5 ประการ เหล่านี้ ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจะต้องมีครบถ้วนบริบูรณ์ก่อนจึงเริ่มตั้งความปรารถนา แต่ไม่ใช่ว่าเพียงธรรมสโมธาน 5 ประการเหล่านี้ จะทำให้ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจะได้บรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทันที ผู้ปรารถนาจะต้องบำเพ็ญบารมีเหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญให้ครบถ้วนทุกประการไม่ให้ขาดเป็นระยะเวลา 2 อสงไขยเพิ่มอีกแสนกัป เป็นอย่างน้อย หากจะเกินเลยไปก็ไม่ถึงอสงไขยที่ 3

ส่วนธรรมสโมธานที่ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีเหมือนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มี 3 ประการ คือ

1. เหตุ หมายถึง ความถึงพร้อมอุปนิสัยของความเป็นพระอรหันต์⁹ อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุเกื้อหนุนทางจิตใจ ได้แก่ อินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีธรรมสโมธานข้อนี้ ส่วนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำต้องมี

2. การบรรพชา หมายถึง ความเป็นอนาคาริกบุคคล¹⁰ คือผู้ไม่ครองเรือนเป็นนักบวชการบวชไม่ได้รับพิจารณาว่าเป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าอาศัยเหตุบางประการก่อให้เกิดความสลัดใจก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้ในขณะครองเรือนถือเพศคฤหัสถ์ ในชัคควิสาณสูตร* มีเรื่องราวกล่าวถึง

⁹เรื่องเดียวกัน, ข้อ 34, หน้า 45.

¹⁰เรื่องเดียวกัน, ข้อ 34, หน้า 46.

* ชัคควิสาณสูตร เป็นสูตรว่าด้วยคำสอนว่า บุคคลพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด มีปรากฏใน 3 คัมภีร์ คือ คัมภีร์สุตตนิบาต คัมภีร์จูฬนิกาย และคัมภีร์อปทาน แต่ในคัมภีร์จูฬนิกายไม่มีรายละเอียดมากนัก ส่วนเรื่องราวอดีตชีวิตประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณในขณะเป็นคฤหัสถ์ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตถโชติกา ภาคที่ 1 ชัคควิสาณสูตร อรรถกถาขุททกนิกาย จูฬนิกายชื่อว่าสัทธัมมปัชโชติกา ชัคควิสาณสูตร และอรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธิชนวิลาสินี ภาคที่ 1 ปัจเจกพุทธาปทาน

อัตชีวประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นจำนวนมากกล่าวถึงการบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณในขณะถือเพศศฤงษณ์ ส่วนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ต้องออกบวชก่อนจึงสำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณได้

3. ความถึงพร้อมด้วยคุณ หมายถึง การได้คุณธรรมมีฉานเป็นต้น อภินิหารจะสำเร็จแก่บุคคลผู้บวชถึงพร้อมด้วยคุณเท่านั้น¹¹ กล่าวคือความถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษมีสมบัติ 8 และอภิญญา 5 เป็นต้น ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีความถึงพร้อมด้วยคุณ ส่วนผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำเป็นต้องมีความถึงพร้อมด้วยคุณ

ผู้ปรารถนาตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าขาดธรรมสโมธานทั้ง 3 ประการ ข้างต้นไป จึงเป็นสาเหตุให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธร่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและไม่ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และนอกจากนี้ยังมีสาเหตุอื่น ๆ อีก เช่น ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมีที่สั้นกว่าการบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธร่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

4.2 การบำเพ็ญบารมี

สาวกจะเป็นพระภิกษุหรือสมรวาสก็ตาม ไม่สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ทุกคนไปในชั่วระยะเวลาอันสั้นที่พระศาสนามังดำรงอยู่ เนื่องจากว่าในชั่วระยะเวลาที่พระศาสนามังดำรงอยู่ซึ่งยาวนานกว่าช่วงที่พระศาสนามังดำรงอยู่เป็นอันมาก ในช่วงระยะนี้มีท่านผู้มีศรัทธามุ่งมั่นยังคงเสริมสร้างศรัทธาและปัญญาของตนต่อไป ท่านได้เพิ่มพูนกุศลมูลของท่านที่มีอยู่เดิมให้ทวีขึ้น ในที่สุดท่านจะบรรลุพระโพธิญาณโดยที่ไม่ต้องรับการสั่งสอนจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและไม่ต้องรับการฝึกอบรมภายใต้พระวินัยของพระศาสนามังดำรงอยู่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ ในชาติสุดท้าย ท่านจะค้นพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยตนเองเช่นเดียวกับที่พระศาสนามังดำรงอยู่และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงค้นพบ แต่ท่านจะไม่ใช้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านจะไม่สามารถหมั่นลือแห่งพระธรรมจักร ท่านจะไม่ช่วยให้พระศาสนามังเสื่อมสูญไปแล้วกลับตั้งมั่นขึ้นมาได้อีก บุคคลเช่นนี้เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระปัจเจกพุทธเจ้าได้บรรลุพระโพธิญาณเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแทบทุกประการ แต่ไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะการบำเพ็ญบารมีของท่านทั้งสองแตกต่างกันในเรื่องไขว้ของระยะเวลาการเพ็ญบารมี การบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ากับการบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและการบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระอริยสาวก ท่านทั้งสามได้บำเพ็ญบารมีมาเหมือนกันทุกประการ แต่ระยะเวลาสั้นยาวกว่ากัน¹² กล่าวคือบำเพ็ญบารมี 30 ประการ อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี พุทธวงศ์ กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ว่า

“ข้าแต่พระมหาวิรเจ้าผู้สูงสุดกว่านรชนอภิเนहारของพระองค์เป็นเช่นไร? พระองค์ทรงปรารถนาพระโพธิญาณอันสูงสุดในกาลไร ? ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ชันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา เป็นอย่างไร ? อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 บริบูรณ์ได้อย่างไร”¹³

ทศบารมีธรรม 10 ประการ ข้างต้นนี้เป็นหลักธรรมที่พระนิยตโพธิสัตว์* ต้องบำเพ็ญ ซึ่งพระปัจเจกโพธิสัตว์ก็ต้องบำเพ็ญเหมือนกันกับพระนิยตโพธิสัตว์ คือ 1. ทานบารมี

¹²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 262.

¹³ขุ.พทุ.33/75-77/446

กิติโส เต มหาวิร	อภิเนหาโร นรุตตเม
กิมฺหิ กาลเต ตยา วิร	ปตฺถิตา โภธิมุตตมา ฯ
ทานํ สีลญฺจ เนกขมฺมํ	ปญฺญาวิริยญฺจ กิติสํ
ขนฺตีสจฺจมธิษฺฐานํ	เมตฺตูปเบกฺขา จ กิติสา ฯ
ทศปารมี มหาวิร	กิติสา โลกนายน
กถํ อุปปารมี ปุณฺณนา	ปรมตฺถปารมี กถํ ฯ

* นียตโพธิสัตว์หมายถึง ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มักใช้คำว่า มหาโพธิสัตว์ ส่วนอรรถกถาชาดกมักใช้คำว่า มหาสัตว์ (ประพจน์ อิศววิรุฬหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, หน้า 220.)

2. ศิลบารมี 3. เนกขัมมบารมี 4. ปัญญาบารมี 5. วิริยบารมี 6. ขันติบารมี 7. สัจจบารมี
8. อธิษฐานบารมี 9. เมตตาบารมี 10. อุเบกขาบารมี

1. ทานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการให้* ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ จะต้องบำเพ็ญทานบารมีคือการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ แก่ผู้อื่นโดยไม่คำนึงเหลือสิ่งของไว้เพื่อตนเองเหมือนหม้อที่เขาคั่วว่าไว้ การให้หรือการบำเพ็ญทานบารมี จะต้องทำด้วยการบริจาคหมดไม่มีเหลืออยู่อีก¹⁴ เปรียบเหมือนหม้อที่เต็มด้วยน้ำผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลงแล้ว น้ำย่อมไหลออกหมดไม่ซังอยู่ในหม้อนั้น¹⁵ เช่น พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี¹⁶ เป็นต้น

2. ศิลบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยเจตนาคิดจะระวังรักษาความประพฤติ กายวาจาให้เรียบร้อยตั้งงามปราศจากโทษ¹⁷ ศิลบารมีเป็นคุณธรรมเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ กล่าวคือกิเลสที่เกิดขึ้นแล้วทำให้ไม่สามารถยับยั้งซึ่งใจไว้ได้ต้องลงมือกระทำชั่ว ไม่ว่าจะ เป็นทางกายหรือทางวาจาก็ตาม ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญศิลปบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน แม้จะสละชีวิตของตนเองก็จะไม่ยอมทำลายศิลปเปรียบเหมือนจามรีรักษาขนหางถึง

* สิ่งของที่ให้เป็นทาน มี 3 คือ 1. ทรัพย์สิ่งของภายนอก 2. อวัยวะในร่างกายของตน 3. ชีวิตของตนเองหรือสิ่งเสมอด้วยชีวิต เช่น บุตร และภรรยา เป็นต้น

¹⁴ ประพจน์ อิศววิรุฬหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, หน้า 289.

¹⁵ ชุ.พุท.33/118/459

ยถาปี กุมฺโภ สมฺปฺณฺโณ ยสฺส กสฺสจฺจ โขโภโกโต
วมเต อุทกํ นิสฺเสสฺสํ น ตตฺถ ปริรฺกฺขติ ฯ

¹⁶ ชุ.ชา. 28/1655-1667/308

¹⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 474.

ยอมตายก็ไม่ยอมให้ทำขนหางเสียหาย¹⁸ เช่น พระเจ้าภุริทัตต์ทรงบำเพ็ญศีลบารมี¹⁹ เป็นต้น

3. เนกขัมมบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกจากกาม* ต้องหลีกเลี่ยงออกจากบ้านเรือนเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นโดยไม่อาลัย²⁰ ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญเนกขัมมบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วนเพื่อหลุดพ้นไปจากภพเปรียบเหมือนนุรุษที่ถูกขังในเรือนจำได้รับทุกข์มานาน ไม่เกิดความยินดีในเรือนจำ แสวงหาทางออกไป²¹ เช่น พระเจ้าเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี²² เป็นต้น

4. ปัญญาบารมี** คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความรอบรู้ ความรู้อย่างลึกซึ้ง

¹⁸ พุ.พท.33/123/460

ยถาปี จามรี วาล์   กิสุมิญฺจิ ปฏิลคฺคิตฺติ
อุเปติ มรณํ ตตฺถ   น วิโกเปติ วาลธี ฯ

¹⁹ พุ.ชา.28/784-981/206-229

* การออกจากกาม มี 2 คือ ออกจากกามโดยสลະบ้านเรือนออกบวชและออกจากกามโดยบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุมาน

²⁰ ประพจน์ อัสตวิรุฬฺหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์
เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, หน้า 297.

²¹ พุ.พท.33/128/460

ยถา อนนฺทุสมเร นฺริโส   จีรวตุโถ ทุกฺขมฺภูฏิตโต
น ตตฺถ วาคํ อภิขเนติ   มุตฺตึเยว คเวสติ ฯ

²² พุ.ชา.28/1-138/127-138

** ปัญญา มี 3 ประเภท คือ

1. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน
2. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการขบคิดพิจารณาไตร่ตรองจากการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาหรือจากประสบการณ์ที่ได้ผ่านพบมา
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฝึกจิต อบรมจิตขั้นสูง ได้แก่ อภิญญา 5 อย่าง คือ 1.ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) 2.ทิพพโสต (หูทิพย์) 3.อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) 4. เจโตปริยญาณ (ทลายใจคนอื่นได้) 5. มโนมยิทธิ (สามารถใช้อำนาจจิตเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้)

ธรรมชาติรู้ชัดหรือธรรมชาติเป็นเหตุรู้ชัด²³ แต่ปัญญาในพระพุทธศาสนามุ่งความบริสุทธิ์เป็นผล ผลแห่งความบริสุทธิ์จะมีได้ก็ด้วยปัญญาเป็นเครื่องกำหนดรู้สังขารภายในคือกายกับใจ เหตุนั้น เมื่อกล่าวถึงปัญญาจึงมักกล่าวถึงวิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญาที่กำหนดรู้สังขาร ปัญญาของ พระปัจเจกโพธิสัตว์เป็นความรอบรู้ความเฉลียวฉลาดมากกว่าการได้มานสมาบัติหรือญาณ ชั้นสูง ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญปัญญาบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วนเพื่อบรรลุปัจเจกโพธิญาณ การบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระปัจเจกโพธิสัตว์นั้นนอกจากหมั่นไตร่ตรอง พิจารณาไปตามลำดับด้วยตนเองแล้วยังต้องสอบถามและคบคนมีปัญญาดตลอดเวลา เปรียบ เหมือนภิกษุ เทียวขอไม่เว้นตระกูลต่ำ ปานกลาง และสูง ได้อาหารเลี้ยงชีพ²⁴ เช่น พระมโหสถ บัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี²⁵ เป็นต้น

5. วิริยบารมี * คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความพากเพียร ความเพียรเป็น คุณธรรมเครื่องช่วยพยุงจิตในการประกอบกิจการงานต่าง ๆ ไม่ให้เกิดความท้อแท้ ความเพียร เป็นคุณธรรมช่วยเข้าไปอุดหนุนในการประกอบกิจการนั้น ๆ ให้แรงเพิ่มขึ้น ความพากเพียร ชื่อ

²³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 296.

²⁴ฐ.พทุ.33/133/461

ยถาปี ภิกขุ ภิกขุโนโต หีนมุกกุฏฐุมชฺฉิเม
กุลานิ น วิวชฺชนโต เอว ลภติ ยาปนํ ฯ

²⁵ฐ.ชา.28/590-783/187-206

* วิริยะ คือ ความเพียรโดยลักษณะ 10 ประการ คือ 1. วิริยํ ความเพียรเป็นเหตุแก้วักล้าของ บุคคล 2. อญฺฐานํ ความเพียรเป็นเหตุลุกขึ้นประกอบกิจไม่นั่งนิ่ง 3. อุตฺสาหิ ความเพียรเป็นเหตุ อาจ หาญและอดทน 4. ธิตฺติ ความเพียรเป็นเหตุมั่นคง 5. อญฺฐิตฺติ ความเพียรเป็นเหตุไม่หยุต 6. วายาโม ความเพียรเป็นเหตุชักนำไป 7. ปรกุกโม ความเพียรเป็นเหตุปากบั่นก้าวไปข้างหน้า 8. อปฺปฏิวาณิ ความ เพียรเป็นเหตุไม่ถอยหลัง 9. ปคฺคหิ ความเพียรเป็นเหตุประคองใจไว้ไม่ให้ทำถอย 10. ปธาน หรือ สัมมปฺปธาน ความเพียรเป็นเหตุระวัง แบ่งอีก 4 คือ 1.สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรระวัง ไม่ทำบาป 2. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วเพียรเลิกละไม่กระทำบาปอีกต่อไป 3. ภาวนาปธาน เพียรทำบุญให้เกิดให้มีขึ้นให้ได้ 4.อนุรักษณาปธาน เพียรรักษาการทำบุญไว้ให้ต่อเนื่องอย่าให้ขาดตอน

ว่าถูกระ เพราะเป็นคุณธรรมเครื่องช่วยอุดหนุนฐานะของผู้กำลังรับฐานะอยู่ (ให้สำเร็จ)²⁶ การบำเพ็ญ
 วัริยบารมีต้องพยายามกระทำอย่างต่อเนื่องในทางที่ถูกต้อง ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้อง
 บำเพ็ญวัริยบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน ประคองความเพียรให้มั่นไว้เปรียบเหมือนสีหมฤคราช มี
 ความเพียรไม่ย่อหย่อนในที่นี้้ง ที่เย็น และที่เดิน ประคองใจไว้ทุกเวลา²⁷ เช่น พระมหาชนกทรง
 บำเพ็ญวัริยบารมี²⁸ เป็นต้น

6. ขันติบารมี* คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน ความอดทนระดับทั่วไปมี
 3 ประการ คือ ทนตรากตรำ ทนลำบาก และทนเจ็บใจ ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญ
 ขันติบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน อดทนต่อคำยกย่องและคำดูหมิ่นทั้งปวงเปรียบเหมือนแผ่นดิน

²⁶ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถทีปนี ปฐุมิ ภาค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมฤคราช
 วิทยาลัย, 2535), หน้า 326.

²⁷ ขุ.พทุ.33/138/461

ยถาปี สีโห มิคราชา นิสชชฎฐานจุงกเม
 อลีนวัริโย โหติ ปคคหิตมโน สทา ฯ

²⁸ ขุ.ชา.28/123-295/138-154

* ขันติ หมายถึง ความอดทน มี 3 ประการ คือ

1. ตีติกขาขันติ หมายถึง ความอดทนแบบอดกลั้น เช่น เมื่อถูกใครด่า ก็ไม่ด่า
 ตอบ แม้จะโกรธ แต่ก็อดกลั้นข่มใจไว้ได้ ไม่ว่าจะไม่ตกอยู่ใต้อำนาจวิติกกมกิลเลส กิลเลสชั้นหยาบซึ่งเป็น
 เหตุให้ประพตติผิดศีลธรรม อดกลั้นอดทน ยับยั้งข้งใจไว้ได้
2. ตบขันติ หมายถึง ความอดทนด้วยอำนาจตบะ คือ สมาธิ อดทนข่มใจไม่ตกอยู่
 ใต้อำนาจปริยฎฐานกิลเลส กิลเลสที่คอยเกิดขึ้นรบกวนจิตใจเป็นระยะ ๆ เหมือนโจรที่คอยดักโจมตีคนเดินทาง
3. อธิวาสนขันติ ความอดทนแบบระงับยับยั้งไม่ให้กิลเลสเกิดขึ้นเลย ข่มกิลเลสไว้ได้
 อย่างราบคาบ อีกประการหนึ่ง อธิวาสนขันติ หมายถึง ความอดทนที่เอาชีวิตเป็นเดิมพัน แม้จะต้องถูกทำ
 ร้ายถึงชีวิต แต่จะไม่ยอมให้ความโกรธหรือกิลเลสอื่น ๆ เกิดขึ้นรบกวนจิตใจเลยแม้แต่น้อย

อดทนสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่างทั้งสะอาดทั้งไม่สะอาดไม่แสดงอาการความยินดีในร้าย²⁹ เช่น พระจันทกุมารบำเพ็ญขันติบารมี³⁰ เป็นต้น

7. สัจจบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความจริง ความเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง ในที่นี้ หมายถึง ความจริงใจ ไม่หลอกหลวงคิดอย่างใดก็พูดและทำตามความคิดนั้น กล่าวคือกิริยาที่ประพฤติตนเป็นคนซื่อตรงหรือการตั้งใจทำจริงหรือการมุ่งแสวงหาความจริง ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญสัจจบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน การบำเพ็ญสัจจบารมีต้องไม่ผันแปรทั้งกาย วาจา และใจ เปรียบเหมือนดาวประกายพุกฤษ์เป็นดาวนพเคราะห์ประจำอยู่ในมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่หลีกไปจากทางเดินทุกสมัยฤดูหรือปี³¹ เช่น พระวิฑูรย์บำเพ็ญสัจจบารมี³² เป็นต้น

8. อธิษฐานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความตั้งใจมั่น ความมั่นคง ไม่หวั่นไหวง่าย ในที่นี้ หมายถึง ความมั่นคงแน่วแน่ในทางความคิด กล่าวคือ เมื่อคิดทำสิ่งใดแล้ว ครั้นลงมือทำไปหากยังไม่บรรลุตามเป้าหมาย จะไม่ล้มเลิกการกระทำนั้น แม้ว่าการกระทำนั้นจะล้มเหลว ก็พยายามแสวงหาช่องทางอื่นทำต่อไปเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตนตั้งไว้ให้จงได้ ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญอธิษฐานบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน เป็นผู้ไม่หวั่นไหวโดยประการทั้งปวงเปรียบเหมือนภูเขาหินไม่หวั่นไหว ตั้งมั่น ไม่สะท้านสะเทือนเพราะลมจัด คงอยู่

²⁹ พุ.พท.33/143/461

ยถาปี ปฐวี นาม สุจีปี อสุจีปี จ
สพพฺ สหติ นิกุเขปํ น กโรติ ปฏิฆทฺทํ ๕

³⁰ พุ.ชา.28/982-1152/229-246

³¹ พุ.พท.33/148/462

ยถาปี โอสถี นาม ตฺลภาตฺตา สเทวเก
สมเย อุตฺตวสุเส วา น โวภุมติ วิถิตฺ ๕

³² พุ.ชา.28/1346-1392/266-274

ในที่เดิม³³ เช่น พระเนมิราชทรงบำเพ็ญอุชิฐานบารมี³⁴ เป็นต้น

9. เมตตาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความรัก ความปรารถนาดี เป็นคุณธรรมเป็นเหตุให้เกิดความสนิทสนมคือรักใคร่ที่ปราศจากราคะ กล่าวคือปรารถนาความสุข ความเจริญเพื่อผู้อื่น³⁵ ในที่นี้ หมายถึง ความรักและความปรารถนาดีด้วยอำนาจคุณธรรม ไม่ใช่ความรักและความปรารถนาดีด้วยอำนาจการคะหังประโยชน์สุขต่อบุคคลอื่นและสัตว์อื่นอย่างแท้จริง ผู้เป็นพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเมตตาบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน มีน้ำใจเผื่อแผ่อนุเคราะห์แก่ผู้อื่นเสมอเปรียบเหมือนน้ำแม่ความเย็นชำระล้างมลทินธุลีเสมอกันทั้งในคนดีและคนชั่ว³⁶ เช่น สุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี³⁷ เป็นต้น

10. อุเบกขาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความวางเฉย ความปล่อยวาง ความไม่ยินดียินร้าย ความวางตนเป็นกลาง³⁸ ในที่นี้ หมายถึง อาการที่จิตใจเป็นกลาง ไม่ยึดติดในความดีที่ตนเองได้กระทำลงไปจนกลายเป็นเหตุให้เกิดโลภะ (ความโลภ) ทิฏฐิ (ความเข้าใจผิด ความหลงยึดถือตัวตน) และ มานะ (ความหยิ่งทะนงว่าตนวิเศษกว่าผู้อื่นหรือทัดเทียมผู้อื่น) อีกทั้ง ไม่ทุกข์ทรมานใจจนเกินไปในความผิดที่พลาดพลั้งกระทำไปจนเป็นเหตุให้เกิดความท้อแท้เหนื่อยหน่ายหรืออดูถูกตนเองไม่ชวนชวายเป็นเหตุให้เกิดความ

³³ พุ.พท.33/153/462

ยถาปี ปพฺพโต เสโธ อจโล สุปติฏฺฐิตโต
น กมฺปติ ภูสฺวาเตหิ สกฺกุสฺสาเนว ติฏฺฐติ ฯ

³⁴ พุ.ชา.28/421-589/166-187

³⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา,

หน้า 321.

³⁶ พุ.พท.33/158/463

ยถาปี อุกกํ นาม กุลฺยาณ ปาปกเ ชเน
สมํ ฌรติ สีเตน ปวาเหตุ ธิสมลํ ฯ

³⁷ พุ.ชา.28/296-420/154-165

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา,

หน้า 321.

บำเพ็ญอุเบกขาบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน มีใจเที่ยงตรงดั่งตาชั่งในสุขและทุกข์ทุกเมื่อเปรียบเหมือนแผ่นดินย่อมวางเฉยสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งที่ไม่สะอาดและสะอาดทั้งสองอย่าง ปราศจากความโกรธและความยินดี³⁹ เช่น พระมหานารทกัศสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี⁴⁰ เป็นต้น

บารมี 10 ประการ หรือ ทศบารมีธรรมเหล่านี้ พระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ครบถ้วนทุกประการ และต้องปฏิบัติบำเพ็ญให้สูงขึ้นไป 3 ชั้น คือ ชั้นบารมี ชั้นอุปปบารมี และชั้นปรมัตถบารมี เช่น

ทานบารมี จัดเป็นชั้นบารมี หมายถึง การบำเพ็ญทานบารมีของพระปัจเจกโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญทานด้วยการสละวัตถุภายนอกร่างกาย เช่น สิ่งของ เครื่องใช้ และปัจจัย 4 เป็นต้น แก่ผู้อื่นเสมอ โดยไม่คำนึงถึงเสียตายสิ่งของที่สละบริจาคไปในภายหลัง เช่น อกิตติดาบส⁴¹ บำเพ็ญทานบารมี เป็นต้น

ทานอุปปบารมี จัดเป็นชั้นอุปปบารมี หมายถึง บารมีใกล้หรือบารมีรองเรียงไว้ในระหว่างกลาง⁴² การบำเพ็ญทานอุปปบารมีของพระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญทานด้วยการสละอวัยวะร่างกายบางส่วนของตนแก่ผู้อื่น เมื่อผู้อื่น มีความจำเป็นต้องการทดแทนอวัยวะของ

³⁹ พุ.พทุ.33/163/463

ยถาปิ ปฐวี นาม นิกขิตตํ อสุจี สุจี
อุเปกขติ อุโปเปเต โกปานุนยวชชิตา ฯ

⁴⁰ พุ.ชา.28/1153-1345/246-266

⁴¹ พุ.จริยา.33/1-10/582-583

มีเรื่องย่อว่า อกิตติดาบสบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า จนร้อนถึงพระอินทร์ต้องแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอภิกษาเพื่อเป็นโอกาสให้อกิตติดาบสได้บำเพ็ญทานบารมี อกิตติดาบสจึงให้ใบไม้อันเป็นอาหารของตนจนหมดสิ้น (ใบไม้ที่อกิตติดาบสให้เป็นทานนั้น ไม่มีน้ำมัน และไม่มีรสเค็ม แสดงว่าอกิตติดาบสเป็นผู้อยู่อย่างง่าย ๆ เพียงประทังชีวิตเท่านั้น) ให้อาหารของตนเป็นทาน ไม่คิดว่าเมื่อให้ไปแล้วตนจะไม่มีกิน อกิตติดาบสให้ทานเช่นนั้นมิใช่เพื่อหวังลาภยศ แต่เป็นการบำเพ็ญทานบารมี

⁴² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา,

ตน แต่ไม่ถึงชีวิต เช่น พระเจ้าสิริราช⁴³ บำเพ็ญทานอุปัชฌายะ เป็นต้น

ทานปรมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรมัตถบารมี หมายถึง บารมีชั้นยอด การบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีถือว่าการบำเพ็ญบารมีระดับยอดคือสูงสุดของการให้ทาน คือ การสละบริจาคชีวิตของตนเพื่อผู้อื่นได้ สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่คนจำนวนมากหรือเพื่อเปลี่ยนแปลงทุกข์ของคนอื่น⁴⁴ เช่น สสบัณฑิต⁴⁵ บำเพ็ญทานปรมัตถบารมี เป็นต้น

การบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ก็เป็นไปตามลำดับชั้นเหมือนทานบารมี คือ ชั้นบารมีชั้นอุปัชฌายะ และชั้นปรมัตถบารมี เช่น

ศีลบารมี จัดเป็นชั้นบารมี ศีลอุปัชฌายะ จัดเป็นชั้นอุปัชฌายะ ศีลปรมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรมัตถบารมี เช่น จัมเปยยกนาคราช⁴⁶ เป็นต้น บำเพ็ญศีลบารมี

เนกขัมมบารมี จัดเป็นชั้นบารมี เนกขัมมอุปัชฌายะ จัดเป็นชั้นอุปัชฌายะ เนกขัมมปรมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรมัตถบารมี เช่น โสณนันทบัณฑิต⁴⁷ เป็นต้น บำเพ็ญเนกขัมมบารมี

⁴³ พุ.จริยา.33/51-66/588-590

มีเรื่องย่อว่า ทำวสัฏกะนิमितกายเป็นพรหมณ์ตาบอดมาขอพระเนตรข้างหนึ่งของพระเจ้าสิริราช เพื่อให้พระเจ้าสิริราชได้บำเพ็ญอุสัณตติกทาน (ทานภายใน เช่น การบริจาคอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของตน) พระเจ้าสิริราชประทานพระเนตรทั้ง 2 ข้าง ให้ ในขณะที่จะให้ก็ดี กำลังให้อยู่ก็ดี ให้แล้วก็ดี จิตของพระเจ้าสิริราชมิได้หวั่นไหว มิได้คำนึงถึงความเจ็บปวดหรืออภัยการสูญเสียดวงตา

⁴⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 261.

⁴⁵ พุ.จริยา.33/125-143/597-599

มีเรื่องย่อว่า สสบัณฑิต ถือกำเนิดเป็นกระต่าย ทำวสัฏกะแปลงเป็นพรหมณ์มาขออาหาร กระต่ายจึงก่อไฟและกระโดดเข้ากองไฟ สละชีวิตของเป็นอาหารของพรหมณ์นั้น

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 20-25, หน้า 602-603.

มีเรื่องย่อว่า พญานาคชื่อ จัมเปยยก เป็นผู้รักษาศีล ยอมให้หมองูจับมาบังคับให้แสดงรำยรำแก่มหาชน พญานาคก็อดทน ไม่ให้โกรธ แม้จะสามารถพ้นพิษฆ่าหมองูได้เพราะเกรงจะขาดจากศีล

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 42-47, หน้า 616-617.

มีเรื่องย่อว่า โสณะและนันทะ ผู้เป็นบัณฑิต เห็นโทษแห่งการครองเรือน จึงละทิ้งภคสมบัติออกบวช แม้ถูกล่อด้วยกามโภคะ ก็ไม่หวั่นไหว

ปัญญาบารมี จัดเป็นชั้นบารมี ปัญญาอุปบารมี จัดเป็นชั้นอุปบารมี ปัญญา
 ปรมัตตบารมี จัดเป็นชั้นปรมัตตบารมี เช่น มโหสถบัณฑิต⁴⁸ เป็นต้น บำเพ็ญปัญญาบารมี
 วิริยบารมี จัดเป็นชั้นบารมี วิริยอุปบารมี จัดเป็นชั้นอุปบารมี วิริยปรมัตต
 บารมี จัดเป็นชั้นปรมัตตบารมี เช่น พระมหาชก⁴⁹ เป็นต้น บำเพ็ญวิริยบารมี
 ขันติบารมี จัดเป็นชั้นบารมี ขันติอุปบารมี จัดเป็นชั้นอุปบารมี ขันติปรมัตต
 บารมี จัดเป็นชั้นปรมัตตบารมี เช่น มหิสราช⁵⁰ เป็นต้น บำเพ็ญขันติบารมี
 สัจจบารมี จัดเป็นชั้นบารมี สัจจอุปบารมี จัดเป็นชั้นอุปบารมี สัจจปรมัตต
 บารมี จัดเป็นชั้นปรมัตตบารมี เช่น สุตโสมราชา⁵¹ เป็นต้น บำเพ็ญสัจจบารมี

⁴⁸ พ.ช. 28/590-783/187-206

มีเรื่องย่อว่า มโหสถบัณฑิต(อรรถกถาเขียนว่า “มโหสถ”)เป็นที่ปรึกษาหนุ่มของพระเจ้าเว
 แห่งกรุงมิถิลา ท่านมีความฉลาดรอบรู้ สามารถแนะนำปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องรอบคอบเอาชนะที่
 ปรึกษาอื่น ๆ ที่ริษยาใส่ความ ด้วยความดีไม่พยายาทอาฆาต และสามารถใช้อุบายป้องกันพระราชจาก
 ศัตรูและจับศัตรูซึ่งเป็นกษัตริย์พระนครอื่นได้ เพราะบำเพ็ญปัญญาบารมี

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 123-295, หน้า 138-154.

มีเรื่องย่อว่า พระมหาชนกราชกุมารเดินทางไปทางทะเล เรือแตกกลางทะเล คนทั้งหลาย
 จมน้ำตายเป็นเหยื่อของสัตว์น้ำเป็นจำนวนมาก แต่พระมหาชนกไม่ละความอุตสาหะ ว่ายนํ้ากำหนด
 ทิศทางแห่งกรุงมิถิลา ในที่สุด ก็ได้รับรอดชีวิตกลับไปถึงกรุงมิถิลาได้ครองราชสมบัติ เพราะบำเพ็ญวิริยบารมี

⁵⁰ พ.จ. 33/37-47/604-605

มีเรื่องย่อว่า มหิสราช ถือกำเนิดเป็นกระบือในหิมวันตประเทศ มีรูปร่างใหญ่มีเรียวแรง
 ประมาณเท่าช้างหนุ่มเที่ยวไปตามเชิงเขา ป่า และห้วยเป็นต้น เทียวหาอาหารอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ในเวลา
 กลางวัน มีลิงลามกตัวหนึ่งลงจากต้นไม้ขึ้นหลังกระบือนั้นถ้ายูจจระบัสสาวะรด จับเขาโหนตัว จับหาง
 เล่นหยอหยิน กระบือไม่สนใจการทำอนาจารของลิงนั้น เพราะบำเพ็ญขันติบารมี

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 105-110, หน้า 624-625.

มีเรื่องย่อว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า สุตโสม ถูกพระยาปริสาทจับไปเพื่อเป็น
 อาหาร จึงขอมัดไว้เพื่อไปเวนคืนราชสมบัติแก่ทายาท พระยาปริสาททอนุญาต เพราะพระเจ้าสุตโสมให้
 สัจจะว่าจะกลับมาหาอีก เมื่อพระเจ้าสุตโสมกลับไปจัดการเรื่องราชสมบัติเสร็จแล้ว ถือคำสัตย์กลับไปให้
 พระยาปริสาทกิน เพราะบำเพ็ญสัจจบารมี

อธิษฐานบารมี จัดเป็นชั้นบารมี อธิษฐานอุปัชฌายบารมี จัดเป็นชั้นอุปัชฌายบารมี
อธิษฐานปรหมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรหมัตถบารมี เช่น มุคปักษกุมาร⁵² เป็นต้น บำเพ็ญ
อธิษฐานบารมี

เมตตาบารมี จัดเป็นชั้นบารมี เมตตาอุปัชฌายบารมี จัดเป็นชั้นอุปัชฌายบารมี เมตตา
ปรหมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรหมัตถบารมี เช่น พระเจ้าเอกราช⁵³ เป็นต้น บำเพ็ญเมตตาบารมี

อุเบกขาบารมี จัดเป็นชั้นบารมี อุเบกขาอุปัชฌายบารมี จัดเป็นชั้นอุปัชฌายบารมี
อุเบกขาปรหมัตถบารมี จัดเป็นชั้นปรหมัตถบารมี เช่น โลมหังสบัณฑิต⁵⁴ เป็นต้น บำเพ็ญ
อุเบกขาบารมี

เมื่อรวมบารมีแต่ละชั้น กล่าวคือชั้นบารมี 10 ประการ ชั้นอุปัชฌายบารมี 10 ประการ
และชั้นปรหมัตถบารมี 10 ประการ เข้าด้วยกันจึงเป็นบารมี 30 ประการ บารมีทั้งหมดนี้ ผู้เป็น
พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญเป็นลำดับให้บริบูรณ์ครบถ้วน

มีข้อสังเกตว่า ตั้งแต่ศีลบารมี ถึง อุเบกขาปรหมัตถบารมี จากการค้นคว้าพบว่า
คัมภีร์ไม่ได้จัดไว้เป็นระดับขั้นให้ชัดเจนเหมือนกับทานบารมี ซึ่งแบ่งเป็นชั้นบารมี ชั้นอุปัชฌายบารมี
และชั้นปรหมัตถบารมี มีชาดกบางเรื่องที่กล่าวถึงการยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีลไม่ให้ขาด เช่น

⁵²เรื่องเดียวกัน, ข้อ 48-66, หน้า 617-619.

มีเรื่องย่อว่า พระราชาทรงพระนามว่า มุคปักษกุมารหรือเตมียกุมาร เห็นภัยแห่ง
เศวตฉัตร จึงอธิษฐานองค์ 3 ประการ คือ เป็นคนเปลี้ย เป็นคนใบ้ และเป็นคนหนวกอยู่ 6 ปี แม้ว่าจะถูก
ทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ไม่เลิกจากอธิษฐาน พระองค์มิได้เกลียดพระมารดา บิดา หรือพระองค์เอง
เพราะบำเพ็ญอธิษฐานบารมี

⁵³เรื่องเดียวกัน, ข้อ 114-118, หน้า 626.

มีเรื่องย่อว่า พระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าเอกราช รักษาศีลบริสุทธิ์สังเคราะห์มหาชน
ด้วยสังคหวัตถุ พระเจ้าโกศลยกทัพมาชิงเอาพระนคร รับสั่งให้ฝังพระเจ้าเอกราชเสีย พระเจ้าเอกราชยังทรง
มองผู้ที่มาแย่งราชสมบัติเหมือนมองบุตรที่รัก ไม่มีใครเสมอด้วยพระองค์ในความเมตตา เพราะบำเพ็ญ
เมตตาบารมี

⁵⁴เรื่องเดียวกัน, ข้อ 119-122, หน้า 626-627.

มีเรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์อาศัยในป่าช้า คนบางพวกเข้าไปทำหยาบช้าต่าง ๆ บางพวกก็
เอาเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาให้ พระโพธิสัตว์มีจิตเสมอในคนทั้งหมด ไม่มีความเห็นดู ไม่มี
ความโกรธ วางเฉยในทุกข์สุข ยศ และความเสื่อมยศ เพราะบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

เรื่องพยานาคชื่อว่า สังขपाल ถูกนายพรานจับจะเอาไปฆ่ากิน นายพรานรุมตีแทงด้วยหอกที่จมูก หาง กระดุกสันหลัง แล้วเอาหวายร้อยหาบไป พยานาคมีฤทธิ์มากสามารถทำให้มหาสมุทร ป่า ภูเขา ให้ใหม่ได้ด้วยลมหายใจของตน แต่ก็มีได้โทษเคืองนายพรานเหล่านั้น เพราะรักษาอุโบสถศีล ตั้งใจบำเพ็ญศีลบารมี ในที่สุดพยานาคต้องตายอย่างทรมาน นับเป็นการรักษาศีลชั้นยอมสละชีวิต⁵⁵

หากพิจารณาการยอมสละชีวิตตนเองของพยานาคเพื่อรักษาศีลไม่ให้ขาด เปรียบเทียบกับทานปรมัตถบารมี คือ การยอมสละชีวิตตัวเองเพื่อเป็นทาน การบำเพ็ญศีลบารมีของพยานาคลักษณะนี้จะจัดอยู่ในระดับเดียวกัน คือ ชั้นทานปรมัตถบารมี ดังนั้น การบำเพ็ญศีลของพยานาคจึงเป็นศีลปรมัตถบารมี แต่ว่าความชัดเจนในการจัดชั้นของการบำเพ็ญบารมีทั้ง 30 ประการนี้ ก็ไม่ค่อยชัดเจนนัก สันนิษฐานยาก⁵⁶ แต่อรรถกถาพุทธวงศ์ ท่านอธิบายโดยยกชั้นอุปปบารมีขึ้นก่อนดังนี้ ชั้นอุปปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญที่ใกล้จะเป็นบารมี เช่น การบำเพ็ญทานด้วยการบริจาคสิ่งของนอกกาย ชั้นบารมี หมายถึง การบำเพ็ญในระดับกลาง ได้แก่ การบำเพ็ญทานด้วยการสละอวัยวะ ชั้นปรมัตถบารมี หมายถึง การบำเพ็ญในระดับสูงสุด ได้แก่ การให้ชีวิตเป็นทาน หลักของอรรถกถาพุทธวงศ์ถือเอาสิ่งที่บริจาคว่าเกี่ยวข้องกับผู้บำเพ็ญอย่างไร ถ้าเกี่ยวข้องกับน้อยที่สุดถือเป็น อุปปบารมี ถ้าเป็นร่างกายถือเป็นบารมี ถ้าให้ทั้งชีวิตเป็นปรมัตถบารมี⁵⁷

ในคัมภีร์จริยาปิฎก อาจารย์บางพวกมีแนวคิดการจัดชั้นบารมีแตกต่างจากคัมภีร์พุทธวงศ์ คือ จัดเป็นชั้นบารมี ชั้นอุปปบารมี และชั้นปรมัตถบารมี ซึ่งอนุชนรุ่นหลังได้กำหนดเอาตามแนวของคัมภีร์จริยาปิฎกนี้

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การสะสมบารมีเป็นไปตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางใจจนถึงตั้งความปรารถนาทางวาจาเป็นชั้นบารมี การสะสมบารมีเป็นไปตั้งแต่

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 85-91, หน้า 610.

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 261.

⁵⁷ ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, หน้า 327-328.

ตั้งความปรารถนาทางวาจาจนถึงตั้งความปรารถนาทางกายเป็นขั้นอุปบารมี การสะสมบารมี
 เป็นไปตั้งแต่ตั้งความปรารถนาทางกายไปเป็นขั้นปรมัตถบารมี

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การสะสมบารมีเป็นไปด้วยอำนาจการ
 อนุโมทนาของผู้อื่นเป็นขั้นบารมี การสะสมบารมีเป็นไปด้วยอำนาจการให้ผู้อื่นทำเป็นขั้นอุป
 บารมี การสะสมบารมีเป็นไปด้วยการทำเองเป็นขั้นปรมัตถบารมี⁵⁸

แนวคิดการจัดชั้นบารมีของอาจารย์ทั้งหลายตามที่กล่าวข้างต้นนี้ แตกต่างกัน
 ดังนั้น จึงสรุปได้ยาก ผู้วิจัยเห็นว่า การจัดชั้นบารมีตามแนวของคัมภีร์จริยาปิฎกเข้าใจง่าย
 เพราะมีความคุ้นเคยกันอยู่แล้ว

การบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านอกจากบำเพ็ญบารมี 30
 ประการ ข้างต้นแล้ว พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องผ่านการบำเพ็ญศบัตวิตรหรือเรียกอย่าง
 หนึ่งว่า ทรณปัจเจกตวิตร หมายถึง การบำเพ็ญวิตรเกี่ยวกับการนำกรรมฐานไปและนำ
 กรรมฐานกลับ มีหลัก 4 ประการ คือ 1. การนำกรรมฐานไปแต่ไม่นำกรรมฐานกลับมา 2.
 การนำกรรมฐานกลับมาแต่ไม่นำกรรมฐานไป 3. การไม่นำกรรมฐานไปไม่นำกรรมฐานกลับมา
 4. การนำกรรมฐานไปและนำกรรมฐานกลับมา ทั้ง 4 ประการ มีหลักปฏิบัติดังนี้

1. การนำกรรมฐานไปแต่ไม่นำกรรมฐานกลับมา หมายถึง ภิกษุลุกขึ้นแต่
 เข้าตู่กระทำกิจวัตรของสงฆ์ทุกอย่างมีกวาดลานพระเจดีย์เป็นต้น ทำอาจริยวัตรและอุปัชฌาย
 วัตร สมาทานชั้นธวัตร 82 และมหาวัตร 14 ทำบริกรรมร่างกายปล่อยเวลาผ่านไปในที่นั้
 เสนาสนะอันสงัดจนถึงเวลาเที่ยวบิณฑบาต นุ่งสบ ผูกรัดประคตเอว ห่มจีวรเฉวียงบ่า เอา
 สังฆาฏิพาดไหล่คล้องบาตรที่บ่าใส่ใจถึงกรรมฐาน เดินไปลานพระเจดีย์ ไหว้พระเจดีย์และต้น
 โพธิ์ ห่มจีวรในที่ใกล้บ้าน แล้วถือบาตรเข้าหมู่บ้านไปบิณฑบาต เป็นผู้มีลาภ มีบุญ พวกอุบาสก
 อุบาสิกาสักการะเคารพ กลับมาที่ตระกูลของอุปัชฌายากฎกพวกอุบาสกและอุบาสิกาถามปัญหา
 อยู่ เพราะมัวตอบปัญหาของอุบาสกอุบาสิกาจึงละทิ้งมนสิการกรรมฐานแล้วออกไป เกิดความ
 ฟุ้งซ่านเพราะการแสดงธรรม กลับเข้ามาวิหารยังถูกพวกภิกษุถามปัญหาที่จะต้องตอบปัญหา
 และร่วนอยู่กับการกล่าวธรรมซักช้าอยู่กับพวกภิกษุตลอดเวลาหลังภัตตรในปฐมยามและมัชฌิ

⁵⁸พ.จริยา.อ.122/371

ยามยังถูกความเมื่อยล้าทางกายครอบงำ ในปัจฉิมยามกินนอนโดยไม่ใส่ใจถึงกรรมฐาน ผู้นี้เรียกว่า ผู้นำกรรมฐานไปแต่ไม่นำกรรมฐานกลับมา

2. การนำกรรมฐานกลับมาแต่ไม่นำกรรมฐานไป ภิกษุผู้มากไปด้วยความเจ็บป่วยไข้ ฉันทัดอาหาร ในเวลาใกล้รุ่งก็ยังย่อยไม่เรียบร้อย ในเวลาเข้ามืดไม่สามารถลุกขึ้นกระทำกิจวัตรต่าง ๆ ได้ และไม่สามารถมนสิการกรรมฐานได้ มีความต้องการยาคุ ของเคี้ยว เกสซ์หรือภัทร พอได้เวลาก็ถือบาตรและจีวรเข้าหมู่บ้าน ได้ยาคุ ของเคี้ยว เกสซ์หรือภัทรในหมู่บ้านแล้วนำบาตรออกมาทำภัทรกิจให้เสร็จแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปลูกดไว้ ใส่ใจถึงกรรมฐานจะบรรลुकุณวิเศษหรือไม่ก็ตาม กลับมายังวิหารแล้วอยู่ด้วยมนสิการกรรมฐาน ผู้นี้เรียกว่า ผู้นำกรรมฐานกลับมาแต่ไม่นำกรรมฐานไป

3. การไม่นำกรรมฐานไปไม่นำกรรมฐานกลับมา ภิกษุผู้ประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งปวงเสีย มีจิตถูกผูกด้วยเครื่องผูกดุจตะปูตรึงใจไว้ ไม่หมั่นประกอบมนสิการกรรมฐานเข้าหมู่บ้านไปบิณฑบาตชักช้าอยู่กับการพูดคุยกับพวกคฤหัสถ์ เป็นคนเปล่า ๆ ออกมา ผู้นี้เรียกว่า ผู้ไม่นำกรรมฐานไปไม่นำกรรมฐานกลับมา

4. การนำกรรมฐานไปและนำกรรมฐานกลับมา ภิกษุลุกขึ้นแต่เข้ามืด ทำกิจวัตรทุกอย่างให้ครบบริบูรณ์นั่งขัดสมาธิ มนสิการถึงกรรมฐานจนถึงเวลาภิกษาจาร ปฏิบัติข้อกรรมฐานมี 2 อย่าง คือ สัพพัตถกรรมฐาน* และปาริหาริยกรรมฐาน** มีจิตประกอบด้วยกรรมฐานนั้นเข้าไปใกล้หมู่บ้านจึงอมน้ำกำหนดทางเดินไปตามถนนที่ไม่มีคนก่อการทะเลาะไม่มีนักเลงสุราหรือช่างดุม่าดุเป็นต้น เมื่อเดินเที่ยวบิณฑบาตก็เร่งรีบเข้าไปตามลำดับบ้าน เพื่อที่จะกำหนดผู้ใครจะให้หรือไม่ให้ รับประทานได้แล้วนั่งอยู่ในโอกาสที่เหมาะสม เมื่อมนสิการกรรมฐานก็ตั้งความสำคัญว่าอาหารเป็นของปฏิกุศล ควรบริโภคเพียงเพื่อเลี้ยงอัตภาพ ไม่ใช่เพื่อเล่น และ

* สัพพัตถกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานที่ใช้ประโยชน์ได้หรือควรต้องให้ทุกที่ทุกกรณี คือทุกคนควรเจริญอยู่เสมอ ได้แก่ เมตตา และมรณสติ

** ปาริหาริยกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานที่ต้องบริหาร หมายถึง กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล ซึ่งเมื่อลงมือปฏิบัติแล้วจะต้องคอยเอาใจใส่รักษาอยู่ตลอดเวลาให้เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่สูงยิ่งขึ้นไป

ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ใส่ใจถึงกรรมฐานตลอดเวลาภายหลังภัตร ยามแรกและยามสุดท้ายเหมือน กาลก่อนภัตร ผู้นี้เรียกว่า ผู้นำกรรมฐานไปและนำกรรมฐานกลับมา⁵⁹

อรรถกถาที่หมื่นกาย สีลขันธวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี สามัญญผลสูตร อธิบายเพิ่มเติมว่า ผู้บำเพ็ญศกปัจจุบันจกตัวตริให้ครบถ้วนบริบูรณ์จะส่งผลให้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ในกาลว่างเว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยจะบรรลุพระอรหัตได้ ในปฐมวัย ถ้าไม่ได้บรรลุในปฐมวัย ก็จะได้บรรลุในมัชฌิมวัย ถ้าไม่ได้บรรลุในมัชฌิมวัย ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้จะตาย ถ้าไม่ได้บรรลุในเวลาใกล้จะตาย ก็จะไปเป็นเทพบุตรแล้วบรรลุ ถ้าไม่ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรบรรลุ ก็จะไปบังเกิดในกาลที่พระพุทเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ แล้วบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ถ้าไม่บรรลุปัจเจกโพธิญาณ ก็จะไปบังเกิดพบพระพุทเจ้าทั้งหลาย จะได้เป็นพระอรหันต์ประเภทขิปปาภิญญาผู้ตรัสรู้เร็ว เช่น พระพาหิยทวารุจิรยเถระ ประเภทผู้มีปัญญามาก เช่น พระสารีบุตรเถระ ประเภทผู้มีฤทธิ์มาก เช่น พระมหาโมคคัลลานเถระ ประเภทผู้ถืออุตุดงค์ตริ เช่น พระมหากัสสปเถระ ประเภทผู้ได้ทิพยจักขุ เช่น พระอนุรุทธเถระ ประเภททรงพระวินัย เช่น พระอุบาลีเถระ ประเภทผู้เชี่ยวชาญในการแสดงธรรม เช่น พระปุลณณมันตานีบุตรเถระ ประเภทผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เช่น พระเวตเถระ ประเภทผู้เป็นพหูสูต เช่น พระอานนทเถระ ประเภทผู้ใคร่การศึกษา เช่น พระราหุลเถระ ผู้เป็นพหูบุตร⁶⁰

4.3 ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมี

ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมี หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่พระปัจเจกโพธิสัตว์ เริ่มตั้งความปรารถนาบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามี 3 ประเภท คือ 1. พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ 2. พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทศีลธาคะ 3. พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทวิริยาคะ ทั้ง 3 ประเภท บำเพ็ญบารมีนานเท่ากัน กล่าวคือบำเพ็ญบารมี 2 อสงไขยเพิ่มอีกแสนกัป

⁵⁹ช.อป.อ.1/90-91/171-175

⁶⁰ที.สี.อ.1/214/173

หากมีบางองค์บำเพ็ญบารมีนานกว่านี้ก็เกินเลยไปเพียงเล็กน้อย แต่ยังไม่ถึงอสงไขยที่ 3 ดังข้อความว่า

“พระปัจเจกโพธิสัตว์ถึงแม้ว่าเป็นประเภทปัญญาธิกะ ก็ยังต้องปรารณาการเพิ่มพูนโพธิสมภารบำเพ็ญบารมีตลอดเวลา 2 อสงไขยกำไรแสนกัป (แต่) ไม่ต่ำกว่านั้น แม้เป็นประเภทสัทธาธิกะและเป็นประเภทวิริยาธิกะจะเกินเลยไปถึงกัปอื่นจากที่กำหนดไว้ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้นแต่ไม่ถึงอสงไขยที่ 3 ก็จะมีบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ”⁶¹

ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็มี 3 ประเภท เหมือนกัน คือ ประเภทที่หนึ่ง ได้แก่ พระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ ประเภทที่สอง ได้แก่ พระพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ ประเภทที่สาม ได้แก่ พระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ ทั้ง 3 ประเภท บำเพ็ญบารมียาวนานกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสามประเภท ดังข้อความว่า “พระมหาโพธิสัตว์กำหนดอย่างต่ำ ต้องบำเพ็ญบารมี 4 อสงไขยกำไรแสนมหากัป กำหนดอย่างกลาง ต้องบำเพ็ญบารมี 8 อสงไขยกำไรแสนมหากัป กำหนดอย่างสูง ต้องบำเพ็ญบารมี 16 อสงไขยกำไรแสนมหากัป และพึงทราบว่ามี ความแตกต่างกันไปตามประเภทปัญญาธิกะ ประเภทสัทธาธิกะ และประเภทวิริยาธิกะ”⁶²

จากข้อความข้างต้นนี้ สรุปได้ว่า ระยะเวลาบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าประเภทที่หนึ่งบำเพ็ญบารมียาวนานกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นสองเท่า ระยะเวลาบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าประเภทที่สองบำเพ็ญบารมียาวนานกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นสี่เท่า

⁶¹ พุ.เถร.อ.1/13

น เหว่ ปุจเจกโพธิสตฺตานํ ๙ เตสํ หิ สติปิ ปญญาธิกาเว เทว อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ โพธิสมฺมารสมฺภรณํ อิจฺฉิตฺพุทฺ ๓ ตโต โอรํ ๙ สทฺธาธิกวิริยาธิกาปิ วุตฺตปริจฺเจทโต ปริ กติเปเยเวว กปฺเป อติกฺกมิตฺวา ปุจเจกสมฺโพธิ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ, น ตติยํ อสงฺเขยฺยมนฺติ ๙

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

“...มหาโพธิสตฺตานํ เหมฐิมฺปริจฺเจเทน จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ โพธิสมฺมารสมฺภรณํ อิจฺฉิตฺพุทฺ ๙ มชฺฌิมฺปริจฺเจเทน อฏฺฐ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ อฺปริมฺปริจฺเจเทน โสฬส อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ เอเต จ เกทา ปญญาธิกสทฺธาธิกวิริยาธิ กวเสน เวทิตฺตพฺพา ๙

ระยะเวลาบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าประเภทที่สามบำเพ็ญบารมียาวนานกว่าพระปัจเจก
 พุทธเจ้าเป็นแปดเท่า

สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่าพระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ มีศรัทธาอ่อน
 แต่มีปัญญากล้าแข็งบำเพ็ญบารมีไม่นานก็สำเร็จ เพราะความเป็นผู้ฉลาดอยู่แล้ว มีปัญญา
 ผ่องใส และละเอียดอ่อนในอุบาย บำเพ็ญบารมีเพียง 4 อสงไขยเพิ่มอีกแสนมหากัปปี
 พระพุทธเจ้าประเภทศีลธิกะ มีปัญญาปานกลาง บำเพ็ญบารมีไม่เร็วเกินไปและไม่ช้าเกินไป
 ก็สำเร็จ บำเพ็ญบารมี 8 อสงไขยเพิ่มอีกมหาแสนกัปปี และพระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ มี
 ปัญญาน้อย จึงต้องบำเพ็ญบารมียาวนานกว่าทั้ง 2 ประเภท ข้างต้น จึงสำเร็จ บำเพ็ญบารมี
 16 อสงไขยเพิ่มอีกมหาแสนกัปปี

จากข้อความข้างต้นนี้ เป็นที่แน่ชัดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้ามีการบำเพ็ญบารมี
 เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่มีระยะเวลาน้อยกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง 3 ประเภท
 พระปัจเจกพุทธเจ้าก็แบ่งเป็น 3 ประเภทเหมือนกัน คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ
 พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทศีลธิกะ พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ พระปัจเจกพุทธ
 เจ้าทั้ง 3 ประเภท มีระยะเวลาย่ำเพ็ญบารมีนานเท่ากัน กล่าวคือกำหนด 2 อสงไขยเพิ่มอีก
 แสนกัปปีหรือจะมากกว่านี้แต่ไม่ถึงอสงไขยที่ 3 ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง 3 ประเภท มี
 ระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีแตกต่างกัน* ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

4.4 การบรรลุนิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า

การบรรลุนิพพานหรือการตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกโพธิสัตว์เหมือนกันกับการ
 ตรัสรู้ธรรมของพระโพธิสัตว์และของพระสาวกโพธิสัตว์ กล่าวคือมีการเจริญโพธิปักขิยธรรม 37
 ประการ มีสติปัญญาเป็นต้น จนบริบูรณ์เต็มที่แล้วรอความบริบูรณ์แห่งบารมีของตนมาถึง

* อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถิยนิทานคาถา กล่าวว่า พระสาวก
 โพธิสัตว์ผู้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพระอัครสาวกต้องปรารถนาเพิ่มพูนโพธิสมภารบำเพ็ญบารมีตลอด
 เวลา 1 อสงไขยเพิ่มอีกแสนกัปปี ผู้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพระมหาสาวกต้องปรารถนาเพิ่มพูน
 โพธิสมภารบำเพ็ญบารมีตลอดเวลาแสนกัปปี พระพุทธมารดาบิดา พุทธอุปัฏฐาก และพระพุทธบุตร
 ก็เหมือนกัน

ข้อสำคัญที่สุดอันเป็นวิธีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกโพธิสัตว์คือ การทำสมาธิ* ซึ่งจะทำให้พระปัจเจกโพธิสัตว์ได้ญาณจนกระทั่งพัฒนาขึ้นเป็นการตรัสรู้ได้ด้วยตนเอง พระปัจเจกโพธิสัตว์หลังจากออกบวชก็จะอาศัยอยู่อย่างฤๅษีและอุทิศตนฝึกฝนสมาธิ มุ่งมั่นที่จะบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ในกรณีนี้ยกเว้นพระปัจเจกโพธิสัตว์ที่ตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณด้วยตนเองทันทีทันใด แม้ว่าไม่ได้บวช พระปัจเจกโพธิสัตว์บางองค์อาศัยอารมณ์ที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจเพียงนิดหน่อยเท่านั้นช่วยสะกิดให้เกิดความสลัดใจยึดเอาอารมณ์นั้นเจริญวิปัสสนาพิจารณาไตรลักษณ์ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ เนื่องจากว่า ตามธรรมสโมธานอันเป็นคุณลักษณะของผู้จะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีธรรมสโมธานชื่อว่า "การบรรพชา" ซึ่งแตกต่างจากผู้จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น การบรรพชาหรือไม่บรรพชาจึงไม่เป็นอุปสรรคในการตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกโพธิสัตว์ เรื่องราวการตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าในขณะอยู่ในเพศฆราวาสมีปรากฏในอรรถกถาขัคควิสาณสูตรเป็นจำนวนมาก**

*สมาธิ คือ การทำใจให้ตั้งมั่น ได้แก่ ความมีจิตมีอารมณ์เป็นอันหนึ่ง มี 2 อย่าง คือ

1.อุปัชฌายสมาธิ คือ สมาธิเป็นแต่เฉียด ๆ เป็นสมาธิอย่างต่ำ ไม่นั่นแน่ มีแก่สามัญชน ท่านจัดเป็นเพียง กามาวจรธรรม คือ เป็นอารมณ์ของสัตว์ผู้หวังอยู่ในกามคุณ

2.อัปปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แน่นอนสนิท เป็นสมาธิอย่างสูง แน่นแน่นลงไป มีแก่บางคนที่เป็นผู้พิเศษ ท่านจัดว่าเป็นรูปาวจรธรรม คือ อารมณ์ของท่านผู้หวังอยู่ในรูปธรรม หรือเมื่อจิตเป็นสมาธิอย่างแน่นถึงขั้นนี้ก็เป็นอันเข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า ฌาน ฌานแยกไปอีกเรียกว่า รูปฌาน 4 เพราะมีรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คือ

1.ปฐมฌาน มีองค์ 5 คือ วิตก (ความตริ) วิจาร์ (ความตรอง) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข(ความสุข) จิตเตกัคคตา (ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว)

2.ทุติยฌาน มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข จิตเตกัคคตา

3.ตติยฌาน มีองค์ 2 คือ สุขและจิตเตกัคคตา

4.จตุตถฌาน มีองค์ 2 คือ อุเบกขา (ความวางเฉย) และจิตเตกัคคตา (วิสุทธิ.1/182)

** ดูเพิ่มเติมในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต จุฬินิทเทศ และอปทาน (เรื่องขัคควิสาณสูตร)

มีข้อสังเกตว่า เหตุปัจจัยที่ช่วยเกื้อหนุนให้พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์ตรัสรู้ได้เร็วอีกประการหนึ่งคือเป็นไปตามประเภทของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 3 ประเภท ตามที่กล่าวแล้วในหัวข้อระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมี*

ในตำรากล่าวอ้างถึงการฝึกฝนสมาธิของพระปัจเจกโพธิสัตว์ไว้เป็นจำนวนมาก พระปัจเจกโพธิสัตว์สามารถเลือกฝึกฝนสมาธิแบบใดแบบหนึ่งก็ได้ที่ที่ต้องการ ตามความชอบใจของตนเพื่อที่จะบรรลุถึงการตรัสรู้ธรรม

การฝึกสมาธิด้วยกสิณ** เป็นวิธีหนึ่งของการทำสมาธิที่เป็นทางอันจะนำไปสู่การได้ฌาน นอกจากนี้พระปัจเจกโพธิสัตว์ยังชอบฝึกฝนสมาธิด้วยการกำหนดเจริณสติปัฏฐาน 4 การเจริณสติปัฏฐานนี้เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก ได้รับการยกย่องนับถือกันอย่างสูงว่าเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ธรรมได้ ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นมรรคาเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศกและความรำไร คร่ำครวญ เพื่อความสูญหายไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตระมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี่คือนิพพาน 4”⁶³

* ดูเพิ่มเติมในวิทยานิพนธ์นี้ในหัวข้อระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมี หน้า 76.

** กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยวิธีเพ่งเพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง วัตถุที่เป็นกสิณนั้น ต้องเป็นของไม่บาดตา เป็นของทำให้จิตของผู้เพ่งดูเข้มขึ้น ท่านจัดไว้ 10 ประการ คือ

กุตกสิณ หมายถึง กสิณคือมหาภูตรูปที่เป็นอยู่โดยปกติหรือบางอย่างที่จัดขึ้นไว้ มี 4 คือ (ปฐวี) ดิน (อาโป) น้ำ (เตโช) ไฟ และ(วาโย) ลม

วรรณกสิณ หมายถึง กสิณคือสีที่จัดไว้ มี 4 คือ (เนล) เขียว (ปีต) เหลือง (โลหิต) แดง และ (โอทาท) ขาว

และกสิณอื่น ๆ อีก 2 คือ อาโลกกสิณ ได้แก่ เพ่งแลดูแสงสว่างเป็นอารมณ์ และ อากาสกสิณ ได้แก่ แสงอากาศหรือเรียกว่า ปริจจินนากาส แสงไฟที่เข้าตามช่อง

⁶³ที่.ม. 10/273/325

ยังมีวิธีการทำสมาธิกลุ่มอื่น ๆ อีก ที่มักจะเกี่ยวข้องกับวิถีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกโพธิสัตว์ คือ อัปมัณญา 4* หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นวิธีการทำสมาธิที่พระปัจเจกโพธิสัตว์เจริญอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะเมตตาเป็นคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าเจริญอยู่เป็นประจำ

กฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจสุมุปาท** เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่ง อันเป็นหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ที่พระปัจเจกโพธิสัตว์ได้นำมาพิจารณาจนทำให้รู้ชัดในอริยสัจ 4 มองเห็นปฏิจสุมุปาทเข้าใจไตรลักษณ์คือ อนิจจตา ความเป็นสภาวะไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นสิ่งไม่มีตัวตน พระปัจเจกโพธิสัตว์เข้าใจรู้ชัดอย่างแจ่มแจ้งจึงได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ

หลักธรรมอีกประการหนึ่งที่จะทำให้ศีลสมาธิและปัญญาให้สมบูรณ์⁶⁴ และช่วยการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระปัจเจกโพธิสัตว์ คือ สมถะและวิปัสสนา สมถะแปลว่า ความ

---

* อัปมัณญา 4 หมายถึง ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกันไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกกันว่า พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจที่ประเสริฐบริสุทธิ์หรือคุณธรรมประจำตัวของท่านผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ คือ

1. เมตตา ความรัก คือ ปราธนาตี มีไมตรี ยากให้มนุษย์และสัตว์มีสุขทั่วหน้า
2. กรุณา ความสงสาร คือ ยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
3. มุทิตา ความพลอยยินดี คือ พลอยมีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขและเจริญอกงามประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นไป

4. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ วางจิตเรียบสงบ สม่ำเสมอ เที่ยงตรงดุจดั่ง ซึ่ง มองเห็นมนุษย์และสัตว์ได้รับผลดีร้ายตามเหตุปัจจัยที่ประกอบ ไม่เอนเอียงไปด้วยชอบหรือเกลียด

** ไตรลักษณ์และปฏิจสุมุปาท ความจริง ธรรมทั้ง 2 หมวดนี้ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน

ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจสุมุปาท

ส่วนปฏิจสุมุปาท มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแส จนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต, พุทธธรรม, หน้า 67.)

⁶⁴บรรจบ บรรณรุจิ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม, หน้า 65.

สงบ อันเป็นวิธีทำให้ใจให้สงบ เป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจนตั้งมั่น เป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ ⁶⁵ ส่วนวิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง อันเป็นวิธีทำให้เกิด การเห็นแจ้งด้วยปัญญา อันเป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็น แจ่มรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมันคือเข้าใจตามความเป็นจริงหรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมัน เป็นของมันเอง ⁶⁶ พระปัจเจกโพธิสัตว์เจริญภาวนาในสมถะและวิปัสสนานี้ อันเป็นทางที่จะนำ ไปสู่การรู้แจ้งอริยสัจ 4

มีข้อสังเกตว่า วิธีการฝึกฝนสมาธิของพระปัจเจกโพธิสัตว์ท่านได้เรียนรู้ฝึกฝน ด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ แม้ว่าท่านไม่เคยได้ฟังมาจากครูผู้สอนอื่น ๆ ท่านก็สามารถ เรียนรู้ฝึกฝนได้ด้วยตนเอง เพราะหลักธรรมทั้งหมดเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีตามสภาวะอยู่แล้ว ขึ้น อยู่ว่าจะมีผู้ใดสามารถค้นพบได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าสามารถค้นพบได้ด้วยตนเองในขณะที่พระ อรหันตสาวกได้ยินได้ฟังมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือครูผู้สอนคนอื่น ๆ

ยังมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ค้ำจุน เกื้อหนุน และเสริมประโยชน์ของการทำสมาธิ ของพระปัจเจกพุทธเจ้าอีกมากมายที่ช่วยให้พระปัจเจกโพธิสัตว์ได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ เช่น โภธิปักขิยธรรม เป็นต้น อันเป็นองค์ธรรมในการบรรลุธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า

โภธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งโพธิญาณ มี 37 ประการ

1. สติปัฏฐาน 4 หมายถึง การตั้งสติเป็นที่ตั้งเป็นประธานของกุศลธรรม หรือ การใช้สติกำกับกาย วาจา และใจ คือกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามเป็นจริงโดย อาศัย กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นมูลฐาน มี 4 ประการ คือ

ก. กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นร่างกายเป็นอารมณ์ หรือการตามดูรู้ทันกาย

1. การกำหนดอานาปานสติคือไปในที่สงบนิ่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยอาการต่าง ๆ
2. การกำหนดอิริยาบถ คือ ในขณะที่ยืน เดิน นั่ง นอนหรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างไรๆ ก็ประจักษ์รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้น ๆ

⁶⁵ ประยุทธ์ ปยุตฺโต, พุทธธรรม, หน้า 305.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

3.สัมปชัญญะ คือ การกำหนดรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาในการกระทำกิจทุกอย่าง และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดิน การนั่ง การนอน การพูด เป็นต้น

4.ปฏิภูมณสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าว่ามีส่วนประกอบที่ไม่สะอาด

5.ธาตุมนสิการ คือ การพิจารณาร่างกายของตน โดยแยกให้เห็นเป็นธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

6.นวลวิธิกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน โดยระยะเวลา 9 ระยะเวลา ตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึง กระดูกผุแล้วหรือว่าในแต่ละกรณีี่มองเห็น แล้วย้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่าก็จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

- ข. เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาเป็นอารมณ์หรือการตามดูรู้ทันเวทนา ได้แก่ เมื่อเกิดความรู้สึกสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นชนิดสามิสและนิรามิส* ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น
- ค. จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตเป็นอารมณ์ หรือการตามดูรู้ทันจิต ได้แก่ จิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น
- ง. ธัมมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมเป็นอารมณ์ หรือการตามดูรู้ทันธรรม

* สุข มี 2 คือ 1. สามิสสุข หมายถึง สุขที่ประกอบด้วยกามคุณเป็นเหยื่อเครื่องล่อใจ

2. นิรามิสสุข หมายถึง สุขที่ปราศจากกามคุณเป็นเหยื่อเครื่องล่อใจ

เมื่อเพลินอยู่ในสามิสสุขอยู่เพียงใด ก็ยังจะต้องได้สามิสทุกข์หรือนิรามิสทุกข์คือทุกข์ที่ประกอบด้วยกามคุณและไม่มีกามคุณเป็นเหยื่อเครื่องล่อใจอยู่เพียงนั้น เพราะเป็นของคู่กัน

1.นิรอรณ* คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นีรอรณ 5 แต่ ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้ อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่ เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไรรู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

2.ขันธ**คือ กำหนดรู้ว่าขันธ 5 แต่ละอย่าง คือ อะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร

3.อายตนะ***คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสังโยชน์กล่าวคือกิเลสที่ผูกใจ สัตว์ไว้ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่า สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเสีย ได้อย่างไรที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

---

* นีรอรณ คือ อกุศลธรรมที่กีดกันขัดขวางการทำงานของจิต มี 5 คือ 1.กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) 2.พยาบาท (ความผูกใจเจ็บ) 3.ถีนมิทธะ (ความหดหู่ขงเหงา) 4.อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านกังวลใจ) 5.วิจิกิจฉา (ความสงสัยแคลงใจ) (อง.ปญจก.22/51/59-60, พระราชนิพนธ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2528), หน้า 185.)

** ขันธ คือ กองของนามรูป มี 5 คือ

1. รูปขันธ กองรูป ได้แก่ ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย
2. เวทนาขันธ กองเวทนา ได้แก่ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ
3. สัญญาขันธ กองสัญญา ได้แก่ ความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ ว่า นั้นคน นั้นสัตว์
4. สังขารขันธ กองสังขาร ได้แก่ สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ มีเจตนาเป็นตัวนำ
5. วิญญาณขันธ กองวิญญาณ ได้แก่ ความรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

(ส.ข.17/22/21-22)

*** อายตนะ คือ ที่เกิดของวิญญาณ มี 12 โดยแบ่งเป็นอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และเป็นอายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (ที.ปา.11/323/215)

4. โภชนงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โภชนงค์ 7 แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

5. อริยสัจ* คือ รู้ชัดอริยสัจ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร

หลักสติปัฏฐาน 4 เป็นการใช้สติเป็นที่ตั้งกำกับร่างกาย 4 แห่ง คือ ร่างกายและพฤติกรรม เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ และความคิดนึกไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันจะนำไปสู่การตรัสรู้ อริยสัจ 4

2. สัมมปธาน หรือ ปธาน 4 หมายถึง ความเพียรที่ตั้งไว้ชอบอันเป็นความเพียรในการละความชั่วและทำความดีซึ่งสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมในที่สุด มี 4 ประการ คือ

ก. สังวรปธาน	เพียรป้องกันหรือเพียรระวังไม่ให้กุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นในสันดาน
ข. ปหานปธาน	เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

* อริยสัจ 4 หมายถึง สภาพที่เป็นจริงอันประเสริฐ มี 4 คือ

1. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก
2. สมุทัย คือ ต้นเหตุคือความทะยานอยากอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ มี 3 คือ
  - 2.1 กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในอารมณ์ที่น่ารักน่าใคร่
  - 2.2 ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากเป็นโน่นเป็นนี่
  - 2.3 วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่
 สมุทัย ได้แก่ ตัณหา 3 ประการเหล่านี้ เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด
3. นิโรธ คือ ความดับตัณหาให้สิ้นเชิง ทุกข์จึงดับไป เพราะเป็นภาวะดับทุกข์
4. มรรค คือ ปัญญาอันเห็นชอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นภาวะดับทุกข์ และสิ่งนี้เป็นมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือ เรียกว่า อัฐมรรค มรรคมีองค์ 8 คือ

1. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
4. สัมมากรรมันตะ ทำการงานชอบ
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ
7. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ (ที.สี.9/375/157)

- ค. กาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้างให้กุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น
ในสันดาน
- ง. อนุรักษณาปธาน เพียรอนุรักษ์หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้น
แล้วไม่ให้เสื่อม

ความเพียรเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา หมวดธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติมักจะมีคุณธรรมที่เป็นความเพียรแทรกอยู่เสมอ ซึ่งนับว่าเป็นหลักความจริงโดยทั่วไป กิจกรรมการงานต่าง ๆ ต้องอาศัยความเพียรพยายามสนับสนุนการประกอบกิจกรรมนั้น ๆ และนอกจากความเพียรแล้วยังจะต้องประกอบด้วยอิทธิบาทด้วยการประกอบกิจกรรมนั้น ๆ จึงจะสำเร็จได้

3. อิทธิบาท 4 หมายถึง คุณธรรมอันเป็นเครื่องให้สำเร็จความประสงค์หรือคุณธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ อันเป็นทางที่นำไปสู่ความสำเร็จ มี 4 ประการ คือ

- ก. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่กำลังทำ
- ข. วิริยะ ความเพียร ความอดทน แกล้วกล้า ไม่ย่อท้อไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบากในการประกอบกิจกรรมนั้น ๆ
- ค. จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ มีจิตผูกพัน จดจ่อ ใฝ่คิดเอาใจใส่ในกิจที่ตนกำลังประกอบอยู่ ไม่ทอดทิ้งธุระในกิจนั้น ๆ
- ง. วิมังสา การสอบสวนไตร่ตรอง หมั่นตรองพิจารณาค้นหาเหตุผลในกิจที่ตนกำลังทำด้วยปัญญา

อิทธิบาท 4 ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่ผู้ปฏิบัตินำมาใช้ได้กับการประกอบการทำงานได้ทุกกิจการ เพราะเป็นคุณธรรมที่ช่วยเกื้อหนุนกันและกัน เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดความพอใจในการประกอบการทำงานก็จะทำให้มีความพากเพียร เมื่อมีความพากเพียร ก็จะเอาใจจดจ่อฝักใฝ่อยู่เสมอ เมื่อมีใจจดจ่อก็ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองค้นหาเหตุผล ผู้ปฏิบัติได้ครบบริบูรณ์จะบรรลุสิ่งที่ตนประสงค์ นอกจากอิทธิบาท 4 ประการนี้แล้ว ยังมีอินทรีย์ 5 อันเป็นคุณธรรมเป็นใหญ่ในการประกอบกิจของตน

4. อินทรีย์ 5 หมายถึง ความเป็นใหญ่ในกิจของตนคือคุณธรรมที่เป็นใหญ่ในการครอบงำหรือการบงการที่เป็นปฏิปักษ์ในการปฏิบัติธรรม คือ ความขาดศรัทธา ความเกียจคร้าน ความเพิกเฉยปล่อยปละละเลย ความฟุ้งซ่าน และการขาดความรู้ ความหลงผิดหรือการไม่ใช้

ปัญญา⁶⁷ เป็นคุณธรรมที่ทำหน้าที่กำจัดกวาดล้างอกุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามเป็นเหตุเกิด ความเกียจคร้านทอดอโยไม่ยอมทำกิจของตนต่อไป และเป็นคุณธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำ อกุศลธรรมคือความดีด้านต่าง ๆ มี 5 ประการ คือ

- ก. สัทธา ความเชื่อเป็นใหญ่ในหน้าที่น้อมใจตั้งหรือมุ่งไปอย่างเด็ดเดี่ยว เชื่อมั่นใจในความจริงความดีของสิ่งที่กำลังปฏิบัติเพื่อกำจัด อกุศลคือความไม่เชื่อถือ
- ข. วิริยะ ความเพียรเป็นใหญ่ในหน้าที่ประคองหรือคอยยกจิตไว้เพื่อกำจัด อกุศลคือความเกียจคร้าน
- ค. สติ ความระลึกได้เป็นใหญ่ในหน้าที่คอยคุ้มหรือดูแลจิตกำกับใจไว้ กับกิจเพื่อกำจัดอกุศลคือความประมาท
- ง. สมาธิ ความตั้งใจมั่นเป็นใหญ่ในหน้าที่ทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านซัดส่าย แน่ว แน่นในกิจเพื่อกำจัดอกุศลคืออุทฺธัจจะ
- จ. ปัญญา ความรอบรู้เป็นใหญ่ในหน้าที่การเห็นความจริง เข้าใจตามเป็น จริงของสภาวะ รู้เท่าทันสภาวะเพื่อกำจัดอกุศลคืออวิชา ความ ไม่รู้ตามเป็นจริง

อินทรีย์ 5 ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา หรือเรียกแต่ละข้อ ธรรมว่า สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ เป็นคุณธรรมเครื่องวัด บ่งชี้ความพร้อมความช้าหรือเร็วของผู้ปฏิบัติ และเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การปฏิบัติธรรม ก้าวหน้าต่อเนื่องกันไป คือ สัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อมีสติ มั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ได้ก็จะเกิดสมาธิ เมื่อเกิดสมาธิดีแล้วก็จะเกิดปัญญาเข้าใจมองเห็น โทษของอวิชาตณหาที่เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ อินทรีย์ 5 ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พลະ หมายถึง คุณธรรมอันเป็นกำลัง เพราะเป็นคุณธรรมเป็นใหญ่ในกิจของตนเหมือนกัน

5. พลະ 5 หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง อันเป็นคุณธรรมที่ทำให้จิตเข้มแข็งไม่ หวั่นไหวในอกุศลธรรมที่เป็นตัวขัดขวางไม่ให้ทำความดีต่าง ๆ มี 5 ประการ คือ

- ก. สัทธา ความเชื่อ
- ข. วิริยะ ความเพียร

⁶⁷ประยุทธ์ ปยุตฺโต, พุทธธรรม, หน้า 288.

ค. สติ ความระลึกได้

ง. สมาธิ ความตั้งใจมั่น

จ. ปัญญา ความรอบรู้

6. โพชฌงค์ 7 หมายถึง องค์เป็นเหตุตรัสรู้วิชา อันเป็นธรรมที่ส่งเสริมคุณภาพจิต และช่วยให้มีสุขภาพจิตดี อันเป็นเครื่องบำรุงและวัดสุขภาพจิต⁶⁸ และเป็นคุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้เกิดความรู้แจ้ง⁶⁹ มี 7 ประการ คือ

ก. สติ ความระลึกได้ ได้แก่ ความสามารถทวนระลึกถึงหรือการทวนระลึกรวบรวมเอาธรรมที่ได้สดับเล่าเรียนแล้วนำเสนอปัญญาเพื่อตรวจสอบพิจารณา

ข. ัมมวิจยะ ปัญญาอันเป็นเหตุเลือกเฟ้นพิจารณาธรรมโดยมีสติกำหนดไว้หรือธรรมที่สติระลึกรวบรวมมานำเสนอนั้นพิจารณาไตร่ตรองจนถ่องแท้เข้าใจตามสภาวะที่เป็นไตรลักษณ์ตลอดจนปัญญาที่มองเห็นอริยสัจ 4

ค. วิริยะ ความเพียรอันเป็นเหตุกล้าหาญในการเลือกเฟ้นพิจารณาธรรมกระตือรือร้นในธรรมหรือสิ่งที่ปัญญาเฟ้นได้ อาจหาญในการทำ ความดีมีกำลังใจ สู้กิจ บากบั่น รุดไปข้างหน้า ยกจิตไว้ได้ ไม่ให้หุดหู่ ถดถอยหรือท้อแท้

ง. ปีติ ความเอิบอิม มีอาการปลาบปลื้ม ปรีดีเปรม ตี๋มต๋า ซาบซึ้ง แซ่่มซื้น ซาบซ่าน พูใจ อันเกิดขึ้นเพราะได้เห็นธรรม

จ. ปัสสัทธิ ความสงบกายใจ ความผ่อนคลายกายใจ สงบระงับ เรียบเย็น ไม่ตึงเครียด ไม่กระสับกระส่ายกระวนกระวายจิตเจตสิก เบาสบายด้วยอำนาจการได้เห็นธรรม

ฉ. สมาธิ ความมีใจตั้งมั่นมีอารมณ์หนึ่งเดียว จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 880.

⁶⁹ บรรจบ บรรณรุจิ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม, หน้า 62.

ทรงตัวสม่ำเสมอ เดินเรียบ อยู่กับกิจ ไม่วอกแวก ไม่ซัดส่าย
ไม่ฟุ้งซ่าน

ข. อุเบกขา ความที่จิตตั้งลงเป็นกลาง วางที่เฉยดู นิ่งดูไป ในเมื่อจิตแน่วแน่
อยู่กับกิจแล้ว ไม่สอดแทรก ไม่แทรกแซง

7. มรรค 8 หมายถึง ทาง อันเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ มี 8
ประการ คือ

ก. สัมมาทิฐิ	ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ 4
ข. สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ คือ ดำริออกจากกาม ดำริในความไม่พยายาบาท และดำริในการไม่เบียดเบียน
ค. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ คือ เว้นจากวจีทุจริต 4
ง. สัมมากัมมันตะ	ทำกรงานชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต 3
จ. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากการเลี้ยงชีพโดยทางที่ผิด
ฉ. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ คือ เพียรในที่ 4 สถาน
ช. สัมมาสติ	ระลึกชอบ คือ ระลึกในสติปัฏฐานทั้ง 4
ณ. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจไว้ชอบ คือ เจริญฌานทั้ง 4

มรรคมรรค 8 สามารถสรุปลงเป็นไตรสิกขา 3 ดังนี้ คือ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในหมวดศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ
สัมมาสมาธิ จัดเข้าในหมวดสมาธิ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในหมวดปัญญา

สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และ
มรรค 8 รวมเป็นคุณธรรม 37 ประการ เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม อันเป็นคุณธรรมที่เกื้อกูลสนับสนุน
กันเป็นกระบวนการให้เกิดความรู้แจ้งโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ดังนั้น ในแต่ละหมวดธรรม
จึงมีข้อธรรมที่หมายถึงปัญญาปรากฏอยู่ทุกหมวด เรียกว่า อนุปัสสนา ในสติปัฏฐาน 4 เรียก
ว่า วิมังสา ในอิทธิบาท 4 เรียกว่า ปัญญา ในอินทรีย์ 5 และพละ 5 เรียกว่า ธัมมวิจยะ ใน
โพชฌงค์ 7 และเรียกว่า สัมมาทิฐิ ในมรรคมรรค 8⁷⁰

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูปสาวก ท่านทั้งหมดต่างก็ปฏิบัติจนล่วงพ้นทางแห่งความไม่หมดจดได้ ด้วยสติปัญญา 4 สัมมัตถ์ 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 ด้วยเหตุนี้ จึงชื่อว่าพระอริยะ⁷¹ จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า การตรัสรู้ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูปสาวกเหมือนกัน กล่าวคือได้ตรัสรู้โพธิปักขิยธรรม ดังนั้น ท่านทั้งสามจึงรวมเรียกเสมอกันว่า พระอริยะ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจะบรรลุธรรมเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก แต่ว่า ขบวนการอันเป็นเหตุให้เกิดขึ้นในช่วงขณะบรรลุธรรมนั้นแตกต่างกัน พระปัจเจกพุทธเจ้าได้อาศัยอารมณ์เพียงเล็กน้อยสะกิดใจก่อให้เกิดความสนใจเจริญวิปัสสนาพิจารณาไตรลักษณ์อย่างถ่องแท้ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้ทันที อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี นิทานคาถา กล่าวไว้ว่า

“พระปัจเจกโพธิสัตว์บำเพ็ญอุภินิหารเพื่อตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณ มีปัจเจกโพธิสมาธอันสั่งสมมาโดยลำดับ ดำรงอยู่ในอิตถภาพสุดท้าย ในเวลาเช่นนั้น ถือเอาสังเวคนิมิตที่ปรากฏขึ้นเมื่อญาณถึงความแก่กล้าเห็นโทษในภพเป็นต้น กำหนดปวัตติกาลและเหตุแห่งปวัตติกาล นีวัตติกาลและเหตุแห่งนีวัตติกาลด้วยสยัมภูญาณ เพิ่มพูนจุดสังกัมมัญฐานมีสังขละ 4 เป็นอารมณ์ เป็นต้นว่า ท่านมณสิการอยู่โดยแยบคายว่า นี้ทุกข์ พิจารณาทบทวนสังขารทั้งหลายตามสมควรแก่อุภินิหารของตน ขวนขวายวิปัสสนาโดยลำดับ บรรลุมรรคอันเลิศตามลำดับมรรค จึงชื่อว่าตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า”⁷²

4.5 ลักษณะทั่วไปของพระปัจเจกพุทธเจ้า

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ให้รายละเอียดความแตกต่างของพระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง

⁷¹ ชุ.ม.29/143/269

⁷² ชุ.เถร.อ.1/12

และให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้เฉพาะพระองค์เอง ไม่ให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้ พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้แจ้งเพียงอรรถรส* ไม่รู้แจ้งธรรมรส** เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถยกโลกุตระธรรมขึ้นสู่บัญญัติแสดงได้ การตรัสรู้ธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าเปรียบเหมือนคนใบ้เห็นความฝัน และเปรียบเหมือนพรานป่าลี้มรสกับข้าวในเมือง พระปัจเจกพุทธเจ้าได้บรรลุความแตกฉานในอิทธิฤทธิ์และสมบัติทั้งหมด แต่ว่าต่ำกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสูงกว่าพระสาวก ด้านคุณธรรม บวชให้คนอื่นได้*** ให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตรได้⁷³

กล่าวโดยสรุปว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้เฉพาะพระองค์เอง กล่าวคือ เข้าถึงความรู้แจ้งโดยมิได้พึ่งพาอาศัยการสอนจากผู้อื่น เป็นผู้ที่เข้าถึงความรู้แจ้งด้วยตนเอง⁷⁴ ให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามไม่ได้ เนื่องจากความรู้แจ้งธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีขอบเขตจำกัด พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้แต่สามัญญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้อรยัสส 4 ก็จริง แต่ไม่รู้ถึงเหตุและปัจจัย ส่วนพระพุทธเจ้าทรงทราบ⁷⁵ พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถทำหลักธรรมที่บรรลุให้เป็นสูตรธรรมยกขึ้นแสดงได้เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าถึงแม้ว่าจะแสดงธรรม ก็ไม่สามารถให้หมู่สัตว์จำนวนมากตรัสรู้ตามได้ ไม่เป็นเหมือนพระสัมพุทธเจ้า

* อรรถรส คือ รสแห่งการรู้จักผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำที่มุ่งหมาย

** ธรรมรส คือ รสแห่งการรู้จักเหตุ รู้จักความจริงหรือหลักการที่จะให้เกิดผล

*** ข้อสังเกตว่า อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ภาค 1 ปัจเจกพุทธापทาน กล่าวว่ พระปัจเจกพุทธเจ้าบวชคนอื่นไม่ได้ แต่ให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตรได้ คำบาลีว่า **น อญเญ ปพฺพาทเซตฺวา อภิสมจจาริกํ สีกฺขาเปนฺติ** ส่วนในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตตโชติกภาค 1 ชัคควิสานสูตร กล่าวว่ พระปัจเจกพุทธเจ้าบวชให้บุคคลอื่นได้และให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตร คำบาลีว่า **อญเญปพฺพาทเซตฺวา อภิสมจจาริกํ สีกฺขาเปนฺติ** ผู้วิจัยมีความเห็นว่า อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน ภาษบาลี น่าจะผิดพลาด เพราะในชาดกหลายเรื่องกล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าบวชให้คนอื่นได้ เช่น เรื่องสุสิมะปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นบุตรสังขพราหมณ์ พระปัจเจกพุทธเจ้าบวชให้สุสิมะมาณพเพื่อเรียนที่สุตของศิลปิน และต่อมาภายหลัง สุสิมะมาณพเป็นพระสุสิมะปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น

⁷³ พุ.อป.อ.1/90-91/170

⁷⁴ ไคชากู อิเคดะ, **พุทธประวัติพิเคราะห์**, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน (พระนคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2538), หน้า 66.

⁷⁵ ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน**, หน้า 54-55.

พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้เฉพาะด้วยพระองค์เองโดยโดดเดี่ยว เหตุนั้น จึงได้ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า⁷⁶ พระปัจเจกพุทธเจ้าได้บรรลุความแตกฉานในอิทธิฤทธิ์และสมบัติทั้งหมด ต่ำกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สูงกว่าพระสาวก แต่ว่าท่านทั้งสามได้รับกล่าวถึงพร้อม ๆ กันเสมอในคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ

พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกาลว่างเว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีรูปร่าง*ทางกายภาพไม่เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากล่าวคือไม่ประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ** พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์มีหลังค่อม อรรถกถากล่าวอดีตชาตินางชุกชุตตราแสดงอาการล้อเลียนพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งผู้มีหลังค่อม ด้วยผลกรรมนั้น นางจึงกลายเป็นหญิงค่อม⁷⁷ พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์ดูเหมือนเป็นคนโรคเรื้อนถูกบุตรเศรษฐีกล่าวดูหมิ่นถ่มน้ำลายรด เช่น พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสิขี⁷⁸ พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์ปรากฏด้วยรูปร่างซีเห้⁷⁹

⁷⁶ พ.อ.ป.อ.1/5/120

เทเสนาตปิ อสงเขยยสตุตทานิกาเย โภเชตุณ น สกุกุณนติ, ตสฺมา น สพฺพญญุพุทธสทิสานุตฺวา ปาฏิเยกุกํ วิสฺสุ พุทฺธาติ ปจฺเจกพุทฺธา ฯ

* พระอัฐิของพระปัจเจกพุทธเจ้าปลายจดปลายตั้งอยู่เกี่ยวกันเหมือนขอช้าง ส่วนพระอัฐิของพระพุทธรูปไม่เป็นเช่นนั้น ติดเป็นอันเดียวกันเหมือนแท่งทองคำ เวลาเหยียดหลังไม่สามารถเอี้ยวพระศอได้ ทรงเอี้ยวพระวรกายไป เหมือนพระยาช้างประสงค์จะเหยียดหูช้างหลังต้องเอี้ยวไปทั้งตัว (ที่.ม.อ.2/186/168)

** ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ของ ประโยชน์ ส่งกลิ่น, **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน**, หน้า 24-27.

⁷⁷ ดูเพิ่มเติมใน อ.เอก.อ.1/260-261/386

⁷⁸ พ.อ.อ.43/311

⁷⁹ ชา.อ.5/102

มีเรื่องย่อว่า พระราชาองค์หนึ่งทรงขับไล่บรรพชิตออกแคว้นแคว้น เพราะทรงเชื่อถือผิดทำวสัฏกจะจึงปลอมเพศเป็นมาณพพาพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เฒ่าองค์หนึ่งเข้าเฝ้าด้วย พระราชาตรัสกะทำวสัฏกจะว่า “เธอผู้มีรูปร่างงาม แต่ให้สมณะรูปร่างซีเห้หรืออยู่ข้างหน้า ประคองอัญชลินมัสการ สมณะรูปนั้นดีกว่าเธอหรือเสมอกันกับเธอ ขอจงบอกทั้งชื่อของตนทั้งชื่อของสมณะ” คำว่า สมณะ พระราชาทรงหมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า

โดยทั่วไป พระปัจเจกพุทธเจ้าปรากฏด้วยลักษณะของนักบวช โคนผม โคนหนวด ปกปิดร่างกายด้วยผ้ากาสาวพัสตร์สดใสเปรียบดังดวงจันทร์ที่พ้นจากปากพระราหู ทรงบริวาร 8 อย่าง สวมอยู่ที่พระกาย เหมือนอาการของภิกษุผู้มีความเพียร⁸⁰ พระปัจเจกพุทธเจ้ามีผมและหนวด 2 องค์⁸¹ มีอินทรีย์สงบ มีใจสงบ มีฌาน และเข้านิโรธสมาบัติเป็นประจำ มีฤทธิ์ชอบเหาะไปทางอากาศ มีสถานที่อยู่ประจำบนเชิงเขานันทมูลกะที่ภูเขาคันธมาทน์* การปรากฏของพระปัจเจกพุทธเจ้ายากที่ประชาชนทั่วไปจะพบเห็นได้ มักจะปรากฏพระองค์ที่ชาย

⁸⁰เรื่องเดียวกัน, ภาคที่ 5, หน้า 198.

⁸¹ขุ.เถร.อ.223/240

* ภูเขาคันธมาทน์ มีเชิงชื่อนานันทมูลกะ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือภูเขาหิมาลัย เป็นสถานที่อยู่อาศัยที่ขึ้นชอบของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวเกี่ยวกับสถานที่อยู่อาศัยของพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ในอรรถกถาขุททกนิกายอปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ปัจเจกพุทธापทานว่า ภูเขาคันธมาทน์อยู่เลยภูเขา 7 ลูก คือ 1. จูฬกาฬบรรพต 2. มหากาฬบรรพต 3. นาคปลิเวฐนบรรพต 4. จันทคัพภบรรพต 5. สุริยคัพภบรรพต 6. สุวณณปัสสบรรพต 7. หิมวันตบรรพต ในป่าหิมพานต์ ภูเขาคันธมาทน์นั้น มีเชิงชื่อนานันทมูลกะ เป็นสถานที่อยู่อาศัยของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และมีคูหา 3 คูหา คือ 1. สุวรรณคูหา 2. มณีคูหา 3. รัชตคูหา บรรดาคูหาทั้ง 3 นั้น ที่ประทุมณีคูหา มีต้นไม้ชื่อว่า มัญชุสกะ ต้นไม้สวรรค์ สูงหนึ่งโยชน์ กว้างหนึ่งโยชน์ ต้นไม้นั้นผลัดดอกในน้ำหรือบนบกทั่วไป ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมา เบื้องบนต้นไม้ นั้น มีโรงรัตนะทุกชนิด ในโรงรัตนะนั้น ลมที่กวาดก็ปิดกวาดหยากเยื่อทิ้ง ลมที่กระทำทำให้เรียบก็กระทำทรายอันล้วนด้วยรัตนะให้เรียบ ลมที่รดน้ำก็นำน้ำจากสระอินดาตมารดน้ำ ลมที่ทำให้มีกลิ่นหอมก็นำกลิ่นหอมของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมมาจากป่าหิมพานต์ ลมที่โปรยก็โปรยดอกไม้ให้ตกลงมา ลมที่ลาดก็ลาดที่ทั้งปวง และในโรงรัตนะนั้นปูลาดอาสนะไว้เรียบร้อยเป็นประจำ เพื่อเป็นสถานที่ที่พระปัจเจกพุทธเจ้านั่งประชุมกันในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้นและในวันอุโบสถ พระปัจเจกพุทธเจ้า(องค์ใหม่)ไปในที่นั้น ก็นั่งบนอาสนะที่ลาดไว้ ลำดับนั้น ถ้าในเวลานั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าอื่น ๆ อยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น ก็นั่งประชุมกันบนอาสนะที่ลาดไว้ ครั้นนั่งแล้ว จะพากันเข้าสมาบัติบ้าง ออกจากสมาบัติบ้าง เพื่อที่จะให้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงอนุโมทนา พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระสังฆเถระจะถามกรรมฐานกะพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มาใหม่ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มาใหม่ก็จะกล่าวอุทานคาถาและพยากรณ์คาถาของตน กล่าวกันว่าอุทานคาถาในชัคควิสาณสูตรได้นำมากล่าวซ้ำกัน 4 ครั้ง คือ ในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้พระปัจเจกสัมโพธิญาณ ในโรงรัตนะบนต้นไม้สวรรค์ ในเวลาที่พระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า และในคราวทำสังคายนา (ขุ.อป.อ.1/90-91/182-183)

แดนหมู่บ้านเพื่อท่องเที่ยววิถึนทบาทหรือที่พระราชอุทยานเพื่อรับคำนิมนต์ของพระราชชา การท่องเที่ยวไปวิถึนทบาทเป็นเอกลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้าเพื่อจะได้เสนอโอกาสให้ประชาชนได้ทำบุญและเพื่อต้องการสงเคราะห์ผู้ที่เหมาะสมได้รับการสงเคราะห์ การทำบุญกับพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้อกจากนิโรธสมาบัติจะได้รับอานิสงส์มากมายทันทีทันใด พระปัจเจกพุทธเจ้ามีจำนวนที่ปรากฏพระองค์มากที่สุดจำนวน 1,000 พระองค์ แม้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจะอาศัยอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะที่ภูเขาคันธมาทน์ แต่พระปัจเจกพุทธเจ้ามักจะปรากฏพระองค์เพียงลำพังในการท่องเที่ยวไปเพื่อต้องการความสดโดยการปลีกออกจากหมู่คณะ ดังนั้น การท่องเที่ยวไปผู้เดียวของพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงได้เป็นเอกลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งที่ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า ผู้เดียวในฐานะ 9 ประการ คือ

1. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะการบรรพชา
2. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะไม่มีเพื่อน
3. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะละตัณหา
4. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากราคะแน่นอน
5. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากโทสะแน่นอน
6. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากโมหะแน่นอน
7. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะหมดกิเลสแน่นอน
8. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะดำเนินสู่ทางเป็นที่ดำเนินไปผู้เดียว
9. ชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้พร้อมเฉพาะพระปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมผู้เดียว⁸²

ระยะเวลาของการดำรงชีพอยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้กล่าวระยะเวลาไว้แน่นอน พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่นอนเหมือนกับสรรพสัตว์ทั่ว ๆ ไป พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุสิมะ ผู้เป็นบุตรสังขพราหมณ์บวชในสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้าเพื่อเรียนศิลปะได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณไม่นานก็ปรินิพพาน เพราะวิบากกรรมส่งผลให้เป็นผู้มีอายุสั้น⁸³ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปล่งอุทานที่เงื่อมภูเขานันทมุลกะ เพราะกำหนดอายุสังขารของตนเองว่าจะ

⁸²ช.อ.ป.อ.1/90-91/154-156

⁸³ช.อ.อ.17/174-176

สิ้นอายุขัยในไม่ช้าจึงไปถินมนุษย์แล้วปรินิพพานในพระราชอุทยานของพระเจ้าพาราณสี⁸⁴ การปรินิพพานของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าบางองค์ถูกปองร้ายจนปรินิพพาน เช่น พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุเนตต์ ถูกบุรุษดีดกรวดดีดก้อนกรวดที่ช่องหูเบื้องขวาทะลุช่องหูเบื้องซ้ายจนปรินิพพาน⁸⁵ และอีกองค์หนึ่งถูกคนเฝ้าพระราชอุทยานชื่อว่าสุมังคละ ยิงด้วยลูกธนู จนปรินิพพาน⁸⁶ อรรถกถาสังยุตตนิคาย นิทาน กล่าวว่าพระเจ้าเจกพุทธเจ้าพระนามว่า มหาปทุมพร้อมกับพระเจ้าเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ก่อนปรินิพพาน เข้าฌานตลอดยาม 3 ยืนเหนียวแน่น กระดานปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน⁸⁷ ซึ่งการปรินิพพานของพระเจ้าเจกพุทธเจ้านั้นไม่แตกต่างจากการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อรรถกถากล่าวเพิ่มเติมว่าในสมัยที่พระเจ้าเจกพุทธเจ้าปรินิพพานจะมีแสงสว่าง ลูกโป่งทั่วสถานที่ปรินิพพานและด้วยเทวานุภาพได้ดลบันดาลให้เกิดโกลาหลทั่วพระนครเพื่อให้อันตรายมีพระเจ้าเจกพุทธเจ้าปรินิพพาน พระราชาพร้อมกับชาวเมืองก็จะจัดให้มีการเล่นสาธูการ กีฬากระทำมาปนกิจพระสรีระของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าแล้วก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้⁸⁸

มีข้อสังเกตว่า สาเหตุที่มีแสงสว่างลูกโป่งทั่วสถานที่ปรินิพพานของพระเจ้าเจกพุทธเจ้า ผู้วิจัยเห็นว่า นี่เป็นการอำนวยโอกาสครั้งสุดท้ายของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าเพื่อให้มวลมนุษย์ได้มีโอกาสทำบุญกับท่านเพื่อปรารถนาการบังเกิดในภพที่ดีต่อไปซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าเจกพุทธเจ้ายังเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ทำบุญเสมอในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้ผู้คนได้ทำความดี แม้ว่าจะเทียบกับการทำประโยชน์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เลย

4.6 การอุปติของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าในอดีตและอนาคต

พระเจ้าเจกพุทธเจ้าในช่วงเวลาที่กำลังบำเพ็ญบารมีเรียกว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์ อรรถกถาที่มณีนิคาย มหาวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี มหานิทานสูตร กล่าวว่า “ชมพู่ทวิปเป็นสถานที่อุปติขึ้นของบุรุษผู้สูงสุดกล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก

⁸⁴ชา.อ.5/276

⁸⁵ธ.อ.3/161

⁸⁶ชา.อ.5/283

⁸⁷ส.น.อ.154/212

⁸⁸เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

และพระเจ้าจักรพรรดิ เนื่องจากว่าชมพูทวีปเป็นทวีปที่อุดมสมบูรณ์น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง”⁸⁹ และในชมพูทวีปพระเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในมัชฌิมประเทศซึ่งเป็นสถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นเช่นเดียวกัน อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตชื่อว่ามโนรปุรณิ เอกบุคคลวรรค กล่าวเพิ่มเติมว่า “ไม่ใช่มีแต่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งหลาย พระอสีติมหาเถระ ท่านผู้มีบุญอื่น ๆ ก็อุบัติขึ้น พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา พระเจ้าจักรพรรดิ และพราหมณ์คฤหบดี ผู้เป็นบุคคลสำคัญเหล่าอื่น ก็อุบัติขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้เหมือนกัน”⁹⁰

ในมัชฌิมประเทศ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติในปฏิรูปเทส* เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และผู้มีบุญอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังข้อความว่า

“พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ผู้ครองอิศริยาธิปัตย์แห่งทวีปใหญ่ทั้ง 4 ทวีป ทวีปน้อย 2,000 ทวีป ย่อมเกิดในปฏิรูปเทสนั้น พระมหาสาวกทั้งหลายมีพระสาวรูปุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขยกับแสนกัปป์เกิดในปฏิรูปเทสนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าบำเพ็ญบารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัปป์เกิดในปฏิรูปเทสนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายบำเพ็ญบารมีสี่อสงไขยกับแสนกัปป์บ้าง แปดอสงไขยแสนกัปป์บ้าง สิบหกอสงไขยกับแสนกัปป์บ้าง เสด็จอุบัติในปฏิรูปเทสนั้น”⁹¹

มีข้อสังเกตว่า แม้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอัครสาวกจะอุบัติในปฏิรูปเทสเหมือนกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันเกี่ยวกับตระกูลที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระอัครสาวกอุบัติขึ้น อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตถโชติกา ชัคควิสานสูตร กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบำเพ็ญ

⁸⁹ที.ม.อ.2/95/78

⁹⁰อ.จ.เอก.อ.1/170/89

* ปฏิรูปเทส คือ ถิ่นฐานที่เหมาะสม อุดมสมบูรณ์แก่การดำเนินกิจการของบุคคลหรือคณะบุคคลก็ดี คณะก็ดี ทำกิจการให้สำเร็จได้อย่างดี เพราะอาศัยอยู่ในปฏิรูปเทส

⁹¹ช.ช.อ.4/115

บารมีทั้งหลายตลอดกาลมีประเภทตามที่กล่าวด้วยการปรารภณาและอภินิหารนี้ เมื่อจะทรงเสด็จอุบัติขึ้นในโลกเสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์หรือตระกูลคฤหบดีตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ส่วนพระอัครสาวกทั้งหลายเกิดในตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์เท่านั้นเหมือนสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย”⁹²

มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายและพระอัครสาวก อุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์เหมือนกัน ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์หรือตระกูลคฤหบดีตระกูลใดตระกูลหนึ่ง หากเปรียบเทียบตระกูลที่พระปัจเจกพุทธเจ้ากับพระอัครสาวกอุบัติขึ้นแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลคฤหบดีด้วย ซึ่งตระกูลคฤหบดีเป็นตระกูล* ต่ำกว่าตระกูลพราหมณ์ที่พระอัครสาวกอุบัติขึ้น เนื่องจากว่าตระกูลคฤหบดีจัดอยู่ในระดับตระกูลแพศย์กล่าวคือตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติมาก หากเปรียบเทียบกับตระกูลที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติกับตระกูลที่พระอัครสาวกอุบัติ จะ

⁹² พุ.สุต.อ.1/34/48

* ตระกูล เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วรณะ มี 4 คือ 1. ตระกูลกษัตริย์ 2. ตระกูลพราหมณ์

3. ตระกูลแพศย์ 4. ตระกูลศูทร

1. ตระกูลกษัตริย์ หมายถึง ผู้ทรงมุกธาภิเษกแล้ว ผู้เป็นชนชั้นปกครองประเทศมีฐานะทางรักษาปกครองบ้านเมือง มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า เขตุดานัน อธิปติภูตตุดา ขตติโย ฯ

2. ตระกูลพราหมณ์ หมายถึง ผู้เป็นลูกหลานของพระพรหม ผู้เล่าเรียน มีฐานะทางฝึกสอนและทำพิธีกรรม มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า พุรหุโมโน อปจจํ พุราหุโมโน ฯ

3. ตระกูลแพศย์ หมายถึง ผู้เที่ยวไปทางโน้นทางนี้ด้วยความมักมากในทรัพย์ เป็นพลเรือน มีฐานะทางทำมาค้าขาย มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า ธนคิฑุเณ อิตโต จิตโต วิสตี จรตีติ เวสุโส ฯ

4. ตระกูลศูทร หมายถึง ผู้หลังไหลไปสู่การรับจ้างทำงานกับคนวรรณะต่ำ ผู้เป็นชนชั้นทำงาน มีฐานะรับจ้างทำการงานรับใช้ มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า สุหติ ลามิเกหิ ภตี ปคฺขมรตีติ สุหุโท ฯ

ที่ชื่อว่าตระกูล เพราะเป็นวงศ์ที่ช่วยสืบต่อตระกูล มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า กุลติ เอเตนาติ กุลํ ฯ

ที่ชื่อว่าวรรณะ เพราะไม่ปะปนกัน เพราะพรรณนาถึงกัน กล่าวคือแต่ละวรรณะต่างก็มีความมั่นคง มีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า วณฺณิตพุโพติ วณฺณโน ฯ

เห็นได้ว่า ตระกูลคฤหบดีที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นนับว่าต่ำกว่าตระกูลพราหมณ์ที่พระอัครสาวกอุบัติขึ้น

นอกจากนี้ การก้าวลงสู่ครรภ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากการก้าวลงสู่ครรภ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า* แต่ว่าการก้าวลงสู่ครรภ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้ากับการก้าวลงสู่ครรภ์ของพระอัครสาวกทั้งสองเหมือนกัน อรรถกถาที่สมณิกายชื่อว่าสุ่มังคลวิลาสินี คัมภีร์อรรถกถาที่เทศนา กล่าวว่า “ท่านเหล่านั้นถูกลมกัมมชวาตพัดให้หันศีรษะลงเบื้องล่าง หันเท้าขึ้นเบื้องบนมาอยู่ที่ปากช่องคลอดเหมือนอยู่ในเหวที่ลึกหลายร้อยชั่ววรุษาออกจากช่องคลอดที่คับแคบ จึงประสบทุกข์หนัก เปรียบเหมือนช้างที่ออกจากโพรงต้นตาลย่อมนประสบความทุกข์ ฉะนั้น”⁹³

พระพุทธรูปทั้งปางไม่เสด็จอุบัติขึ้นในกัปปีเสียมเสด็จอุบัติขึ้นในกัปปีเจริญ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็เหมือนกัน แต่ว่าในกาลที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติจะไม่พบพระพุทธรูปทั้งหลาย เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในพุทธันดรกาลกล่าวคือกาลระหว่างของการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธรูปแต่ละพระองค์⁹⁴

อนึ่ง อรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์ชื่อว่ามรุตวิลาสินี ปทุมุตตรพุทธวงศ์ กล่าวเพิ่มเติมว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากล่าวคือไม่เสด็จอุบัติขึ้น

---

* ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียกว่า พระสัพพัญญูโพธิสัตว์หรือพระบรมโพธิสัตว์หรือพระโพธิสัตว์หรือพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย เมื่อถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ย่อมรู้ เมื่ออยู่ในครรภ์ก็ย่อมรู้ และในเวลาประสูติจากพระครรภ์ ลมกัมมชวาตทั้งหลาย ไม่สามารถที่จะพัดพาทำพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ให้มีเท้าอยู่ข้างบนและศีรษะอยู่ข้างล่างได้ พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหยียดพระหัตถ์ทั้งสองแล้วลิ้มพระเนตร ประทับยืน เสด็จออกมา เว้นพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ สัตว์อื่นในระหว่างอเวจีถึงภวคคพรหม ไม่รู้ระยะเวลาทั้งสาม ดังนั้น ในเวลาที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลายก้าวลงสู่พระครรภ์มารดาและในเวลาประสูติเหมือนโลกธาตุจึงได้หวั่นไหว (ที.ปา.อ.3/147/73)

⁹³ที.ปา.อ.3/147/73

⁹⁴ช.สุต.อ.1/34/48

ในสุญญกัปปี* ดังข้อความว่า “พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่เสด็จอุบัติขึ้นในสุญญกัปปี”⁹⁵

คัมภีร์พระอภิธรรม กถาวัตถุ สุตทพรหมจริยกถา กล่าวว่พระสัมมาสัมพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระอัครสาวก ไม่อุบัติขึ้นในหมู่เทวดา ดังข้อความที่ปรวาทิถามว่ “ในหมู่เทวดา มีการบรรพชา การปลงผม การครองผ้ากาสาวพัสดุ์ การทรงบาตร พระสัมมา

---

* กัปปี ในภาษาบาลี มีความหมายหลายทาง ได้แก่ กาล, เวลา, สมัย, อายุ, กำหนด, วัด, ประมาณ มี 2 คือ 1. สุญญกัปปี 2. อสุญญกัปปี

1. สุญญกัปปี ได้แก่ กัปปีที่ว่างเปล่าจากบุคคลผู้มีคุณ หมายถึง พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ จะไม่เสด็จอุบัติขึ้นในสุญญกัปปี

2. อสุญญกัปปี ได้แก่ กัปปีที่ไม่ว่างเปล่าจากบุคคลผู้มีคุณ หมายถึง พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ จะเสด็จอุบัติขึ้นในอสุญญกัปปีนี้

อสุญญกัปปีแบ่งอีก 5 คือ 1. สารกัปปี 2. มณฑกัปปี 3. สารมณฑกัปปี 4. วรกัปปี 5. ภัททกัปปี

2.1 สารกัปปี หมายถึง กัปปีที่ประกอบด้วยสาระคือมีคุณเป็นแก่นสาร ในกัปปีนี้มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จอุบัติขึ้นเพื่อยังคุณเป็นแก่นสารให้เกิด

2.2 มณฑกัปปี หมายถึง กัปปีเป็นที่ผ่องใส ในกัปปีนี้มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น 2 พระองค์

2.3 สารมณฑกัปปี หมายถึง กัปปีที่เป็นแก่นสารและผ่องใส ในกัปปีนี้มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า 3 พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น กัปปีนี้ประเสริฐกว่า มีสาระกว่า กัปปีก่อน ๆ

2.4 วรกัปปี หมายถึง กัปปีที่ประเสริฐ ในกัปปีนี้มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น 4 พระองค์ บรรดาพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าทั้ง 4 พระองค์นั้น พระองค์ที่ 1 พยากรณ์พระองค์ที่ 2 พระองค์ที่ 3 พยากรณ์พระองค์ที่ 4 ในกัปปีนี้มนุษย์ทั้งหลายมีใจเบิกบาน เลือกลงตั้งปณิธานที่ตามตนปรารถนา

2.5 ภัททกัปปี หมายถึง กัปปีที่เจริญ ในกัปปีนี้มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า 5 พระองค์ คือ พระกฤษณะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ (จักเสด็จอุบัติขึ้นภายหลัง) เสด็จอุบัติขึ้น ภัททกัปปีนี้เป็นสุนทรกัปปีเป็นสารกัปปี เพราะมีพระพุทธรเจ้าทรงอุบัติขึ้น 5 องค์ เป็นกัปปีที่หาได้ยากยิ่ง โดยมาก สัตว์ทั้งหลายเต็มไปด้วยกัลยาณสุข โดยมาก ตีเหตุกสัตว์ ย่อมทำความสิ้นกิเลส ทูเหตุกสัตว์ ย่อมถึงสุคติ อเหตุกสัตว์ ก็ได้เหตุ (ขุ.อป.อ.2/225/330)

⁹⁵ขุ.พุท.อ.2/278

สัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้นได้ใช่ไหม” ? สกวาที่ตอบว่า “ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น”⁹⁶

สาเหตุสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอัครสาวกไม่อุบัติขึ้นในเทวโลก เนื่องจากในเทวโลกนั้นไม่มีการประพาศิพรหมจรรย์ ท่านทั้งสามจะอุบัติขึ้นในมนุษยโลกเท่านั้น เพราะว่าในมนุษยโลกมีการประพาศิพรหมจรรย์ คัมภีร์พระอภิธรรม กามคุณกถา กล่าวเพิ่มเติมว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอัครสาวกไม่อุบัติขึ้น ในกามคุณ* ดังข้อความที่สกวาที่ถามว่า “ในกามคุณ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้นไหม” ? ปรวาทีกล่าวว่า “ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น”⁹⁷ คัมภีร์พระอภิธรรม กามคุณกถา กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้นได้ในกามธาตุ** ดังข้อความที่สกวาที่ถามว่า “ในกามธาตุ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้นไหม” ? ปรวาทีกล่าวว่า “ใช่”⁹⁸

⁹⁶ อภิ.ก.37/270/92

ตตฺถ (เทเวสุ) ปพฺพชฺชชา มฺณฺฑลฺลํ กาสาวธารณา ปตฺตธารณา, เทเวสุ สมฺมาสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, ปจฺเจกสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, สวากยฺคํ อฺปฺปชฺชนฺตฺติ ? น เหวํ วตฺตพฺเพ ฯ

* กามคุณ หมายถึง เครื่องผูกพันคือกาม มี 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ อันได้แก่ วัตถุกาม คือ พัสตุอันน่าใคร่

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 511, หน้า 309.

กามคฺเณ สมฺมาสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, ปจฺเจกสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, สวากยฺคํ อฺปฺปชฺชนฺตฺติ ? น เหวํ วตฺตพฺเพ ฯ

** กามธาตุ หมายถึง อารมณ์ของสัตว์ผู้ยังวนเวียนอยู่ในกามคุณ เรียกว่า กามาวจรธรรมหรือกามาวจรภูมิ ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในกาม หมายถึง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ อีกอย่างหนึ่ง กามธาตุ ได้แก่ภพที่เกิดของสัตว์ผู้ยังวนเวียนอยู่ในกามคุณ

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 511, หน้า 310.

กามธาดฺฐยา สมฺมาสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, ปจฺเจกสมฺพุทฺธา อฺปฺปชฺชนฺตฺติ, สวากยฺคํ อฺปฺปชฺชนฺตฺติ ? อามนฺตา ฯ

มีข้อสังเกตว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอัครสาวก แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในกามธาตุคือในโลกที่ยังมีอารมณ์ของสัตว์ผู้ยังวนเวียนอยู่ในกามคุณ แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่ติดข้องอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกามคุณเหมือนกับหมู่สัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในภพ

4.6.1 พระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีต

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรายนามของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ได้อาศัยอยู่ประจำที่ ภูเขาศิลิขิตลิไว้ในคัมภีร์พระสูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัญณาสกั อิสิขิลิสสูตร ดังข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักบอก จักรบุแสดงชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”⁹⁹

รายนามของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าที่อาศัยอยู่ภูเขาศิลิขิตลิ มีปรากฏจำนวน 111 องค์ ดังต่อไปนี้ คือ พระอรวิฐฐพุทธะ พระอุปริฐฐพุทธะ พระตครสิขีพุทธะ พระยัสส์สิพุทธะ พระสุทัสสนพุทธะ พระปิยทัสสิพุทธะ พระคันธารพุทธะ พระปิณโฑลพุทธะ พระอุปาสกพุทธะ พระนิถพุทธะ พระตถพุทธะ พระสุตวาพุทธะ พระภาวิตตตพุทธะ พระสุมภพุทธะ พระสุภพุทธะ พระเมถุลพุทธะ พระอัญฐุมพุทธะ พระอัสสุเมฆพุทธะ พระอนิมพุทธะ พระสุทาสพุทธะ พระหิงคุพุทธะ พระหิงคพุทธะ พระอัญฐกพุทธะ พระโกศลลพุทธะ พระอดพุทธะ พระสุพานุพุทธะ พระอุปเนมิสพุทธะ พระเนมิสพุทธะ พระสันตจิตตพุทธะ พระสัจจพุทธะ พระตถพุทธะ พระวิรัชพุทธะ พระปณทิตพุทธะ พระกาฬพุทธะ พระอุปกาฬพุทธะ พระวิชิตพุทธะ พระชิตพุทธะ พระอังกพุทธะ พระปังกพุทธะ พระคุติจจิตพุทธะ พระปัสสิพุทธะ พระอปราชิตพุทธะ พระสัตถาพุทธะ พระปวัตตาพุทธะ พระสรภังคพุทธะ พระโลมหังสพุทธะ พระอุจจังคมาพุทธะ พระอสิตพุทธะ พระอนาสวพุทธะ พระมโนมยพุทธะ พระพันธุมาพุทธะ พระตทาทิมุตตพุทธะ พระวิมลพุทธะ พระเกตุมมาพุทธะ พระเกตุมพราคพุทธะ พระมาตังคพุทธะ พระอริยพุทธะ พระอัจจุตพุทธะ พระอัจจุตคามพุทธะ

⁹⁹ม.อ.14/133/118

อากิจขิสุสามิ ภิกขเว ปจฺเจกพุทฺธานัน นามานิ, กิตฺตยิสุสามิ ภิกขเว ปจฺเจกพุทฺธานัน นามานิ, เทสิสุสามิ ภิกขเว ปจฺเจกพุทฺธานัน นามานิ, ตั สุณนถ สาธุกั มนสิกโรถ, ภาสิสุสามิเตี ฯ

พระพยามกพุทธะ* พระสุมังคผลพุทธะ พระทัฬหีพุทธะ พระสุปติภูจฺจิตพุทธะ พระอัสยหพุทธะ
 พระเขมาภีรตพุทธะ พระโสรวตพุทธะ พระทุรินนยพุทธะ พระสังฆพุทธะ พระอุชชย
 พุทธะ พระสัณพุทธะ พระอานันทพุทธะ** พระนันทพุทธะ*** พระอุปนันทพุทธะ**** พระ
 ภารทวาชพุทธะ พระโพธิพุทธะ พระมหานามพุทธะ พระอุตตวรพุทธะ พระเกสีพุทธะ พระ
 สิชีพุทธะ พระสุนทรพุทธะ พระภารทวาชพุทธะ พระติสสพุทธะ พระอุปติสสพุทธะ พระ
 อุปสีทรีพุทธะ พระสีทรีพุทธะ พระมังคผลพุทธะ พระอุสภพุทธะ พระอุปณิตพุทธะ พระ
 อุโปสถพุทธะ พระสุนทรพุทธะ พระสัจจนามพุทธะ พระเชตพุทธะ พระชยันทพุทธะ พระ
 ปทุมพุทธะ พระอุปปลพุทธะ พระปทุมุตตรพุทธะ พระรักขิตพุทธะ พระปัพพตพุทธะ พระ
 มานัตถัทธพุทธะ พระโสภิตพุทธะ พระวีตวาคพุทธะ และพระกัณ्हพุทธะ¹⁰⁰

รายนามพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏข้างต้นนี้ บางองค์ก็มีบทบาทสำคัญ บาง
 องค์ก็ไม่ได้รับการกล่าวถึงเลย ปรากฏเพียงพระนามเท่านั้น

มีข้อสังเกตว่า เมื่อกล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้ามักจะพบว่าปรากฏจำนวน 500
 บ้าง จำนวน 1,000 บ้าง จากการค้นคว้าไม่พบรายนามของพระปัจเจกพุทธเหล่านั้นทั้งหมด
 เนื่องจากว่ารายนามของพระปัจเจกพุทธเจ้ามักซ้ำกันเป็นจำนวนมาก เช่น พระอานันทพุทธะ

---

* พระอัจจุตคามพุทธะและพระพยามกพุทธะ ทั้งสององค์นี้ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย
 มหามกุฏฯ แปลรวมเป็นองค์เดียวกันว่า พระอัจจุตคามพยามกพุทธะ ส่วนพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย
 มหาคุฬฯ แปลแยกเป็น 2 องค์ คือ พระอัจจุตคามพุทธะและพระพยามกพุทธะเช่นเดียวกับอรรถกถา
 มัชฌิมนิกายแก้ไขไว้ว่า เป็น 2 องค์ มีข้อความว่า ท่านทั้งสองเหล่านี้ คือ พระอัจจุตคามพุทธะและพระ
 พยามกพุทธะ คำบาลีว่า อัจจุตคามพยามโกติ อิม เทว ชนา ฯ(ม.อ.อ.3/135/92)

** พระปัจเจกพุทธเจ้ามีพระนามว่า อานันทพุทธะ มี 4 องค์

*** พระปัจเจกพุทธเจ้ามีพระนามว่า นันทพุทธะ มี 4 องค์

**** พระปัจเจกพุทธเจ้ามีพระนามว่า อุปนันทพุทธะ มี 4 องค์

¹⁰⁰ ม.อ.14/135/119-121

มี 4 องค์ พระนันทพุทธะ มี 4 องค์ พระอุปนันทพุทธะ มี 4 องค์ รวมเป็น 12 องค์¹⁰¹ จำนวน 2 องค์ บ้าง 3 องค์ บ้าง 10 องค์ บ้าง 12 องค์ บ้าง ได้มีรายนามอย่างเดียวกันเหมือนพระอานันทพุทธะเป็นต้น¹⁰²

ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าที่มีเรื่องราวของท่านปรากฏในพระไตรปิฎกมีเพียง 18 องค์ ดังมีรายนามต่อไปนี้ คือ 1. พระตครสิขี 2. พระอาทิตย์พันธุ 3. พระสุนตต์ 4. พระคังคมาละ 5. พระทรมุข 6. พระอนโนมทัสสี 7. พระโสณก 8. พระกุกกุธะ 9. พระสตรังสี 10. พระสุรภิ 11. พระอนรุทธะ 12. พระอานันทะ 13. พระเทวละ 14. พระอุปสันตะ 15. พระโกสิกะหรือพระโกสิยะ 16. พระสุทัสสนะ 17. พระนารทะ 18. พระสัมภวะหรือพระอภิสัมภวะ

1. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสิขี ปรากฏในคัมภีร์พระสูตรสังยุตตนิคาย สคาถวรรค ทุติยอปุตตกสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้เป็นบุตรคนที่ 3 ของพระนางปทุมวดี อาศัยอยู่บนภูเขาคันธมาทน์เข้าไปเที่ยวบิณฑบาตในเมืองได้รับข้าวบิณฑบาตจากคหบดีเศรษฐีคนหนึ่งผู้ไม่มีจิตเลื่อมใสได้สั่งให้คนจัดเตรียมข้าวบิณฑบาตถวาย ดังข้อความว่า “ท่านทั้งหลายจงถวายอาหารบิณฑบาตแก่สมณะ” แล้วลุกจากที่นั่งเดินจากไปภายหลังได้เกิดความเสียดายว่า “อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาสนหรือกรรมกรบริโภคน่าดีกว่า”¹⁰³ คหบดีเศรษฐีกล่าวคำว่า “สมณะ” หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสิขี

นอกจากนี้เรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสิขี นี้ ยังปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิคาย อุทาน สุปปพุทธภูจฺจิสฺสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ถูก

¹⁰¹ ม.อ.อ.3/135/92

อานนโท นนุโท อุปนนุโท ทุวาทสาติ จตุตาโร อานนทา จตุตาโร นนุทา จตุตาโร
อุปนนุทาติ เอวํ ทุวาทส ๕

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อิเมสุ หิ ปญฺจสุ ปจฺเจกพุทธสเสสุ เทวปี ตโยปี ทสปี ทุวาทสปี อานนุทาทย วิย
เอกนามกา อเหตุํ ๕

¹⁰³ ส.ส.15/131/110

สุปพุทธกฐิเศรษฐีดูหมิ่น ดังข้อความว่า “คนหัวโล้นครองผ้ากาสาวันนี้ คือ ใคร? จักเป็นคนโรคเรื้อนเอาผ้าของคนโรคเรื้อนมาคลุมร่างกายเที่ยวไป”¹⁰⁴

2. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อาทิจจพันธุ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ชัคควิสานสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อาทิจจพันธุ ได้ขึ้นในอากาศตรัสถึงคาถาแก่กุมารผู้ออกบวช แต่ว่ายังคลุกคลีอยู่กับบริวารและข้าราชการบริพารตลอดทั้งคืนและวันว่า “การที่บุคคลผู้ยังยินดีด้วยการคลุกคลีด้วยคนะพึงได้สัมผัสความสุขตนเอง ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้...”¹⁰⁵ ต่อมาภายหลังกุมารปลีกออกจากพวกอารักขาอยู่ในที่สงัดปรารภวิปัสสนา กระทำให้แจ้งปัจเจกโพธิญาณได้ตรัสถึงคาถาที่พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสให้บริบูรณ์ว่า “พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น”¹⁰⁶ อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตตโชติกาชัคควิสานสูตร กล่าวเพิ่มเติมว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้อยู่ที่เงื้อมภูเขาหนันทมูลกะ แสดงอารมณเพื่อช่วยให้พระราชกุมารของพระเจ้าพาราณสีเกิดความเบื่อหน่ายการคลุกคลีกับหมู่คนะ ภายหลังกุมารปลีกออกจากคนะกระทำแจ้งซึ่งปัจเจกโพธิญาณ*

3. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุเนตต์ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย เปตวัตถุ ราชปุตตเปตวัตถุ กล่าวถึงพระราชโอรสของพระราชอาพระนามว่า กิตวะ เป็นผู้มัวเมาเพราะความเป็นใหญ่มีความอาฆาตในฐานะอันไม่สมควรมีจิตคิดประทุษร้ายพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุเนตต์ ผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตออกจากพระนครว่า “สมณะโล้นนี้ ไม่กระทำอัชฌาสีอะไร ๆ แก่เรา เดินไป” จึงเสด็จลงจากคอกช้าง ตรัสถามว่า “ท่านได้บิณฑบาตบ้างไหม?” แล้วคว้าบาตรจากมือทุ่มลงที่พื้นดินให้แตก ด้วยวิบากกรรมนั้น จึงมีร่างกายถูกความ

¹⁰⁴ ขุ.ขุ.25/43/162

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 54, หน้า 345.

อภฺฐาน ตํ สงฺคณิการตฺตสฺส

ยํ ผุสฺสเย สามยิกํ วิมุตฺตํ

อาทิจฺจพันธุสฺส วโจ นิสฺสมม

เอโก จเร ชคฺควิสานกฺปโป ๗

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* ดูเพิ่มเติมใน ขุ.สุต.อ.1/54/99-101

เงาร้อนเป็นอันมากครอบงำเปรียบเหมือนความเงาร้อนแห่งไฟในนรก ถูกทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าเสียดแทงตายแล้วบังเกิดในอเวจีมหานรก¹⁰⁷

คัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย เปตวัตถุ สัจฉิฎฐเปตวัตถุ กล่าวถึงบุรุษดีดกรวดผู้ประสงค์จะทดลองศีลปะของตน พอเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุเนตต์ ผู้อาศัยอยู่ในบรรณศาลาในพระนคร กำลังเข้าไปบิณฑบาตยืนอยู่ที่ระหว่างประตูพระนคร บุรุษดีดกรวดได้ติดก่อนกรวดด้วยคิดว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เป็นผู้ไม่มีมารดาบิดา เมื่อเราติดผู้นี้ สิ้นไหมไม่ต้องมี เราจักติดพระปัจเจกพุทธเจ้านี้เพื่อทดลองศีลปะ” จึงติดก่อนกรวดไปหมายช่องหูเบื้องขวาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก่อนกรวดเข้าไปโดยช่องหูเบื้องขวา ทะลุออกโดยช่องหูเบื้องซ้าย ทุกขเวทนาเกิดขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถเที่ยวไปบิณฑบาตต่อไปได้ จึงกลับไปสู่อบรรณศาลาทงอากาศแล้วปรินิพพาน ด้วยวิบากกรรมนั้น บุรุษดีดกรวดถูกข้อนเหล็ก 6 หมื่นตีกระหน่ำลงบนศีรษะ¹⁰⁸

4. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า คังคมาละ ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก คังคมาลชาดก กล่าวถึงพระราชาทรงห้ามปรามพระราชชนนีและมหาชนอย่าได้กล่าวคำลบหลู่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า คังคมาละ ดังข้อความว่า “ท่านทั้งหลาย อย่าได้พูดอะไร ๆ กะท่านคังคมาละ ผู้เป็นพระปัจเจกมุนีผู้ศึกษาอยู่ในคลองมุนี ความจริง พระปัจเจกพุทธเจ้าคังคมาละนี้ ข้ามห้วงน้ำที่พระปัจเจกมุนีทั้งหลายข้ามแล้ว หมดความเศร้าโศกเที่ยวไป”¹⁰⁹ อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกุฎฐกถา เล่มที่ 5 คังคมาลชาดก กล่าวอธิบายเพิ่มว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้เคยเป็นช่างกัลบกของพระราชชาติได้เรียกพระราชทานนามสกุลว่า “ดูก่อนพรหมทัต พระองค์เป็นผู้ไม่ประมาทครองราชสมบัติโดยธรรมบำเพ็ญบุญมีให้ท่านเป็นต้นอยู่หรือ?” เพราะกล่าวคำทักทายนี้ เป็นเหตุให้พระราชชนนีทรงพิโรธกล่าวคำลบหลู่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ว่า “คังคมาลนี้ มีชาติเป็นคนเลว ลามก เป็นลูกช่างกัลบก ไม่รู้จักประมาณตน เรียกโอรสของเราซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นกษัตริย์โดยชาติ โดยชื่อว่า พรหมทัต”^{*}

¹⁰⁷ ขุ.เปต.26/753-765/249-250

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 806-814, หน้า 255-256.

¹⁰⁹ ขุ.ชา.27/36-44/188-189

* ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ.5/290-301

5. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ทรีมุข ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาดกัฏฐกถา ทรีมุขชาดก กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้กล่าวสอนธรรมว่าด้วยโทษของกามแก่พระราชา ดังข้อความว่า “อาตมภาพกล่าวประมาณเท่านี้ไม่ใช่ว่าได้ยินได้ฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น กล่าวเพราะได้เห็นมาเอง อาตมภาพระลึกชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าทรีมุข ทำให้พระเจ้าพรหมทัตผู้มีพระปรีชาเฉลียวฉลาดทรงเชื่อถือด้วยคาถาเป็นสุภาษิตมีเนื้อความไพเราะ”¹¹⁰ อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาดกัฏฐกถา ทรีมุขชาดก กล่าวเพิ่มเติมว่า หลังจากทีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้แสดงโทษของกามแก่พระราชา พระราชาละกามออกผนวชเป็นฤๅษีไม่นานก็ได้อภิเษกและสมบัติ ภายหลังจากสิ้นพระชนมายุได้เข้าถึงพรหมโลก*

6. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก กุมมาสปิณฑชาดก ว่าด้วยอานิสงส์ถวายชนมกุมมาส กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลของคณยากจนตระกูลหนึ่งอาศัยเศรษฐีคนหนึ่งทำงานรับจ้างเลี้ยงชีวิต ได้ถวายชนมกุมมาส 4 ก้อน แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า 4 องค์ ดังข้อความว่า “ได้ยินว่า การทำสามีจิกรรมในพระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่า อโนมทัสสี มีคุณไม่น้อยเลย เชิญดูผลแห่งก้อนชนมกุมมาสแห่ง และไม่มีรสเค็ม”¹¹¹ อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาดกัฏฐกถา กุมมาสปิณฑชาดก กล่าวเพิ่มเติมว่า ภายหลังจากต่อมา พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดอีกเป็น พรหมทัตกุมาร ได้สิริสมบัติ คือ ห่อทอง

¹¹⁰ ขุ.ชา.27/19/146

ทิสวา วทามิ น หิ อญฺเฏโต สวํ

ปฺพเพนิวาสํ พุทฺถํ สรามิ

จิตฺตฺวาหิ คาถาหิ สุภาสิตาหิ

ทรีมุโข นิชฺฌมาปยิ สฺมุเมธฺนฺติ ฯ

* ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ. 5/14-25

¹¹¹ ขุ.ชา.27/142/180

น กิรตุถิ อโนมทสุสึสุ

ปารีจริยา พุทฺเธสุ อปฺปกา

สุกฺขาย อโลณิกาย จ

ปสุตฺส ผลํ กุมมาสปิณฑฺชิตฺยา ฯ

ดอกไม้ทอง เศวตฉัตร ช้างม้า และรถที่เป็นราชพาหนะจำนวนหลายพัน ห้องคลังที่เต็มไปด้วย
ด้วยแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น แผ่นดินใหญ่ที่เต็มไปด้วยธัญญาสินานาชนิด และเหล่า
นารีเปรียบประหนึ่งนางอัปสร ด้วยอานิสงส์ถวายขนมกุมมาสแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า*

7. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โสณก ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททก
นิกาย ชาดกเล่มที่ 2 โสณกชาดก กล่าวถึงพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าแสดงความเจริญแห่ง
สมณะ 8 อย่าง** แก่พระราชาเพื่อให้พระราชาออกบวช ดังข้อความว่า “พระโสณกปัจเจก
พุทธเจ้า ผู้มีปัญญานับไม่ได้ ครั้นทุลดังนี้แล้ว ยืนอยู่ในอากาศปราสาสนพระบรมกษัตริย์”¹¹²

* ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ.5/237-250

** พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าแสดงความเจริญแห่งสมณะ 8 อย่าง คือ

1. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือทรัพย์และข้าวเปลือกไม่เข้าไปอยู่ใน
ฉางในหม้อและในกระเช้าของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาอาหารอันสำเร็จแล้ว มีวัตรอันงาม
เลี้ยงชีวิต ด้วยบิณฑบาต
2. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือภิกษุบริโภคบิณฑบาต ที่ไม่มีโทษ และ
กิเลสอะไร ๆ ก็ไม่ประทุษร้าย
3. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือภิกษุบริโภคบิณฑบาตอันดับสนิทแล้ว และ
กิเลสอะไร ๆ ก็ไม่ประทุษร้าย
4. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือผู้หลุดพ้นแล้ว เทียวไปในแคว้นแคว้นไม่มี
ความข้อง
5. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือเมื่อไฟไหม้พระนครอยู่ อะไร ๆ สักหน่อย
หนึ่งของภิกษุ ก็ไม่ไหม้
6. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือเมื่อโจรปล้นแคว้นแคว้นอะไร ๆ สักหน่อย
หนึ่งของภิกษุ ก็ไม่หาย
7. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือน กล่าวคือภิกษุมีวัตรงามถือบาตรและจีวรไปสู่หนทาง
ที่พวกโจรดักอยู่หรือไปสู่หนทางที่มีอันตรายอื่น ๆ ก็ผ่านไปได้โดยปลอดภัย
8. ความเจริญมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีเรือนกล่าวคือภิกษุจะหลีกไปยังทิศใด ๆ ก็ไม่มีความห่วงใย

¹¹² ขุ.ชา.28/35/29

อิท วตฺวาน ปกุกามิ โสณโก อมิตพุทฺธิมา

เวหาเส อนฺตลิกฺขสมิ อนฺุสาสิตฺวาน ขตฺติยํ ฯ

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักัฏฐกถา โสณกชาดก กล่าวอธิบายเพิ่มเติมว่าแม้ว่าพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าจะแสดงความเจริญแห่งสมณะ 8 อย่าง แก่พระราชาสักเพียงไร แต่พระราชาก็ไม่ทรงประพฤติดำตามถ้อยคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ยังทรงยินดียิ่งในกาม*

8. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า กุกกุระ ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ 1 อุททาลทายกเถรอปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุททาลทายกเถระ ได้ถวายดอกราชพฤกษ์แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า กุกกุระ ผู้กำลังออกจากป่าใหญ่¹¹³

9. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ 1 อัมพยาคูทายกเถรอปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอัมพยาคูทายกเถระ ได้ถวายมะม่วงและข้าวยาคุแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี¹¹⁴ นอกจากนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี ยังปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์พระสูตรอื่น ๆ เช่น คัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกายอปทาน ภาคที่ 1 อวภูณฺณเถรอปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอวภูณฺณเถระ

* ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ.8/81-104

¹¹³ ชุ.อป.32/34-35/309-310

กุกกุโร นาม นามเนน สยมภู อปราชิต
ปวนา นิกขमितฺวาน อนุปฺตโต มหานที เปฯ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 แปลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า กุกกุระผู้วิจิตรยี่ดเอาคำแปลตามฉบับมหาจุฬาฯ (ชุ.อป.32/34-35/413-414)

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 22-25, หน้า 393-394.

สตรังสี นาม สมฺพุทฺโธ สยมภู อปราชิต
ภูริหิตฺวา สมาริหิตา ภิกฺขาย มมฺปาคมิ
ปัจเจกพุทฺธํ ทิสฺวาน อมฺพยาคู อทาสหํ เปฯ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 แปลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี ผู้วิจิตรยี่ดเอาคำแปลตามฉบับมหาจุฬาฯ (ชุ.อป.32/22-23/537)

ได้เอาผลไม้ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี ผู้กำลังออกเที่ยวบิณฑบาต¹¹⁵

10. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุรภิ ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ 1 พุทธาปทานชื่อว่าบุพกัมมปิละ กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธรเจ้าเมื่อครั้งเป็น นักเลงชื่อว่าบุณาลี ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุรภิ ผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ ด้วย วิบากแห่งกรรมนั้น ได้เสวยทุกข์เวทนาสาหัสหลายพันปี ด้วยผลกรรมที่เลวอันนั้น ในภพหลังสุด นี้ได้ถูกกล่าวต่อเพราะเหตุแห่งนางสุนทริกา¹¹⁶

11. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อนุรุทธะ ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททก นิกาย อปทาน ภาคที่ 1 นันทกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระนันทกเถระเป็นนายพราน เนื้ออยู่ในป่าดงที่บึงเขียวแสวงหาเนื้อฟานได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อนุรุทธะ ดังข้อความว่า “เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นพรานเนื้ออยู่ในป่าดงที่บึงเขียวแสวงหาเนื้อฟานอยู่ได้พบพระ สยัมภู ครั้นนั้น พระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อนุรุทธะ นั้น ผู้ไม่ทรงฟ่ายแพ้ เป็นนัก ปราชญ์ ทรงปลีกวิเวกเสด็จเข้าป่า”¹¹⁷

¹¹⁵ ชุ.อป.33/26-31/82-83

สตรังสี นาม ภควา สยัมภู อปราชิต

วิเวกกาโม สมุพฺพุโธ โคจรายาภินิขุขมิ เปฯ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 แปลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สตรังสี ผู้วิจัยยึดเอาคำแปลตามฉบับมหาจุฬาฯ (ชุ.อป.33/26/108)

¹¹⁶ ชุ.อป.32/67-69/418

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 161-162, หน้า 490.

มิลลุตฺโธ ปุเร อาสี อรณฺเณ กานเน อหิ

ปสฺสํ มิคเมสนฺโต สยัมภูณ อพฺพสํ อหํ ฯ

อนุรุทฺโธ นาม สมุพฺพุโธ สยัมภู อปราชิต

วิเวกกาโม โส ธีโร วนํ อชฺโฌคฺหิ ตทา เปฯ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 แปลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อนุรุทธะ ผู้วิจัยยึดเอาคำแปลตามฉบับมหาจุฬาฯ (ชุ.อป.32/161-162/675)

12. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อานันทะ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน จิตกပ္พชกเถราปทานที่ 3 ว่าด้วยผลแห่งการทำพุทธานุชา กล่าวถึงอดีตชาติของพระจิตกပ္พชกเถระได้ทำจิตกาธาน* แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระและได้ทำสักการะแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “พระสยัมภูสัมพุทธเจ้าพระนามว่า อานันทะ ผู้ไม่แพ้อะไร ๆ เสด็จปรินิพพานในป่าชฎที่ปราศจากมนุษย์”¹¹⁸ อรรถกถา ขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี จิตกပ္พชกเถราปทาน อธิบายเพิ่มเติมอดีตชาติของพระจิตกပ္พชกเถระได้ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อานันทะ ผู้เสด็จปรินิพพานในป่าชฎด้วยอนุปาทีเสสนิพพานธาตุ**

มีข้อสังเกตว่า ในคัมภีร์พระสูตร ไม่ได้กล่าวว่า พระอานันทะ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระอานันทะ คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง

13. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า เทวละ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน อุปาติเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุบาลีเถระเป็นกษัตริย์เพราะความเมานในชาติ ยศ และโภคะ ได้เสด็จไปให้จับพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า เทวละ ผู้สมบุรณ์ด้วยจรณะคุ้มครองทวารและสำรวจดี เดินมาข้างหน้าเรา เวลานั้นเราได้เสด็จศิรินาศไปให้จับพระปัจเจกพุทธเจ้า ขณะนั้นช้างทำเหมือนว่าเกิดความโกรธ แต่ไม่ยกเท้าขึ้น”¹¹⁹

*จิตกาธาน หมายถึง เชิงตะกอน

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 9, หน้า 312.

อานนุโธ นาม สมพุทฺโธ สยมภู อปราชิต
อรรถเถ ปรีนิพพายี อมฺนุสฺสมฺหิ กานเน ฯ

** ดูเพิ่มเติมใน ชุ.อป.อ.2/9-10/232

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 554-555, หน้า 65.

จรณน จ สมฺปนฺโน คฺคฺตฺตฺวาโร สฺสํวฺโต
เทวโล นาม สมพุทฺโธ อากฺจฺฉิ ปฺรโต มมฺ ฯ
เปเสตฺวา สิริกํ นาคํ พุทฺธํ อาสาทยํ ตทา
ตโต สญฺชาตโกโปว นาคो นฺทุทฺธโก ปทํ ฯ

14. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปลันตะ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ 1 เอกจัมปกปุเปยเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระเอกจัมปกปุเปยเถระเอาดอกจำปาดอกหนึ่งบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปลันตะ ดังข้อความว่า “ก็พระสัมพุทธเจ้าผู้ส่งบระงับ อาศัยอยู่ในระหว่างภูเขา เราถือเอาดอกจำปาดอกหนึ่ง เข้าไปหาท่านผู้สูงสุดกว่านระ มีจิตเลื่อมใสโสมนัส ประคองมือทั้งสองบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นมุนีผู้สูงสุด ไม่พ่ายแพ้อะไร ๆ”¹²⁰ มีเรื่องทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี วัชชิตเถรคาถา ว่า อดีตชาติของพระวัชชิตเถระเป็นพรานป่าได้เอาดอกจำปาบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปลันตะ ผู้อยู่ในถ้ำแห่งภูเขา*

15. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิกะ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาคที่ 2 อุกกาสติกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุกกาสติกเถระเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิกะ ผู้กำลังเข้าฌาน ที่ภูเขาจิตตภูฏ มีจิตเลื่อมใส จึงได้ถือ

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 27-28, หน้า 400.

อุปลันโต จ สมุพุทธโธ วสตี ปพุทธนุตเร

เอกจัมปกมาทาย อุปลจฺฉี นรุตฺตมํ ฯ

ปสนฺนจิตฺโต สุมโน ปจฺเจกมุนิมุตฺตมํ

อุโกหตฺเถหิ ปคฺคยฺห ปุชฺชียี อปฺราชิตํ ฯ

คำว่า อุปลันโต ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทยมหาจุฬาฯ พุทธศักราช 2539 แปลคำนี้ว่า “ผู้ระงับ” (ขุ.อป.32/27-28/547) ผู้วิจัยเห็นว่า คำนี้ควรแปลเป็นพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า อุปลันตะ เพราะมีคำว่า ปจฺเจกมุนี + อุตฺตมํ ยืนยันคำนี้ว่า เป็นพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้า และในอรรถกถามีพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า อุปลันตะ ปราภฏด้วย (ขุ.เถร.อ.1/214/518)

* อรรถกถาไม่ได้อธิบายเรื่องเอกจัมปกปุเปยเถราปทานเพิ่มเติม แต่มีเรื่องพระวัชชิตเถระ ซึ่งมีเนื้อหาเดียวกันนี้ซึ่งชื่อว่า วัชชิตเถรคาถา (ดูเพิ่มเติมใน ขุ.เถร.อ.1/214/518)

เอาคบเพลิง 100 ดวง แวดล้อมบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าตลอด 7 วัน 7 คืน¹²¹ อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทฺถชนวิลาสิณี อุกกาสติกเถราปทาน กล่าวอธิบายเพิ่มเติมว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิยะ เพราะเกิดในโกสิโยโคตร อยู่ที่ภูเขาคิตตภูฏอันวิจิตรงดงามไปด้วยรัศนะและไอสถเป็นต้นนานาชนิดที่เกิดบนยอดภูเขานั้นทั้งหลาย*

16. พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุทัสสนะ ปราภฏในคัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน กุฏชุปุณฺณิเยเถราปทานที่ 7 ว่าด้วยผลแห่งการถวายดอกอัญชันเขียว กล่าวถึงอดีตชาติของพระกุฏชุปุณฺณิเยเถระได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเอาดอกอัญชันเขียวจบบเหนื่อเศียรเกล้าบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “ในที่ที่ไม่ไกลภูเขาคิตตภูฏ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจฉละ พระพุทธเจ้าพระนามว่า สุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ชอกเขา”¹²² มีเรื่องทำนองเดียวกันนี้ ปราภฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี จตุกกนิบาต จันทนเถรคาถาว่า เมื่อโลกว่างพระพุทฺธเจ้า พระจันทนเถระบังเกิดเป็นรุกขเทวดาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุทัสสนะ อยู่ในระหว่างภูเขา มีจิตเลื่อมใสได้กระทำการบูชาด้วยดอกอัญชันเขียว**

¹²¹ ชุ.อป.33/30/92

โกสิโก นาม ภควา จิตตภูฏ วสี ตทา

ฌายี ฌานรโต พุทฺโธ วิเวกาภิวโต มุนิ เปฯ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 แปลว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิกะ ผู้วิจัยยึดเอาคำแปลตามฉบับมหาจุฬาฯ (ชุ.อป.33/30-33/121)

* มีข้อสังเกตว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิกะ แต่ในคัมภีร์อรรถกถา พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โกสิยะ (ดูเพิ่มเติมใน ชุ.อป.อ.2/30/258)

¹²² เรื่องเดียวกัน, ข้อ 37, หน้า 161.

หิมวนุตตสฺส อวิทุเร อจุโล นาม ปพฺพโต

พุทฺโธ สุทฺตฺสโน นาม วสนฺโต ปพฺพตฺตฺนฺตฺเรฯ

** อรรถกถาไม่ได้อธิบายเรื่องกุฏชุปุณฺณิเยเถราปทานเพิ่มเติม แต่มีเรื่องพระจันทนเถระ ซึ่งมีเนื้อหาเดียวกันนี้ชื่อว่า จันทนเถรคาถา (ดูเพิ่มเติมใน ชุ.เถร.อ.2/298/27-28)

มีข้อสังเกตว่า คัมภีร์พระสุตฺร ไม่ได้กล่าวว่า พระสุทฺสสนะ เป็นพระปัจเจก พุทฺธเจ้า แต่อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระสุทฺสสนะ คือ พระปัจเจกพุทฺธเจ้าองค์หนึ่ง

17. พระปัจเจกพุทฺธเจ้าพระนามว่า นารทะ ปราภฏในคัมภีร์พระสุตฺร ชุทฺทก นิกาย อปทาน นพิกุฎิกทายกเถราปทาน ว่าด้วยผลแห่งการสร้างกุฎไม้้อ กล่าวถึงอดีตชาติ ของพระนพิกุฎิกทายกเถระได้ทำเรือนไม้้อ มุงด้วยหญ้า แล้วทางทางจงกรมถวายพระปัจเจก พุทฺธเจ้า ดังข้อความว่า “ในที่ไม้้ไกลภูเขานิพพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อหริกะ ครั้งนั้น พระสยัมภูพระนามว่า นารทะ ประทับอยู่ใกล้ต้นไม้ เราทำเรือนไม้้อมุงด้วยหญ้า ได้ชำระที่ จงกรมถวายพระสยัมภู”¹²³ มีเรื่องทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในอรรถกถาชุทฺทกนิกาย เถรคาถา ชื่อว่าปรมัตถทีปนี ปฐมวรรค วลลียเถรคาถา ว่า อดีตชาติของพระวลลียเถระ เข้าไปสูป่าเห็น พระปัจเจกพุทฺธเจ้าพระนามว่า นารทะ ที่โคนต้นไม้ในป่า มีจิตเลื่อมใสจึงทำศาลาไม้้อมุงด้วย หญ้าถวายและแล้วทางที่สำหรับเดินจงกรมของพระปัจเจกพุทฺธเจ้า*

มีข้อสังเกตว่า คัมภีร์พระสุตฺร ไม่ได้กล่าวว่า พระนารทะ เป็นพระปัจเจกพุทฺธเจ้า แต่อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระนารทะ คือ พระปัจเจกพุทฺธเจ้าองค์หนึ่ง

18. พระปัจเจกพุทฺธเจ้าพระนามว่า สัมภวะ ปราภฏในคัมภีร์พระสุตฺร ชุทฺทก นิกาย อปทาน ปทุมธารียเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระปทุมธารียเถระเอาดอกปทุม บูชาพระปัจเจกพุทฺธเจ้า ดังข้อความว่า “ในที่ไม้้ไกลภูเขานิพพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อโรมสะ ครั้งนั้น พระพุทฺธเจ้าพระนามว่า อภิสัมภวะ ประทับอยู่กลางแจ้ง เราออกจากที่อยู่ ถัดดอกปทุม

¹²³ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 93-94, หน้า 139.

หิมวตฺตสุสวาทูเร   หริโก นาม ปพฺพโต

สยมฺภู นารโท นาม   รุกฺขมฺมูลे วสี ตทา ฯ

นพาคารํ กริตฺวาน   ติเณน ฉาทยี่ อหํ

จกฺกมํ โสธยิตฺวาน   สยมฺภุสฺส อทาสหํ ฯ

* อรรถกถาไม้้ได้อธิบายเรื่องนพิกุฎิกทายกเถราปทานเพิ่มเติม แต่มีเรื่องพระวลลียเถระ ซึ่ง มีเนื้อหาเดียวกันนี้ชื่อว่ วลลียเถรคาถา (ดูเพิ่มเติมใน ชุ.เถร.อ.1/124/381-383)

บุชาติตลอดหนึ่งวันจึงได้กลับที่อยู่”¹²⁴ มีเรื่องทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย
 เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี จตุกกนิบาต สัปกเถรคาถา ว่า อดีตชาติของพระสัปกเถระ
 บังเกิดเป็นนามมีอำนาจมาก เอาดอกปทุมดอกใหญ่ชูขึ้นเหนือศีรษะกระทำการบูชาพระ
 ปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สัมภวะ ผู้กำลังเข้าสมาบัติในกลางแจ้ง*

มีข้อสังเกตว่า คัมภีร์พระสูตรไม่ได้กล่าวว่า พระอภิสัมภวะ เป็นพระปัจเจกพุทธ
 เจ้า แต่อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระอภิสัมภวะ คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง

รายนามพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 18 องค์ ข้างต้นนี้ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์
 พระไตรปิฎก ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดมี
 รายนามต่อไปนี้ คือ พระอุปริภูสฺส พระมหาปทุม และพระมาตังคะ แม้ว่าท่านเหล่านี้จะไม่มี
 เรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อันเป็นหลักฐานข้อมูลขั้นต้นในการค้นคว้า แต่พระ
 ปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 3 องค์ นี้ มีเรื่องราวของท่านปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาบ่อยมาก

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปริภูสฺส มีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย
 เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี อนุรุธเถรคาถา กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปริภูสฺส
 ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ เหาะมาจากภูเขาคันธมาทน์ลงใกล้ประตูเมืองพาราณสี ได้กระทำการ

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 78-79, หน้า 166.

หิมวันตสุส อวิทุเร โรมโส นาม ปพฺพโต

พฺพโธภิสสมฺภโว อพฺโภกาเส วสี ตทา

ภวนา นิคุขมิตฺวาน ปทุมํ ธารยี่ อหิ

เอกาหิ ธารยิตฺวาน ภวนํ ปุณฺราคมี่ ฯ

* อรรถกถาไม่ได้อธิบายเรื่องปทุมธารียเถรอาปทานเพิ่มเติม แต่มีเรื่องพระสัปกเถระ ซึ่งมี
 เนื้อหาเดียวกันนี้มีชื่อว่า สัปกเถรอาปทาน (ดูเพิ่มเติมใน ขุ.อป.อ.2/306/33-36) และมีข้อสังเกตว่า ใน
 คัมภีร์พระไตรปิฎก พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อภิสัมภวะ ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา พระปัจเจกพุทธเจ้า
 พระนามว่า สัมภวะ ซึ่งทั้งสองเรื่องมีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเข้าใจว่า เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์
 เดียวกัน

สงเคราะห์นายอันนภาวะผู้เป็นอดีตชาติของพระอนุรุทธเถระ ด้วยการรับบิณฑบาตจากนายอันนภาวะ¹²⁵

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า มหาปทุมะ มีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อุทานชื่อว่าปรมัตถทีปนี สุปปพุทธภูมิจีสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์แรกในจำนวน 500 องค์ ผู้เป็นบุตรของนางปทุมวดี* พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้นที่เกิดจากกรรมของนางปทุมวดี ส่วนพี่น้องอื่น ๆ เกิดจากความขึ้นมลทินกรรม และเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์แรกของกลุ่มที่ปรินิพพาน¹²⁶

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า มาตังคะ มีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่าปรมัตถโชติกา ชัคคควิสณสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์สุดท้ายก่อนที่พระโฬิสต์วิจะอุบัติขึ้น ท่านได้รู้ว่า พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ออกจากนิโรธสมาบัติ ได้ฟังดังนั้นแล้วเห็นว่าตนจะสิ้นชีวิต จึง

¹²⁵ พุ.เถร.อ.2/891/371-372

* มีเรื่องย่อว่า นางปทุมวดี (ผู้เป็นมารดาของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า มหาปทุม) กำลังเดินไปกระท่อมกลางนาระหว่างทางเห็นดอกปทุมบานแต่เข้าตู่ในสระแห่งหนึ่งจึงลงสู่สระนั้นเก็บดอกปทุมและใบปทุมสำหรับใส่ข้าวตอกตัดรวงข้าวสาธิตที่คันทันในกระท่อมคือข้าวตอกจัดวางข้าวตอกไว้ 500 ดอก ขณะนั้น ที่ภูเขาคันธมาทน์พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งออกจากนิโรธสมาบัติมายืนไม่ไกลนาง นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็ถือเอาดอกปทุมพร้อมด้วยข้าวตอกลงจากกระท่อมใส่ข้าวตอกลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้าเอาดอกปทุมปิดบาตรถวาย ขณะนั้น เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไปได้หน้อยหนึ่ง นางก็ปริวิตกว่า ธรรมดาฉันบวชไม่ต้องการดอกไม้เราจะไปถือดอกไม้มาประดับเสียเอง จึงไปถือดอกไม้มาจากมือของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็คิดอีกว่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าไม่ต้องการดอกไม้ ก็จักไม่ให้งวางไว้บนบาตร พระผู้เป็นเจ้าคงจักต้องการแน่แท้ จึงไปวางดอกไม้ไว้บนบาตรอีก ขอขมาพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วกระทำ ความปรารถนาว่า พระคุณเจ้าข้า ด้วยผลของข้าวตอกเหล่านี้ของข้าพเจ้า ขอบุตรของข้าพเจ้าจะมีเท่าจำนวนข้าวตอก (500) ด้วยผลของดอกปทุม ขอดอกปทุมจงผุดขึ้นทุก ๆ อย่างก้าว ในสถานที่ข้าพเจ้าบังเกิดแล้วบังเกิดอีก พระปัจเจกพุทธเจ้าเหาะไปยังภูเขาคันธมาทน์ ทั้งที่นางเห็นอยู่นั้นแล วางดอกปทุมนั้นไว้เป็นเครื่องเซ็ดเท้าใกล้บันไดเหยียบของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ณ เจ็อมเขานันทมูลกะ ด้วยผลของกรรมนั้น แม่นางก็ถือปฏิสนธิในเทวโลก นับแต่นางบังเกิดแล้ว ปทุมดอกใหญ่ ก็ผุดทุก ๆ อย่างก้าวของนาง นางจุติจากเทวโลกนั้นแล้ว ก็บังเกิดในห้องดอกปทุม (พุ.เถร.อ.223/233-234)

¹²⁶ พุ.เถร.อ.43/310-311

เหาะไปที่ภูเขาชื่อมหาปาตตะ ในหิมวันตประเทศอันเป็นสถานที่ปรินิพพานของพระปัจเจก
พุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วโยนร่างกระดูกของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานก่อนลงในแหวนแล้ว
ตนเองก็นั่งบนพื้นศิลาได้กล่าวอุทานคาถาว่า

“บุคคลละราคะ โทสะ และโมหะ
ทำลายสังโยชน์ทั้งหลายแล้ว ไม่สะดุ้งในเวลา
สิ้นชีวิต พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น”¹²⁷

รายนามพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ต่อไปนี้ มีเรื่องราวปรากฏเฉพาะใน
อรรถกถา คือ พระสุลิมะปัจเจกพุทธเจ้า ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะชื่อว่า
ปรมัตตโชติกา พรรณนาคาถาที่ 3 ว่า ยานีระ และอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาตชื่อว่า
ปรมัตตโชติกา ภาคที่ 2 รตนสูตร กล่าวถึงสุลิมะมาณพผู้เป็นบุตรของสังฆพราหมณ์ต้องการ
เรียนที่สุดของศิลปะจึงบวชในสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้าบำเพ็ญเพียรด้วยตนเองได้บรรลุ
ปัจเจกโพธิญาณ ไม่นานก็ได้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ* เพราะเคยกระทำความผิด
เป็นเหตุให้อายุสั้น** พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อชิตะ ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย
เถรคาถาชื่อว่าปรมัตตที่ปนี ภาคที่ 1 ทาสกเถรคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระทาสกเถระได้
ถวายผลมะม่วงอันน่าพึงพอใจแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อชิตะ ผู้ลงจากเขาคันธมาถ์
เพื่อเที่ยวบิณฑบาต*** พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุจินติตะ ปรากฏในอรรถกถาขุททก
นิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตตที่ปนี อชินเถรคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระอชินเถระในโลกที่

¹²⁷ ขุ.สุต.อ.1/74/129

* อนุปาติเสสนิพพานธาตุ หมายถึง การนิพพานที่ไม่มีเชื้อคืออนุปาติ (ความถือมั่น, ความ
เข้าไปถือเอา, ความยึดมั่นที่เป็นกิเลส) เหลืออยู่ กล่าวคือไม่มีอุปาทาน ไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลย ได้แก่ การ
นิพพานของพระอรหันต์ เรียกว่า พระอเสขบุคคล (ผู้ไม่ต้องศึกษา) แตกต่างจากสุปาติเสสนิพพาน
หมายถึง การนิพพานที่ยังมีเชื้อคืออุปาทาน(ความถือมั่น, ความเข้าไปถือเอา, ความยึดมั่นที่เป็นกิเลส)
เหลืออยู่ กล่าวคือยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง ได้แก่ การนิพพานของทักขิไณยบุคคล 3 ระดับ คือ พระโสดาบัน
พระสกทาคามี และพระอนาคามี เรียกว่า พระเสขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา)

** ดูเพิ่มเติมใน ขุ.ขุ.อ.16/174-175 และ ขุ.สุต.อ.2/239-241/41-43

*** ดูเพิ่มเติมใน ขุ.เถร.อ.1/16/103-104

ว่างจากพระพุทธเจ้า บังเกิดในเรือนมีตระกูล รู้เดียงสาเข้าไปป่าเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุจินติตะ ผู้ถูกอาพาธเบียดเบียนบีบคั้นนั่งอยู่ จึงเข้าไปหา มีจิตเลื่อมใส นำเอาขี้ตะกอนเปรียงเข้าไปถวายเพื่อประกอบยา*

รายนามและเรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดตามที่ปรากฏข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีตมีอยู่จริงตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งหลักฐานที่ปรากฏเรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้าส่วนใหญ่ค้นพบได้มากที่สุดคือคัมภีร์อรรถกถา ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าในปัจจุบันนี้ไม่มี เนื่องจากว่ายังอยู่ในช่วงระยะพระศาสนาของพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่สิ้นสุด

4.6.2 พระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ปัจเจกพุทธาปทาน กล่าวถึงปุพพโยคาวจรสูตรคือสูตรว่าด้วยผู้หยังลงสู่ความเพียรในส่วนเบื้องต้น ที่พระผู้พระภาคเจ้าตรัสแก่พระอานนท์เถระ อันเป็นสูตรที่ได้ให้โอกาสสำหรับผู้ที่ยังลงบำเพ็ญบารมีเบื้องต้น จะได้บรรลุมรรคผลเป็นลำดับ ดังข้อความว่า

“ดูก่อนอานนท์ อานิสงส์ 5 ประการเหล่านี้ คือ 1. ทำให้ผู้หยังลงในความเพียรอันมีในก่อน บรรลุพระอรหัตผลในปัจจุบันโดยพลัน 2. ถ้ายังไม่ให้บรรลุพระอรหัตผลในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมให้บรรลุพระอรหัตผลในเวลาใกล้จะตาย 3. ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น จะเป็นเทวนบุตรบรรลุพระอรหัตผล 4. ถ้าไม่เช่นนั้น จะเป็นขีปภาภิญญาตรัสรู้ได้เร็ว ในขณะที่อยู่เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า 5. ถ้าไม่เป็นอย่างนั้น จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในกาลสุดท้ายภายหลัง”¹²⁸

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, ข้อ 126, หน้า 386-387

¹²⁸ พ.อ.ป.อ.1/90-91/166

ข้อความข้างบนนี้ แสดงให้เห็นว่า แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตมีจริง ผู้ที่บำเพ็ญเพียรตามแนวทางการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระปัจเจกพุทธในอดีต สามารถที่จะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตได้

การค้นคว้าในคัมภีร์ต่าง ๆ พบว่า ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต และเป็นผู้ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แน่นอนว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต มี 4 คือ

1. พระเจ้าอชาตศัตรู	จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ซีวิตวิเสส
2. พระเทวทัต	จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อัญญิสสระ
3. นายสุมนมาลาการ	จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุมนิสสระ
4. นกชุก (นกอุลुक)	จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โสมนัส

อรรถกถาที่มณีกาย สีลขันธวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี สามัญญผลสูตร กถาว่า ด้วยวิธีแสดงตนเป็นอุบาสก กล่าววว่าพระเจ้าอชาตศัตรูได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ซีวิตวิเสส ดังข้อความว่า

“ตั้งแต่เวลาที่(พระเจ้าอชาตศัตรู)ได้ปลงพระชนม์พระชนก พระองค์ไม่ได้บรรทมหลับเลยทั้งกลางคืนกลางวัน แต่ว่าตั้งแต่เวลาที่เข้าเฝ้าพระศาสดาทรงสดับพระธรรมเทศนาอันไพเราะมีโอชาแล้วจึงทรงบรรทมหลับได้ทรงกระทำสักการะใหญ่แต่พระรัตนตรัย ขึ้นชื่อว่าผู้ที่มีศรัทธาระดับปุถุชนเสมอเหมือนพระราชาพระองค์นี้ไม่มี ในอนาคต จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ซีวิตวิเสส จักปรินิพพานแล”¹²⁹

อรรถกถาขุททกนิกาย จุฬนิเทศชื่อว่าสัทธัมมปัชโชติกง โปสาลมาณวสูตร กล่าววว่าพระเทวทัตจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อัญญิสสระ และสุมนมาลาการผู้

¹²⁹ ส.อ.1/253/214

เอาดอกไม้สำหรับบำรุงพระราชธิดาถวายพระพุทธเจ้าโดยไม่หวาดหวั่นเกรงกลัวภัยจากพระราช
 จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุมนิสสระ ดังข้อความว่า “(พระผู้มีพระภาคเจ้า)
 ตรัสบอกอนาคตของพระเทวทัตเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า ในอนาคตพระเทวทัตจักเป็นพระ
 ปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อัญญิสสระ และนายสุมนมาลาการ* จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระ
 นามว่า สุมนิสสระ”¹³⁰

อรรถกถาัมชฌิมนิกาย มูลปณณาสกัที่ชื่อว่าปปัญจสูทนี จุฬีสีหนาทสูตร กล่าว
 ว่านกฐกมีจิตเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า
 โสมนัส (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ตรัสพระคาถาว่า

* มีเรื่องย่อว่า เช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้วทรงถือบาตรจีวร เสด็จ
 เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ขณะนั้น นายช่างดอกไม้ชื่อว่าสุมนมาลาการ กำลังเดินถือดอกไม้สำหรับ
 บำรุงพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงประตูกรุง ผ่องใสเปล่งประกายประดับ
 ด้วยพระมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ และพระอนุพยัญชนะ 80 ประการ รุ่งเรืองด้วยพระพุทธรูปร่าง
 แล้ว นายสุมนมาลาการก็คิดว่า พระราชาทรงรับดอกไม้แล้วก็จะพึงพระราชทานทรัพย์ร้อยหนึ่งหรือพัน
 หนึ่ง ทรัพย์นั้นก็พึงเป็นความสุขเพียงโลกนี้เท่านั้น แต่การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า มีผลประมาณนับไม่
 ได้นำประโยชน์สุขมาให้ตลอดกาลยาวนาน เขาเถิด เราจะบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดอกไม้เหล่านี้ นาย
 สุมนมาลาการมีจิตเลื่อมใสยิ่งนัก จับดอกไม้กำหนึ่งเหวี่ยงไปเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ดอกไม้
 ทั้งหมดลอยไปทางอากาศประดิษฐานเป็นพานดอกไม้อยู่เหนือพระผู้มีพระภาคเจ้า นายสุมนมาลาการ
 เห็นอานุภาพนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้นจึงเหวี่ยงดอกไม้ไปอีกกำหนึ่งแม้ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็น
 เถาะดอกไม้ นายสุมนมาลาการเหวี่ยงดอกไม้ไป 8 กำ อย่างนี้ ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็น
 เวียนยอดดอกไม้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในเวณียอด มหาชนก็ชุมนุมกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทอด
 พระเนตรเห็นนายสุมนมาลาการ จึงทรงทำอาการยิ้มให้ปรากฏ พระอานนท์เถระจึงทูลถามถึงเหตุที่ทรง
 ยิ้มด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย จะไม่ทรงยิ้มให้ปรากฏ พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ นายสุมนมาลาการผู้นี้ จักท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์แสนกัปป์ด้วยอานุภาพ
 ของการบูชา ในที่สุดจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนิสสระ (ดูเพิ่มเติมใน ขุ.ขุ.อ.3/112-113)

¹³⁰ ขุ.จ.อ.81/55

อนาคเต อัญญิสสระ นาม ปจเจกสมพุทธุ โภ ภวิสสตีติ ๑, สุมนิสสระ นาม ปจเจกสมพุทธุ โภ
 ภวิสสตีติ ๑ อาทินา นเยน เทวตตตาทินี อนาคตฺ อัจจชติ ฯ

“ดูก่อนนกกฐกตากลม อาศัยอยู่ในภูเขาเวทิสสกะเป็นเวลายาวนาน เจ้ามีความสุขได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐผู้ทรงลุกขึ้นตามกาล แล้วยังจิตให้เลื่อมใสในเราและในพระภิกษุสงฆ์อันยอดเยี่ยม จะไม่ไปสู่ทุกคติตลอดแสนกัปป์ ครั้นเคลื่อนจากเทวโลกแล้ว เพราะกุศลมูลตักเตือนแล้วจักเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้าผู้มีญาณอันหาที่สุดมิได้ปรากฏพระนามว่า โสมนัส”¹³¹

จากเรื่องราวทั้ง 4 ที่ยกมานี้ แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตได้เปิดโอกาสให้บุคคลทั้ง 2 ผู้ที่เคยกระทำความผิดมาก่อน เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูและพระเทวทัต จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนผู้ที่กระทำความดีด้วยการถวายดอกไม้สำหรับบำรุงพระราชาราชแด่พระพุทธเจ้าเป็นพุทธบูชา โดยไม่หวาดหวั่นเกรงกลัวภัยจากพระราชาราช เช่น นายสุมนมัลลการ กิจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากมนุษย์แล้ว แม้แต่สัตว์ เช่น นกสูก*มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ก็ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต

ดังนั้น สรุปได้ว่า แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตได้เปิดโอกาสทั้งมนุษย์และสัตว์ได้มีโอกาสเท่าเทียมกัน แต่ว่าทั้งมนุษย์และสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตอีกยาวนาน ตามแนวทางการบำเพ็ญบารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต เมื่อบารมีที่ได้สั่งสมอบรมมาเต็มเปี่ยมแล้วก็จักบรรลู่พระปัจเจกโพธิญาณในโลกที่ว่างเว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ

¹³¹ ม.ม.อ.1/144/336

* มีเรื่องย่อว่า ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอยู่ในถ้ำอินทศาล ณ เวทิสสกะบรรพต ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต นกสูกตัวหนึ่ง บินตามได้ครึ่งทาง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกมา ก็ทำการต้อนรับครึ่งทาง ในวันหนึ่ง นกสูกนั้นบินลงจากภูเขาไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งในเวลาเย็น โดยป้องปีกประคองอัญชลีทำศรัทธาให้ต่ำลง ยืนนมัสการพระทศพลอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแลดูนกสูกนั้นแล้วทรงกระทำการยิ้มแย้ม พระอานนท์ เถระทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งการทรงยิ้มแย้มให้ปรากฏพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจงดูนกสูกนี้ นกสูกนี้ยังจิตให้เลื่อมใสในเรา และในพระภิกษุสงฆ์แล้วท่องเที่ยวในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตลอดแสนกัปป์ จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า โสมนัส (ดูเพิ่มเติมใน ม.ม.อ.1/144/336)

4.7 วัตรปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า

วัตร หมายถึง ขนบคือแบบอย่าง¹³² ความประพฤติ ธรรมเนียม¹³³ ส่วนปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ¹³⁴ เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าด้วยกันจึงได้คำว่า วัตรปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติที่เป็นขนบธรรมเนียม จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าวัตรปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่สำคัญมี 3 ประการ คือ 1. การเที่ยวบิณฑบาต 2. การเข้าจำพรรษา 3. การรักษาอุโบสถ

4.7.1 การเที่ยวบิณฑบาต

การเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรปฏิบัติที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปฏิบัติเป็นประจำ คัมภีร์พระสูตร จุฬินิทเทศ ชัคควิสาณสูตร บรรยายไว้ว่า “เวลาเช้า พระปัจเจกพุทธเจ้านุ่งสบง ถี้อเอาบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต มีกายวาจาจิตสงบ มีสติตั้งมั่น สำรวมอินทรีย์ ทอดจักขุลง มีอิริยาบถงดงาม ออกจากตระกูลหนึ่งไปสู่อีกตระกูลหนึ่งเที่ยวไปบิณฑบาต”¹³⁵

พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสีขี้อาศัยอยู่บนภูเขาคันธมาทน์ผู้เป็นบุตรคนที่สามของพระนางปทุมวดี ก่อนออกบิณฑบาตจะตระเตรียมตัวเป็นพิเศษก่อนเสมอ ดังข้อความว่า “(ท่าน) ปล่อยเวลาผ่านไปด้วยความสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติที่ภูเขาคันธมาทน์ ลูกขึ้นแต่เช้าตรู่ ล้างพระโอษฐ์ที่สระอินดาต นุ่งสบงสีแดงดั่งน้ำชาด* คาดประคดเอว ถี้อเอาบาตรและจีวรเข้าถานที่ 4 อันเป็นบาทแห่งอภิถญา เหาะขึ้นไปสู่เวหาสด้วยอิทธิฤทธิ์ลงที่ประตูพระนคร ห่มจีวรถี้อเอาบาตร ถึงประตูเรือนของเศรษฐีตามลำดับด้วยกิริยาอาการนำเลื่อมใสอย่าง

¹³² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, หน้า 437.

¹³³ เถียรชัย เอี่ยมวรเมธ, **พจนานุกรมไทย** (กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2544), หน้า 1049.

¹³⁴ จำลอง สรพัตนีก, **พจนานุกรม บาลี - ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่**, หน้า 310.

¹³⁵ พ.จ.จ.30/151/305

* น้ำชาด เป็นชื่อของอย่างหนึ่งสีแดงสดใช้ทำยาและประสมเป็นสี

ยิ่งแก่ชาวเมืองประหนึ่งวางสิ่งของมีค่าพันหนึ่งไว้ที่ประตูพระนคร”¹³⁶ หลังจากรับบิณฑบาตแล้ว ตามปกติพระปัจเจกพุทธเจ้าจะกล่าวคำอวยพรอนุโมทนาทานก่อนแล้วเหาะขึ้นไปในอากาศ บางครั้งพระปัจเจกพุทธเจ้าอาจจะสอนธรรมหรือให้โอวาทเพียงสั้น ๆ บ้างตามโอกาส

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกุฎฐกถา กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า 4 องค์ ผู้ท่องเที่ยวบิณฑบาต ดังข้อความว่า “(พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย) กำหนดเวลาภิกษาจาร ออกจากเงื้อมภูเขานั้นทมูลกะ ทรงเคี้ยวไม้ชำระฟันนาคลดา* ที่สระอนินดาต ทรงทำการชำระพระวรกาย ประทับยืนบนพื้นมโนศิลา ทรงนุ่งสบงแล้วถือเอาบาตรและจีวร เหาะขึ้นไปบนอากาศด้วยฤทธิ์ ทรงย่ำเมฆ 5 สี ไป เสด็จลงไม่ไกลหมู่บ้านใกล้ประตูนครพาราณสี ทรงห่มจีวร ในสถานที่เหมาะแห่งหนึ่ง ทรงถือบาตรเข้าไปบิณฑบาตใกล้ประตูเมืองถึงประตูบ้านพระโพธิสัตว์”¹³⁷

การเที่ยวบิณฑบาตนับว่าเป็นวัตรปฏิบัติที่สำคัญที่พระปัจเจกพุทธเจ้าถือปฏิบัติ สม่่าเสมอเพื่อเสนอโอกาสให้ผู้ปรารถนาจะทำบุญได้ทำบุญ แม้ว่าการกระทำเช่นนี้จะเทียบกับการสั่งสอนธรรมแทบไม่ได้ แต่ก็เครื่องยืนยันให้เห็นว่าพระปัจเจกพุทธเจ้ามีความกรุณาเมตตา หวังความสุข ความเจริญแก่มวลมนุษย์

4.7.2 การเข้าจำพรรษา

การเข้าจำพรรษาเป็นวัตรปฏิบัติที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปฏิบัติโดยการหยุดพักอยู่ อาศัยชั่วคราวในสถานที่จำกัดในช่วงระยะฤดูฝน เมื่อถึงฤดูฝนพระปัจเจกพุทธเจ้าจะแสวงหา สถานที่อยู่จำพรรษาดลอด 3 เดือน อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตชื่อว่ามโนธปุรณี เรื่องมหาปชาบดีโคตมีเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของพระนางมหาปชาบดีโคตมีในพุทธันดรหนึ่ง**

¹³⁶ ส.ส.อ.1/131/153

* นาคลดา หมายถึง เถาพลู (เป็นเถาวัลย์ชนิดที่เกิดในนาคพิภพ ใช้เคี้ยวชำระฟัน)

¹³⁷ ชา.อ.5/201

** พุทธันดร หมายถึง ระยะเวลาระหว่างพระพุทธรูปองค์หนึ่งกับอีกองค์หนึ่งเป็นระยะเวลาช่วงที่ว่างจากศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นางเป็นหัวหน้านางทาสี 500 คน ได้สร้างที่พักอาศัยเพื่อเป็นที่เข้าจำพรรษาแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า 500 องค์¹³⁸

มีข้อสังเกตว่า คัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวเรื่องเกี่ยวกับการเข้าจำพรรษาของพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าการเข้าจำพรรษาเป็นวัตรปฏิบัติสำคัญอีกประการหนึ่งของพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งวัตรปฏิบัตินี้พระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้ดูเหมือนได้รับการสืบทอดขนบธรรมเนียมของท่านเหล่านั้นสืบต่อมา

4.7.3 การทำอุโบสถกรรม

การทำอุโบสถกรรม หมายถึง พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาอุโบสถทุกกึ่งเดือน เป็นวัตรปฏิบัติที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปฏิบัติประจำทุกกึ่งเดือน แต่การทำอุโบสถกรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าเพียงแต่การประชุมกันที่รัตนมาพิกะโรงแก้ว ณ ควงตันไม้สวรร์คบนภูเขาคันธมาทน์เพียงกล่าวว่า “วันนี้เป็นวันอุโบสถ (ท่านทั้งหลาย) ฟังชัดเถลาจิต”¹³⁹ เป็นอันเสร็จพิธีอุโบสถกรรม

มีข้อสังเกตว่า การทำอุโบสถกรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าแตกต่างจากการทำอุโบสถกรรมของพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้ แม้ว่าพระภิกษุสงฆ์จะได้รับสืบทอดธรรมเนียมปฏิบัตินี้มา แต่ก็มีข้อแตกต่างกันในการปฏิบัติ กล่าวคือ การทำอุโบสถกรรมของพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันกำหนดอนุญาตให้ทำอุโบสถทุกกึ่งเดือนเหมือนวัตรปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า คือวันพระจันทร์เพ็ญและพระจันทร์แรม 15 ค่ำ หรือ 14 ค่ำ ต่อหนึ่งครั้ง แต่ในพิธีกรรมนั้นได้กำหนดให้พระภิกษุรูปหนึ่งผู้ชำนาญท่องจำพระปาติโมกข์ได้คล่องแคล่วสวดสิกขาบทหมวดหนึ่งที่จัดไว้เฉพาะที่เรียกว่า ปาติโมกข์ ในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ที่ร่วมพิธีกรรมก็นั่งฟังและกำหนดสิกขาบทไปตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จพิธีกรรม ผู้วิจัยเห็นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทำอุโบสถกรรมเพียงกล่าวว่า “วันนี้เป็นวันอุโบสถ ฟังชัดเถลาจิต” ก็เนื่องมาจากท่าน

¹³⁸ อ.จ.อ.อ.1/235/299 (ดูเพิ่มเติมในเรื่องมหาปชาบดีโคตมีเถรี)

¹³⁹ พ.อ.ป.อ.1/90-91/170

เป็นพระพุทธรูปบริสุทธิหมดสิ้นอาสวะกิเลสทุกประการ เพราะไม่ละเมิดศีล และไม่มีการบัญญัติพระวินัยและสิกขาบท เพราะไม่ได้ตั้งคณะสงฆ์

สถานที่อื่นนอกจากภูเขาคันธมาณี ที่ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นสถานที่ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายประชุมกันทำอุโบสถกรรม อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตชื่อว่ามีนโรปฐณี สเจตนะสูตร กล่าวถึงป่าอิสิปตนะเป็นสถานที่ที่พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ประกาศธรรมประชุมกันกระทำอุโบสถกรรม ดังข้อความว่า “บทว่า **อิสิปตน** ได้แก่ สถานที่ที่พวกฤๅษีก้าวคือพระพุทธรเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า มาพำนักเพื่อประกาศธรรมจักร และกระทำอุโบสถกรรม”¹⁴⁰

4.8 ความสัมพันธ์ระหว่างพระปัจเจกพุทธเจ้ากับผู้อื่น

เรื่องราวพระปัจเจกพุทธเจ้าในอรรถกถามักกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าชอบความสงบปลีกออกไปจากชุมชนอาศัยอยู่เพียงลำพังผู้เดียวตามชายแดนป่าและภูเขาเป็นต้น แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สัมพันธ์ติดต่อกับชุมชนเลย จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าสัมพันธ์กับผู้อื่นใน 3 ฐานะ ดังต่อไปนี้ คือ 1. ในฐานะผู้สั่งสอนธรรม 2. ในฐานะผู้สงเคราะห์ในด้านการยกระดับจิตใจ 3. ในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญ

4.8.1 ในฐานะผู้สั่งสอนธรรม

ข้อเท็จจริงที่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมไม่เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้เฉพาะพระองค์เอง ให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามไม่ได้¹⁴¹ จากการค้นคว้าพบว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าได้

¹⁴⁰ อ.ต.ก.อ.2/15/89

อิสิปตน ติ พุทธปัจเจกพุทธสงฆาตานิ อธิสนิ ฆมมจกุกปโปตตุนตถาย เจว อุโปสถกรณตถาย จ อคนุตฺวา ปตเน, สนฺนิปาตภูมฺมาเนติ อตุโถ ฯ

¹⁴¹ พ.อ.ป.อ.1/90-91/170

สอนธรรมแก่ผู้อื่น แต่การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีข้อจำกัด อรรถกถากล่าวว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าแม้จะแสดงธรรมก็ไม่สามารถช่วยหมู่สัตว์จำนวนมากให้ตรัสรู้ตามได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่เหมือนพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้า”¹⁴² หมู่สัตว์ผู้รับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล 5 มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็เหมือนกัน ส่วนหมู่สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า ของพระพุทธรักษา และมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า¹⁴³

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ความสามารถในการแสดงธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า สามารถนำพาหมู่สัตว์ให้เข้าถึงได้เพียงสวรรค์เท่านั้น ซึ่งแตกต่างจากความสามารถในการแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และของพระพุทธรักษา สามารถนำพาหมู่สัตว์ให้เข้าถึงสวรรค์และเข้าพระนิพพานด้วย

พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อไม่สามารถสอนธรรมได้อย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระพุทธรักษา ท่านก็ออกเที่ยวบิณฑบาตเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสทำบุญเนื่องจากการได้ทำบุญแก่ผู้เป็นเนื้อนาบุญมีอานิสงส์มากมาย ถึงแม้ว่าการกระทำเช่นนั้นจะเทียบกับการสั่งสอนแทบไม่ได้เลย แต่ก็ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระปัจเจกพุทธเจ้ายังเห็นแก่ประโยชน์สุขของผู้อื่น มุ่งหวังความเจริญแก่ผู้อื่น พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้พระปัจเจกโพธิญาณหรือญาณเครื่องตรัสรู้เพื่อบรรลุพระนิพพานเฉพาะพระองค์เอง แต่ท่านไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะขาดพระสัมพันธัญญะตถุญาณ ทศพลญาณ และพระมหากรุณาธิคุณที่ยิ่งใหญ่

จากการค้นคว้าพบว่าสาเหตุที่พระปัจเจกพุทธเจ้าดำรงชีพอยู่อย่างสงบเงียบและโดดเดี่ยวเป็นเวลาหลายศตวรรษในฐานะผู้บำเพ็ญเพียรแต่ลำพังอันเป็นลักษณะพิเศษของการฝึกอบรมตน ท่านไม่พบปะกับผู้คน ไม่คลุกคลีกับพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ไม่มีทั้งครูผู้สอนธรรม ดังนั้น จึงไม่สามารถจัดหมวดกรรมยกขึ้นแสดงได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าดำรงชีพอยู่เที่ยวไปแต่ผู้เดียวเหมือนนอแรด เนื่องจากการดำเนินชีวิตที่โดดเดี่ยวนี้ และผลแห่งการไม่ชอบเกี่ยวข้องกับคลุกคลีกับหมู่คณะและหมู่มนุษย์ หลีกเลียงความผูกพันต่าง ๆ กับมวลมนุษย์ จึงเป็น

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, ข้อ 5, หน้า 120.

¹⁴³ ชุ.ช.อ.4/115

สาเหตุที่ทำให้พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสั่งสอนพระสังฆธรรมที่ได้ค้นพบได้แสนยากให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้

การดำรงชีพด้วยความเรียบง่ายสงบเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมหรือแม้แต่จะพูด นักปราชญ์บางท่านเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าผู้เงียบ¹⁴⁴ จากการค้นคว้าพบว่า ไม่ใช่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สอนธรรมแก่ผู้อื่นเลย แต่การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ใช่เพื่อการประกาศพระศาสนาขึ้นแทนพระศาสนาที่สูญไปในช่วงระยะเวลานั้น อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกุฎฐกถา คันธารชาดก กล่าวยืนยันการสอนธรรมหรือการให้โอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า “ธรรมดาการให้โอวาทเป็นประเพณีของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก และโพธิสัตว์”¹⁴⁵ ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าการสอนธรรมหรือการให้โอวาทนั้นเป็นประเพณีของพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ว่าการสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้ามีเป้าหมายในการชี้แนะธรรมข้อปฏิบัติเบื้องต้น และการกล่าวสอนธรรมอนุโมทนาทานหลังจากมีผู้ทำบุญถวายบิณฑบาตแก่ท่านด้วยคาถาสั้น ๆ ว่า

“สิ่งที่ปรารถนาต้องการ จงสำเร็จโดยพลันแก่ท่าน
ขอความดำริทั้งปวง จงเต็มเปี่ยมดังพระจันทร์เพ็ญในคืนที่ 15 ค่ำ
สิ่งที่ปรารถนาต้องการ จงสำเร็จโดยพลันแก่ท่าน
ขอความดำริทั้งปวง จงเต็มเปี่ยมดังแก้วมณีชื่อว่าไชติรส”¹⁴⁶

¹⁴⁴T.W.Rhys, Davids and William Stede, *The Pali Text Society's Pali - English Dictionary*, คู่มือวิทยานิพนธ์นี้ หน้า 4.

¹⁴⁵ชา.อ.5/185

โอวาททานนุณาเมตฺติ พุทฺธปัจเจกพุทฺธพุทฺธสาวกโพธิสฺตตานํ ปเวณิ ฯ เตหิ ทินฺโนวาทํ พาลา น คณฺหนฺติ โอวาททายกสฺส ปน ปาปนฺนาม นตฺถิ ฯ

¹⁴⁶ธ.อ.2/37

อิจฺฉิตฺตํ ปตฺถิตฺตํ ตฺยฺยหิ	ชิปปฺเมว สมิชฺฌตฺตํ
สพฺเพ ปฺนฺเรตฺตํ สงฺกปฺปา	จฺนฺโต ปณฺณรโส ยถา ฯ
อิจฺฉิตฺตํ ปตฺถิตฺตํ ตฺยฺยหิ	ชิปปฺเมว สมิชฺฌตฺตํ
สพฺเพ ปฺนฺเรตฺตํ สงฺกปฺปา	มณฺนิ ไชติรสฺส ยถาติ ฯ

บางครั้งวพระปัจเจกพุทธเจ้าก็กล่าวอนุโมทนาทานเพียงสั้นๆ แล้วก็หลีกเลี่ยงไป เช่น พระอุปัฏฐากปัจเจกพุทธเจ้ากระทำอนุโมทนาแก่นายอินนภาระว่า “ขอความปรารถนาของท่านจงเป็นอย่างนั้นเถิด ท่านผู้มีบุญมาก”¹⁴⁷ พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวอนุโมทนาทานแก่สองพี่น้องผู้ถวายลำอ้อยด้วยคำอนุโมทนาเพียงสั้น ๆ ว่า “ขอความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้แล้ว จงสำเร็จอย่างนั้น”¹⁴⁸

การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเพียงการสอนและชี้แนะข้อปฏิบัติเบื้องต้นของอภิสมจาริกวัตร ไม่ได้มุ่งให้บรรลุถึงการตรัสรู้ได้ อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะชื่อว่าปรมัตถโชติกา คาถาที่ 3 ว่า ยานีระ กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสอนข้อกรรมฐานแก่สุสิมะมาณพ ดังข้อความว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายให้สุสิมะมาณพวชได้ แต่ไม่สามารถชี้แนะข้อปฏิบัติกรรมฐานได้ ให้ศึกษาได้เพียงอภิสมจาริกวัตรเป็นต้นว่า ท่านพึงนั่งอย่างนี้ พึงห่มอย่างนี้”¹⁴⁹

พระปัจเจกพุทธเจ้าบางองค์ เช่น พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ทรีมุข เลือกที่จะแสดงธรรมแก่ผู้ที่ใกล้ชิดพระองค์เท่านั้น เช่น พระเจ้าพรหมทัต ผู้เคยเป็นสหายเก่า พระปัจเจกพุทธเจ้าต้องพยายามอย่างมากในการสอนธรรมแก่พระราชาเพื่อให้ออกบวชเป็นฤๅษีจนถึงพระชนมายุเข้าถึงพรหมโลกได้ ดังข้อความว่า

“กามทั้งหลายเหมือนหล่ม กามทั้งหลายเหมือนพ
 อาตมาภาพได้ทูลภยันี้ไว้ว่า มีมูล 3 ฐลี และคว้น อาตมาภาพก็ได้
 ถวายพระพรแล้ว ข้าแต่พระเจ้าพรหมทัตมหาบพิตร ขอพระองค์

¹⁴⁷ ฐ.อ.8/86

¹⁴⁸ ฐ.อ.5/83

¹⁴⁹ ขุ.ขุ.อ.17/175

เต (ปัจเจกพุทธา) ตั ปพฺพาเซตฺวา กมฺมฐฺฐานเ นโยเซตฺถุ สมตฺถา “เอวฺนเต นินฺวาเสตพฺพํ, เอวฺนเต ปารุปีตพฺพนฺติ อาทินา นเยน อภิสมจาริกิ สิกฺขาเปสฺสุ ฯ

จงทรงละสิ่งเหล่านั้น เสด็จออกผนวชเถิด”¹⁵⁰

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกัฏฐกถา ปัพพชิตวิเหฐกชาดก กล่าวถึง พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ทรงนั่งคู้บัลลังก์ที่อากาศแล้วทรงโอวาทแก่พระราชารู้ทรงขับไล่ บรรพชิตออกจากพระนครด้วยความเข้าพระทัยว่า บรรพชิตเป็นวิชาธรผู้ประพฤติกเลาะกลวงเกิน พระเทวี ดังข้อความว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิชาธรนั้นไม่ใช่สมณะ ต่อแต่นี้ไป ขอพระองค์จงทรงทราบไว้ว่า โลกไม่ว่างเปล่า ยังมีสมณะพราหมณ์ผู้ทรงศีล ขอจงทรงอวยทาน จงทรงศีล จงทรงอุโบสถกรรมเถิด”¹⁵¹ การสอนธรรมนี้เป็นเพียงชี้แนะข้อแนะข้อปฏิบัติอันเป็น หลักการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่สวรรค์เท่านั้น ซึ่งไม่ได้มุ่งเข้าถึงพระนิพพาน

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกัฏฐกถา อาทิตตชาดก กล่าวถึงพระเจ้า เภรุมหาราชและพระอัครมเหสีนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้า 7 องค์ มาจากทางด้านทิศอุดรเพื่อ ฉันทภัตอาหารที่พระราชวังหลังจากฉันเสร็จพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระสังฆเถระกล่าวสอน ธรรมด้วยอนุโมทนาคาถาแก่พระราชาราชและพระเทวี ด้วยคาถา 2 คาถา ดังข้อความว่า

“เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ บุคคลผู้เป็นเจ้าของ
ชนเอาสิ่งของอันใดออกได้ สิ่งของอันนั้นย่อมเป็น
ประโยชน์แก่เจ้าของนั้น แต่ของที่ถูกไฟไหม้ย่อมไม่
เป็นประโยชน์แก่เขา

โลกถูกชราและมรณะเผาแล้วอย่างนี้
บุคคลพึงนำออกเสียด้วยการให้ทาน ทานที่ให้

¹⁵⁰ ชุ.ชา.27/14/145

ปงุโก ๑ กามา ปลิโป ๑ กามา

ภยญจ เมตฺ ติมูลํ ปวุตฺตํ

รโห ๑ ฐโม ๑ มยา ปกาสิตา

หิตฺวา ตฺวํ ปพฺพช พุรหมทตฺต ๕

¹⁵¹ ชา.อ.5/105

แล้ว จะน้อยก็ตาม มากก็ตาม ชื่อว่าเป็นนำออกดีแล้ว”¹⁵²

อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระสังฆเถระ (พระปัจเจกพุทธเจ้า) กล่าวสอนธรรมแก่พระราชาด้วยอัปมาทธรรมว่า “ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด”¹⁵³ แล้วเหาะขึ้นอากาศทำช่อฟ้าปราสาทให้แยกเป็นสองช่องไปลง ณ เจ็อมภูเขานั้นทมูลกะ หลังจากพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระสังฆเถระไปแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ยังคงเหลืออยู่ 6 องค์ ได้อนุมโหนาด้วยคาถาองค์ละคาถา*

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกุฎฐกถา โสณกชาดก กล่าวถึงพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าแสดงความเจริญแห่งสมณะ 8 อย่าง แก่พระเจ้าอรินทมหาราชผู้เป็นพระมหาสัตว์¹⁵⁴ อรรถกถาเล่มเดียวกันนี้ กล่าวเพิ่มเติมว่า พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าแม้จะแสดงความเจริญแห่งสมณะแก่พระเจ้าอรินทราชก็ไม่สามารถชักจูงใจให้ผู้พระเจ้าอรินทราชละออกกามบวชได้

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดกชื่อว่าชาตักกุฎฐกถา ปัญจภีรูกชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์กนกนางบำเรอประมาณหนึ่งหมื่นหกพันนางล้วนสวยงามเปรียบประดุจนางเทพอัปสรทุกนางต่างฉลาดในการฟ้อนรำ ขับร้อง และบรรเลง ยั่วยวน เพื่อให้พระโพธิสัตว์หลงใหล แต่พระโพธิสัตว์แคล้วคลาดได้ และได้สิริสมบัติเพราะตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า “พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรดูสิริสมบัติที่ถึงแก่พระองค์แล้วทรงดำริว่า ถ้าเราจัก

¹⁵² ขุ.ชา.27/69-70/192

อาทิตตสุมี อคารสุมี ยัม นีหริติ ภาชนัน
 ตัม ตสุส โหติ อตุถาย ใน จ ยัม ตตุถ ษยหติ ฯ
 เอมมาทปิโต โลโก ชราย มรณน จ
 นีหเรถว ทาเนน ทินนัม โหติ สุนีภตัม ฯ

¹⁵³ ชา.อ.8/97

อปฺปมตฺโต โหหิ มหาราช ฯ

* ดูเพิ่มเติมใน (ชา.อ.5/322-328)

¹⁵⁴ ชา.อ.8/88 (ดูเพิ่มเติมในโสณกชาดก)

พระวงแลดูรูปทิวทัศน์ที่นางยักษ์ณีจำแลง เราคงสิ้นชีวิตไปแล้ว คงไม่ได้ดูสิริสมบัตินี้ แต่เพราะเรา ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เราจึงได้สิริสมบัตินี้”¹⁵⁵

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี สิวลิเถราปทาน กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอดีตชาติของพระสิวลีเถระเมื่อครั้งบังเกิดเป็นกุลบุตรพร้อมกับ มารดาได้ปิดประตูพระนครซึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังประกาศธรรมในมิตทายวิหาร ตลอด 7 วัน ด้วยผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้ ก่อนคลอดได้เสวยทุกข้อยู่ในครรภ์ร่วมกับมารดาตลอด 7 วัน จึงคลอดได้¹⁵⁶

มีข้อสังเกตว่า การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็น เพียงการสอนธรรมเพื่อจุดประสงค์ให้ผู้คนทำความดีเพื่อได้บังเกิดในสวรรค์เท่านั้น ไม่ได้มี เป้าหมายให้ผู้ฟังธรรมนั้นได้บรรลุมรรคผลเข้าถึงพระนิพพานเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง ทำ อย่างไรก็ตาม พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ได้พยายามชี้แนะทางเข้าถึงพระนิพพานโดยการชี้แจง ให้เห็นโทษของกาม ในขณะที่เดียวกันก็ชี้แนะความเจริญแห่งสมณะ เพื่อให้ผู้รับฟังละกามออก บวชแล้วค้นหาพระสัทธรรมตามแนวที่ท่านค้นพบได้ด้วยตนเอง

4.8.2 ในฐานะผู้สงเคราะห์ในด้านการยกระดับจิตใจ

การสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือ การอุดหนุน¹⁵⁷ พระปัจเจกพุทธเจ้า สัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้สงเคราะห์หรือช่วยเหลือด้วยการยกระดับจิตใจผู้อื่นให้มุ่งมั่นทำ ความดีเพื่อพ้นจากสภาวะที่ต่ำทำให้เจริญขึ้นกว่าสภาวะที่เป็นอยู่เดิม พระปัจเจกพุทธเจ้าแม้ว่าจะ ไม่สามารถสั่งสอนธรรมผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้ แต่ท่านก็ได้สงเคราะห์ในด้านการยกระดับจิตใจ ของผู้อื่น ผู้มีความต้องการให้ช่วยเหลือ เช่น การเที่ยวออกบิณฑบาต เป็นต้น เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้คนได้มีโอกาสทำบุญกุศลมุ่งมั่นในการทำดี ตั้งจิตปรารถนาเพื่อเกิดในภพที่ดีและตั้ง

¹⁵⁵ชา.อ.2/353

¹⁵⁶ขุ.อป.อ.2/34/307 (ดูเพิ่มเติมในเล่ม)

¹⁵⁷พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, 2538), หน้า 790.

จิตปรารถนาเพื่อบรรลุนิพพานก่อนการสงเคราะห์พระปัจเจกพุทธเจ้าจะใคร่ควรพิจารณาหาผู้ที่สมควรสงเคราะห์ ต่อจากนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ออกเที่ยวบิณฑบาตสงเคราะห์ผู้หนึ่ง อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมชื่อว่าธัมมปทัฏฐกถา เรื่องสุขสามเณร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งสงเคราะห์นายภัตตติกะผู้ทำการรับจ้างในเรือนเศรษฐี เพื่อช่วยให้นายภัตตติกะได้ทำบุญและได้ทรัพย์สมบัติ ด้วยการรับบิณฑบาตของเขา¹⁵⁸

อรรถกถากล่าวเพิ่มเติมว่า ด้วยอานิสงส์ที่ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าในครั้งนี้ ทำให้นายภัตตติกะได้รับการแบ่งทรัพย์สมบัติครึ่งหนึ่งจากคณเศรษฐีทันทีทันใด เพราะร่วมอนุโมทนาทานที่นายภัตตติกะถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทชื่อว่าธัมมปทัฏฐกถา เรื่องสุมนสามเณร กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อุปริภูฐะ ได้ทำการสงเคราะห์แก่นายอันนภาวะบุรุษเข็ญใจ ผู้เป็นคนชนหน้าของสุมนเศรษฐีเลี้ยงชีพ ด้วยการรับภิกษาจากนายอันนภาวะ นายอันนภาวะได้ตั้งความปรารถนาว่า ด้วยอานิสงส์ที่ทานนี้ อย่าได้ขัดสนอีก และขึ้นชื่อว่า ไม่มี อย่ามีในภพน้อยใหญ่ พระปัจเจกพุทธเจ้าได้อนุโมทนาแล้วหลีกไป¹⁵⁹

อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า ด้วยผลของบิณฑบาตที่ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ออกจากนิโรธสมาบัติก่อให้เกิดผลานิสงส์ทันทีทันใด พระราชาทรงสดับการกระทำความดีของนายอันนภาวะ จึงรับสั่งให้เรียกนายอันนภาวะมา ทรงรับส่วนบุญ พระราชทานโภคทรัพย์เป็นอันมากมาย รับสั่งให้พระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายอันนภาวะ นายอันนภาวะนี้เป็นอดีตชาติของพระอนุรุทธะ ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีทิพยจักขุในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า*

¹⁵⁸ ฐ.ธ.5/82

¹⁵⁹ ฐ.ธ.8/85-86

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องสุมนสามเณร (ฐ.ธ.8/85-86)

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎกชื่อว่าปรมัตถปิณี สังขพราหมณจริยา กล่าวถึงสังขพราหมณ์ได้รับการช่วยเหลือจากพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ให้พ้นภัยจากเรืออัปปางในทะเล ดังข้อความว่า

“พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ตลอด 7 วัน ครั้นออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว จึงตรวดดูสัตว์โลกเห็นสังขพราหมณ์กำลังนำทรัพย์มาจำพึงอยู่ว่า มหาบุรุษจะพื่อนำทรัพย์มา อันตรายในมหาสมุทร จักมีแก่เขาหรือไม่ มีหนอ รู้ว่า จักมีอันตราย คิดว่า มหาบุรุษผู้นี้เห็นเราจักถวายร่มและรองเท้าแก่เราด้วยอานิสงส์ถวยรองเท้า เมื่อเรือแตกในมหาสมุทรจักได้ที่พึง เราจักช่วยเหลือเขา จึงเหาะไปทางอากาศแล้วลงไม่ไกลสังขพราหมณ์นั้น”¹⁶⁰

อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทชื่อว่าธัมมปัทฏฐกถา กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งได้ทำการสงเคราะห์สองพี่น้องผู้ถวยลำอ้อย และสองพี่น้องได้ปรารถนาสมบัติในเทวโลก มนุษย์โลก และปรารถนาเพื่อการบรรลุธรรม¹⁶¹ อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า ในจำนวนสองพี่น้อง พี่ชายได้ส่วนบุญกุศลที่น้องชายแบ่งให้ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ส่วนน้องชายได้บำเพ็ญกุศลกรรมอย่างต่อเนื่องได้บังเกิดเป็นเศรษฐีโชติกเศรษฐี ภายหลังบวชในสำนักของพระศาสดาบรรลุพระอรหัตเป็นพระโชติกเถระ*

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตชื่อว่ามโนรทปุรณี เรื่องโสณโกพิวิสเถระ กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งได้สงเคราะห์พระโสณโกพิวิสเถระเมื่อครั้งอดีตชาติเป็นกุมารด้วยการรับค่านิมนต์ฉันที่เรือน¹⁶²

¹⁶⁰ พุ.จริยา.อ.13/36

¹⁶¹ ธ.อ.8/158-181

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องพระโชติก (ธ.อ.8/158-181)

¹⁶² อญ.เอก.อ.1/205/209

อรรถกถากล่าวเพิ่มเติมว่า กุมารเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในภพสุดท้ายนี้ ถือบปฏิสนธิในเรือนของอุสภเศรษฐี ในเมืองกาลจัมปาละ นามว่า โสณกุมาร ต่อมาภายหลังบวชในพระพุทธศาสนาเป็นพระโสณโกปิวิสเถระ ผู้เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร*

อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะชื่อว่าปรมัตถโชติกา พรรณนาคาถาที่ 3 ว่า ยานีระ กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าได้สงเคราะห์สุสิมะมาณพผู้ประสงค์จะเรียนที่สุดของศิลปะด้วยการบวชให้ ภายหลังต่อมา สุสิมะมาณพได้ฝึกฝนอบรมด้วยตนเองจนบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุสิมะ¹⁶³

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถาชื่อว่าปรมัตถที่ปนี เรื่องอุบลวรรณาเถรี กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า มหาปทุม พร้อมทั้งพระปัจเจกพุทธเจ้าพี่น้องผู้เป็นบุตรของนางปทุมวดี(อดีตชาติของนางอุบลวรรณาเถรี)ได้ทำการสงเคราะห์หญิงผู้เคยเป็นมารดาด้วยการรับคำนิมนต์เพื่อให้นางได้มีโอกาสทำบุญกุศลและปรารถนาบังเกิดในภพที่ดี ดังข้อความว่า

“พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ได้รับคำนิมนต์ให้สัญญาแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย วันนี้ ท่านทั้งหลายอย่าไปที่อื่น ท่านทั้งหมดจงช่วยกันทำการสงเคราะห์มารดาของท่านเถิด พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นฟังคำของพระปัจเจกพุทธเจ้า 8 องค์ แล้วร่วมใจกันทุกองค์ เหาะไปปรากฏองค์อยู่ใกล้ประตูเรือนของมารดา”¹⁶⁴

อรรถกถากล่าวเพิ่มเติมว่า นางปทุมวดีได้กระทำกุศลตลอดชีวิตจตุตถจากมนุษย์โลกบังเกิดในเทวโลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ นางถือบปฏิสนธิในสกุลเศรษฐีกรุงสาวัตถี บิดามารดาตั้งชื่อให้นางว่า อุบลวรรณา เพราะมีผิวพรรณเสมอด้วยวรรณะของดอกอุบลขาบ

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องโสณโกปิวิสเถระ (อง.เอก.อ.1/205/208-212)

¹⁶³ ขุ.เถรี.อ.17/174-176

¹⁶⁴ ขุ.เถรี.อ.223/241

นางอุบลวรรณเจริญวัยได้บวชในพระพุทธศาสนาได้บรรลुพระอรหันต์เป็นพระอุบลวรรณเถรี ผู้เลิศกว่าเหล่าภิกษุณีผู้มีฤทธิ์*

มีข้อสังเกตว่า การสงเคราะห์ผู้อื่นของพระปัจเจกพุทธเจ้า จะเริ่มหลังจากออกจากนิโรธสมาบัติแล้วใคร่ครวญพิจารณาผู้สมควรสงเคราะห์ได้ และผู้สมควรรับการสงเคราะห์จะต้องเป็นคนไม่ตระหนี่ มีศรัทธา มีจิตเลื่อมใสเต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธาพร้อมที่จะทำการสละบริจาคทานได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงจะทำการสงเคราะห์ได้ ตัวอย่างแรก เรื่องนายภัตตมตติกะ พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ใคร่ครวญพิจารณาดูก่อนว่านายภัตตมตติกะมีศรัทธาและพร้อมที่จะบริจาคถวายทานหรือไม่ เมื่อพิจารณาแล้วรู้ว่า เขามีศรัทธาและพร้อมบริจาคทานจึงได้ทำการสงเคราะห์

4.8.3 ในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญ

อมนุษย์ หมายถึง อมนุษย์ ยักษ์ ฝี เทวดา¹⁶⁵ ผู้ไม่ใช่คน มักหมายถึงพวกภูตผีปีศาจ เป็นต้น¹⁶⁶ พระปัจเจกพุทธเจ้าสัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญ หมายถึง การเปิดโอกาสให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญกุศลความดีแล้วปรารถนาเพื่อการได้เกิดในภพที่ดีกว่าปัจจุบัน จากการทำพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสอนธรรมแก่ผู้อื่นให้ตรัสรู้ได้นั้น มิใช่ว่าท่านจะเพิกเฉยไม่ทำประโยชน์อะไรแก่ผู้อื่น พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ได้อำนวยโอกาสในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้มีโอกาสทำบุญหรือทำการบูชาโดยฐานะที่ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นทักษิณบุคคลหรือปุชไนบุคคล**จากการค้นคว้าพบว่าพระปัจเจก

* ดูเพิ่มในเรื่องอุบลวรรณเถรี (ขุ.เถรี.อ.223/241)

¹⁶⁵ จำลอง สรพัตติก, พจนานุกรม บาลี - ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุง

ใหม่, หน้า 53.

¹⁶⁶ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 919.

** ที่ชื่อว่า ปุชไนบุคคลเพราะกระทำภาวะแห่งการบูชาที่บุคคลกระทำในตน แม้นิดหน่อยก็นำประโยชน์เกื้อกูลมาให้ เหตุที่ท่านเหล่านั้นเป็นทักษิณบุคคล (บุคคลผู้ควรรับทักษิณาทาน) (พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตฤทีปนิยา ปฐโม ภาค, หน้า 55.)

พุทธเจ้าได้สัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และมนุษย์ได้ทำบุญกุศลเพื่อการเกิดในภพที่ดี ดังต่อไปนี้

อรรถกถาที่สนิกาย สีลขันธวรรคชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี ชาลยสูตร กล่าวถึง สุนัขได้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุญเขตให้อมจิตรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า หลังจากตายไปได้

บังเกิดในเทวโลกเป็นเทพบุตรชื่อว่า โสมสก¹⁶⁷

อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า เพราะผลของการเห่ด้วยความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า สุนัขจึงได้บังเกิดเป็นโสมสกเทพบุตร โสมสกเทพบุตรดำรงอยู่ในเทพนครนั้นไม่นานก็เคลื่อนจตุจากเทวโลกไปเกิดในเรือนตระกูลหนึ่งในกรุงโกสัมพี เศรษฐีผู้ไม่มีบุตรคนหนึ่งได้ให้ทรัพย์แก่บิดามารดาของทารกนั้นได้รับเขาเป็นบุตร ต่อมาครั้นบุตรของตนเกิด เศรษฐีพยายามให้ฆ่าเขาถึง 7 ครั้ง เพราะเป็นผู้มีบุญมาก จึงรอดชีวิตมาได้ถึง 7 ครั้ง ต่อมาภายหลัง เมื่อบิดาล่วงลับไป เขาได้ตำแหน่งเศรษฐีชื่อว่า โสมษิตเศรษฐี*

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี นันทกเถรคาถา กล่าวถึง อดีตชาติของพระนันทเถระเมื่อครั้งเป็นนกยูงมีจิตเลื่อมใสในพระปัจเจกพุทธเจ้าร้องเสียงอัน

¹⁶⁷ที่.สี.อ.1/378/284-286

มีเรื่องย่อว่า นุรุชเห็นใจชื่อว่า โกตุหลิก พร้อมกับบุตรและภรรยาหนีไปสู่วันตีรัฐ เพราะขาดกภัย เมื่อไม่อาจนำบุตรไปได้จึงทิ้งบุตรแล้วเดินทางต่อไป มารดากลับไปรับเอาบุตรนั้น เขาพากันไปยังบ้านนายโคบาลแห่งหนึ่ง ในกาลนั้นนายโคบาลได้ตระเตรียมข้าวปายาสไว้มาก เขาได้กินข้าวปายาสนั้น ลำดับนั้น นุรุชนั้นกินข้าวปายาสมาก ไม่อาจจะให้ย่อยได้ ตกกลางคืนได้ตายไป ถือปฏิสนธิในท้องแม่สุนัข เกิดเป็นลูกสุนัขน้อยในบ้านนายโคบาล ลูกสุนัขน้อยนั้นเป็นที่รักของนายโคบาล และนายโคบาลบำรุงอุปฐากราพระปัจเจกพุทธเจ้า ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ให้ก้อนข้าวก้อนหนึ่ง ๆ แก่ลูกสุนัขน้อยหลังฉันเสร็จเป็นประจำ ลูกสุนัขน้อยนั้นเกิดความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงไปยังบรรณศาลาพร้อมกับนายโคบาล ครั้นนายโคบาลไม่ใช้ไปก็ไปเอง ในเวลาภัตตรก็เฝ้าอยู่ที่ประตูบรรณศาลาเพื่อรอเวลา และเฝ้าดูสัตว์ร้ายในระหว่างทางให้สัตว์ร้ายหนีไป สุนัขน้อยนั้นตายไปเกิดในเทวโลกด้วยจิตอ่อนน้อมในพระปัจเจกพุทธเจ้า ในเทวโลกนั้น เขามีชื่อว่า โสมสกเทพบุตร

* ดูเพิ่มเติมในเรื่องนางชุกชุตตรา-นางสามาวดี (อง.เอก.อ.1/260-261/368-390)

ไพเราะ 3 ครั้ง ทำบุญในสถานที่นั้น ได้บังเกิดเป็นมนุษย์ในเรือนมีตระกูลในกรุงสาวัตถี ต่อมาภายหลังได้บวชเป็นพระนันทกเถระ ผู้เลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้ให้โอวาท¹⁶⁸

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี สัปกเถรคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระสัปกเถระเมื่อครั้งเป็นนาคผู้มีอำนาจมากได้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สัมภวะ ด้วยดอกปทุมดอกใหญ่ ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ พังธรรมในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าบวชเป็นพระสัปกเถระ บรรลุพระอรหันต์¹⁶⁹

คัมภีร์พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระปทุมเกสรียเถระเมื่อครั้งเป็นช่างในตระกูลช่างมาตังคะชื่อว่า วารณะ ไปรยเกสรดอกบัวถวายบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

“ในกาลก่อน เราได้เป็นช่างปลายมาตังคะ
อยู่ในที่ใกล้หมู่ฤษีปัจเจกพุทธเจ้า เรามีความเลื่อมใส
ได้เอาเกสรดอกบัวไปรยลงบูชาแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า
ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เรายังจิตให้เลื่อมใสในพระปัจเจกพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐสุด ผู้กำจัดราคะ ผู้คงที่เหล่านั้น
บันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกัป”¹⁷⁰

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี สัมภูตเถรคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระสัมภูตเถระเมื่อครั้งเป็นกษัตริย์ได้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยดอกอัญชัน ด้วย

¹⁶⁸ ชุ.เถร.อ.2/278/11

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 306, หน้า 33.

¹⁷⁰ ชุ.อป.32/1-2/342

บุญกรรมนั้น จึงท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้ศรัทธาบวชเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากระทำสมณธรรมเจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหันต์¹⁷¹

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี ปุณณาเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระปุณณาเถรีเมื่อครั้งเป็นกนิษฐาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีใจเลื่อมใสบูชาด้วยดอกอ้อ ด้วยบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวไปในสุคติภูมิ ต่อมาบังเกิดในตระกูลคฤหบดีมหาศาลชาวกรุงสาวัตถี พังกรรมในสำนักพระนางมหาปชาบดีโคตมี มีศรัทธาเลื่อมใสบวชเป็นสิกขมานาเริ่มตั้งวิปัสสนาบวชอีกครั้งเป็นพระปุณณาเถรี ภายหลังได้บรรลुพระอรหันต์¹⁷²

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี จิตตาเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระจิตตาเถรีเมื่อครั้งเป็นกนิษฐาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าบูชาด้วยดอกอ้อ ทำประทักษิณแล้วหลีกไป ด้วยบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวในเทวโลกและมนุษย์โลก ต่อมาภายหลังมีศรัทธาบวชเป็นพระจิตตาเถรี บรรลुพระอรหันต์¹⁷³

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี ทันทิกาเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระทันทิกาเถรีเมื่อครั้งเป็นกนิษฐาได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าบูชาด้วยดอกสาละ ด้วยบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกบังเกิดในเรือนพราหมณ์ มีศรัทธาบวชในสำนักของพระนางปชาบดีโคตมี เป็นพระทันทิกาเถรี ภายหลังได้บรรลुพระอรหันต์¹⁷⁴

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถาชื่อว่าปรมัตถทีปนี จันทนเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระจันทนเถรีเมื่อครั้งเป็นรุกขเทวดาได้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุทัสสนะ

¹⁷¹ พุ.เถร.อ.2/290/20-21

¹⁷² พุ.เถรี.อ.2/11

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 26, หน้า 41.

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 47, หน้า 64-65.

ด้วยดอกอัญชันเขียว ด้วยบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษยโลก บังเกิดในเรือนมีตระกูล ฟังธรรมในสำนักพระศาสดา มีศรัทธาบวชเป็นพระจันทรเถระ ได้บรรลุพระโสดาบัน¹⁷⁵

อรรถกถาขุททกนิกาย อปทานชื่อว่าวิสุทธชนวิลาสินี ปุณณกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระปุณณกเถระเมื่อครั้งเป็นเสนาบดียักษ์อยู่ในป่าหิมวันต์ได้สร้างที่ประชุมเพลิงเพื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพาน ดังข้อความว่า “ท่านเป็นเสนาบดียักษ์อยู่ในป่าหิมพานต์ได้สร้างที่ประชุมเพลิงเพื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ปรินิพพาน”¹⁷⁶

กล่าวโดยสรุปว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าสัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และอมนุษย์ได้ทำบุญ สัตว์ที่ได้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุญเขตในการทำความดี ได้แก่ สุนัข นกยูง นาค และช้าง ส่วนอมนุษย์ที่ได้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุญเขตในการทำความดี ได้แก่ กิณนร รุกขเทวดา และเสนาบดียักษ์ แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุญเขตให้ผู้อื่นทำบุญนี้ได้เปิดโอกาสกว้างให้ทั้งสัตว์และอมนุษย์ได้มีความเท่าเทียมเสมอภาคกันในการยึดเอาพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุญเขตทำความดีเพื่อปรารถนาได้บังเกิดในภพที่ดีกว่าปัจจุบันจนถึงได้บรรลุพระอรหันต์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷⁵ พ.เถร.อ.2/298/27-28

¹⁷⁶ พ.อป.อ.2/29/253-254

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

คำว่า ปัจเจกพุทธะ มาจากคำบาลีว่า ปจฺเจก + พุทฺธ เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าด้วยกันจึงได้คำว่า ปจฺเจกพุทธ มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ผู้ตรัสรู้เฉพาะด้วยตนเอง

มีความหมายปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า ผู้มีบุญญาธิการที่ได้นำเพ็ญไว้ในพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวง ยังไม่ได้บรรลุมโฆษธรรมกล่าวคือพระนิพพานในพระศาสนาของพระ พุทธเจ้าพระองค์นั้น ๆ ต่อมาในสมัยที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะท่านเป็นนักปราชญ์ เป็นผู้มีปัญญาแก่กล้าดี อาศัยสังเวคธรรมกล่าวคือธรรมที่ก่อให้เกิดความสลัดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณได้ แม้ว่าจะไม่ได้รับฟังธรรมจากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ใดเลย

ในคัมภีร์พระอภิธรรม พระปัจเจกพุทธเจ้า มีความหมายว่า บุคคลผู้ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่ถึงความเป็นสัมพัญญูในธรรมนั้นและไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะ(ขาด)พระสัมพัญญุตญาณนั้น

ในคัมภีร์อรรถกถามีความหมายพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า สมณะ พราหมณ์ บรรพชิต พระตถาคต พระภิกษุ และพระสยัมภู ส่วนในฎีกาความหมายส่วนใหญ่เป็นความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์มีความหมายไม่แตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

พระปัจเจกพุทธเจ้า นำเพ็ญบารมีนาน 2 อสงไขยแสนกัปป์ ค้นพบพระสัทธรรมและตรัสรู้อรียสัจ 4 ได้ ด้วยตนเอง มีฐานะเป็นรองเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สูงกว่าพระอรหันตสาวกทั้งหมด เพราะตรัสรู้ธรรมได้ด้วยตนเอง ในขณะที่พระอรหันตสาวกตรัสรู้ธรรมได้เพราะได้ฟังธรรมเทศนา

แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอดีต แสดงถึงแนวคิดเรื่องการสละทางโลกออกบวชของผู้มีปัญญาปรารถนาความหลุดพ้นกิเลสและดำรงชีพอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่คลุกคลีกับหมู่คณะชอบเที่ยวไปแต่ผู้เดียวเหมือนนอแรด

ส่วนแนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แสดงถึงแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม และความสำนึกผิดกับความป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทำปิตุฆาต และพระเทวทัตได้ทำโลหิตุปบาทกรรมคือทำพระโลหิตของพระพุทธรูปเจ้าให้ห้อ ภายหลังสำนึกผิด รับผลแห่งกรรมแล้วมุ่งมั่นทำความดีก็ยังมีโอกาสได้เข้าถึงพระนิพพาน ท่านทั้งสองได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต แนวคิดพระปัจเจกพุทธเจ้าถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญในพระพุทธศาสนามีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และฎีกา

ลักษณะโดยทั่วไปของพระปัจเจกพุทธเจ้าเช่นกับนักบวช โจนม โจนหวด ปก ปิดร่างกายด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ ทรงบริวาร 8 อย่าง เหมือนพระภิกษุถือปฏิบัติ บางองค์มีผม และหนวด 2 องค์ มีอินทรีย์สงบ มีใจสงบ มีฌาน และเข้านิโรธสมาบัติเป็นประจำ ชอบที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยว ท่องเที่ยวไปผู้เดียว มีอิทธิฤทธิ์ เหาะเหินไปทางอากาศ มีสถานที่อยู่ประจำ บนเขิงันนทมูลกะที่ภูเขาคันธมาถน์

พระปัจเจกพุทธเจ้ามีรูปร่างและบุคลิกภาพไม่สง่างามเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือไม่ประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 และอนุพยัญชนะ 80 พระปัจเจกพุทธเจ้า บางองค์มีหลังค่อม บางองค์เหมือนคนเป็นโรคเรื้อน บางองค์รูปร่างซีเหี่ยว จึงเป็นสาเหตุให้สังคมไม่ยอมรับเท่าที่ควร

พระปัจเจกพุทธเจ้าสัมพันธ์กับผู้อื่นในฐานะผู้สอนธรรม แต่ไม่ได้ตั้งคณะสงฆ์ ไม่บัญญัติพระวินัย การสอนธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีจุดประสงค์ให้ผู้ฟังตรัสรู้ตาม เป็นเพียงชี้แจงข้อปฏิบัติทางมารยาทที่ดีงาม และชี้แนะให้ละกามอกบวชบำเพ็ญเพียรด้วยตนเอง ตามวิถีทางที่ท่านได้ปฏิบัติมา ในฐานะผู้สงเคราะห์ในด้านการยกระดับจิตใจผู้อื่นให้มุ่งมั่นทำความดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ใกล้ชิดและคนยากจน และในฐานะผู้เป็นบุญเขตให้สัตว์และมนุษย์ได้มีโอกาสทำบุญเพื่อปรารถนาการบรรลุธรรมและบังเกิดในภพที่ดีกว่าภพปัจจุบัน

5.2 ข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เน้นศึกษาเฉพาะพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีเท่านั้น ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาพาทย์ภาษาสันสกฤต เพื่อขยายองค์ความรู้เรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

จำลอง สारพัตนีก. **พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่.**

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, 2538.

จำลอง สारพัตนีก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

จันทบุรินทร์ณานถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระ. **ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต.**

พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2513.

ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราช พระเจ้าวรวงศ์เธอ, กรมหลวง. **พระคัมภีร์อภิธานัปทิตีปกา.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระนคร, 2508.

เดือน คำดี. **การวิเคราะห์เรื่องพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก(พระบาลี).**

รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ทูลอดหนุนวิจัย มก. ปี 2539 ภาควิชาปรัชญา
และศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541.

ไธซากู อิคเคะ. **พุทธประวัติพิเคราะห์.** แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ บัญเอน. พระนคร :

สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2538.

ถวิล เตชะคำ, พระมหา. **อุบาสกในพระไตรปิฎก.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชา

ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

เทพรัตนราชสุดา, สมเด็จพระ. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหา

บัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2524.

ธีรชัย เอี่ยมวรเมธ. **พจนานุกรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2544.

บรรจบ บรรณรุจิ. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม.**

วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

ประยุทธ์ ปรยุตโต, พระ. **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, 2532.

- ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ประโยชน์ ส่งกลิ่น. **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2538.
- พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ.** กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2531.
- พรพิมล คุ่มอินทร์. **การบำเพ็ญตบะในศาสนาฮินดู.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ราชวรมุนี, พระ. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2528.
- ลาล มณี ไชยศรี. **พราหมณ์ พุทธ ฮินดู.** แปลโดย กรุณา กุศลลาสัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2536.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 1 สมัญญาภิธานและสนธิ.** พิมพ์ครั้งที่ 36. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหมากฎราชวิทยาลัย, 2538.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 นามและอภัยยศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 45. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหมากฎราชวิทยาลัย, 2538.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหมากฎราชวิทยาลัย, 2538.
- วิสุทธ์ บุษยกุล. **แบบเรียน ภาษาสันสกฤต เล่ม 1.** ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- สมปอง มุทีโต, พระมหา. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา.** พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2542.

ภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรไทย

ธรรมปาละ, พระ. **ปรมตถทีปนิยา** นาม **ขุทฺทกนิกายภูฏกถาย อุทานวณฺณนา**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ธรรมปาละ, พระ. **ปรมตถทีปนิยา** นาม **ขุทฺทกนิกายภูฏกถาย เถรคาถาวณฺณนา ปฐฺโม**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ธรรมปาละ, พระ. **ปรมตถทีปนิยา** นาม **ขุทฺทกนิกายภูฏกถาย เถรคาถาวณฺณนา ทฺติโย**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ธรรมปาละ, พระ. **ปรมตถทีปนิยา** นาม **ขุทฺทกนิกายภูฏกถาย เถรคาถาวณฺณนา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ธรรมปาละ, พระ. **ปรมตถทีปนิยา** นาม **ขุทฺทกนิกายภูฏกถาย จริยาปิฎกาวณฺณนา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ธรรมปาละ, พระ. **มูลปณฺณาสฎฺฐิกา ปฐฺโม ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2536.

ธรรมปาละ, พระ. **สํยุตตฎฺฐิกา ปฐฺโม ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2537.

นันทเถระ, พระมหา. **อภิธมฺมมุลฎฺฐิกา มธฺฎฺฐิกา มธฺสสารตถทีปนิฎฺฐิกา ปฐฺโม ภาโค**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

ปรมตถมถฺชฺสาย นาม **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย มหาฎฺฐีกาสมฺมตตาย ทฺติโย ภาโค**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

พุทธโฆสะ, พระ. **สุมงฺคฺลวิลาสินียา** นาม **ทีฆนิกายภูฏกถาย สิลกฺขนุทธคฺควณฺณนา ปฐฺโม**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2532.

พุทธโฆสะ, พระ. **สุมงฺคฺลวิลาสินียา** นาม **ทีฆนิกายภูฏกถาย มหาวคฺคควณฺณนา ทฺติโย**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2532.

พุทธโฆสะ, พระ. **สุมงฺคฺลวิลาสินียา** นาม **ทีฆนิกายภูฏกถาย ปาฎิกวคฺควณฺณนา ตติโย**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2532.

พุทธโฆสะ, พระ. **ปปญฺจสฺสฺทนิยา** นาม **มชฺฌนิมิกายภูฏกถาย มุลปณฺณาสกวณฺณนา ปฐฺโม**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ปปญจสุทธานิยา นาม มชฺฌิมนิกายภูฏกถาย มชฺฌิมปณฺณาสกถนุณนา**
ทฺติโย ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ปปญจสุทธานิยา นาม มชฺฌิมนิกายภูฏกถาย อุปริปณฺณาสกถนุณนา**
ตติโย ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **สารตถปฺปกาสินิยา นาม สยฺตตนิคายภูฏกถาย สคาถวคฺควณฺณนา**
ปฺฐโม ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **สารตถปฺปกาสินิยา นาม สยฺตตนิคายภูฏกถาย นิทานวคฺควณฺณนา**
ปฺฐโม ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **สารตถปฺปกาสินิยา นาม สยฺตตนิคายภูฏกถาย สฬายตนวคฺควณฺณนา**
วคฺควณฺณนา ตติโย ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **มนโรธปฺรณิยา นาม องคฺตฺตนิคายภูฏกถาย เอกกนิปาทวณฺณนา**
ปฺฐโม ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **มนโรธปฺรณิยา นาม องคฺตฺตนิคายภูฏกถาย ดิกนิปาทวณฺณนา**
ทฺติโย ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ปรมตฺถไซติกาย นาม ชุทฺทกนิกายภูฏกถาย ชุทฺทกปฺฐวณฺณนา.**
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ธมฺมปทภูฏกถา ทฺติโย ภาคโ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ธมฺมปทภูฏกถา ตติโย ภาคโ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ธมฺมปทภูฏกถา ปญจโม ภาคโ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ธมฺมปทภูฏกถา อฏฺฐโม ภาคโ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, 2532.

พุทธโฆสละ, พระ. **ปรมตฺถไซติกาย นาม ชุทฺทกนิกายภูฏกถาย สยฺตตนิปาทวณฺณนา ปฺฐโม**
ภาคโ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **ปรมตถโชติกา** นาม **ขุทฺทกนิกาย** **ภุทฺทกถาย** **สุตฺตนิปาตวณฺณนา** **ทฺติโย**
ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **ขุทฺทกนิกาย** **ชาตกปาฬิยา** **สํวณฺณนา** **ชาตก** **ภุทฺทกถา** **ปฐฺโม** **ภาโค**
เอกนิปาตวณฺณนา (1). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **ขุทฺทกนิกาย** **ชาตกปาฬิยา** **สํวณฺณนา** **ชาตก** **ภุทฺทกถา** **ทฺติโย** **ภาโค**
เอกนิปาตวณฺณนา (2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **ขุทฺทกนิกาย** **ชาตกปาฬิยา** **สํวณฺณนา** **ชาตก** **ภุทฺทกถา** **ปญฺจโม** **ภาโค**
จก-ทสกนิปาตวณฺณนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **ขุทฺทกนิกาย** **ชาตกปาฬิยา** **สํวณฺณนา** **ชาตก** **ภุทฺทกถา** **อฏฺฐโม** **ภาโค**
ปญฺญาส-สุตฺตนิปาตวณฺณนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2533.

พุทธโฆสละ, พระ. **วิสุทฺธิมคฺคสฺส** นาม **ปกรณวิเสสสฺส** **ปฐฺโม** **ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พุทธโฆสละ, พระ. **อฏฺฐสาลินิยา** นาม **อภิธมฺม** **ภุทฺทกถาย** **ธมฺมสงฺคณีวณฺณนา**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

พุทธทัตตะ, พระ. **มธฺรตถวิลาสินิยา** นาม **ขุทฺทกนิกาย** **ภุทฺทกถาย** **พฺุทฺธวํสวณฺณนา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

มหานามะ, พระ. **สทฺธมฺมปฺปกาสินิยา** นาม **ขุทฺทกนิกาย** **ภุทฺทกถาย** **ปฏฺิสมฺภิทามคฺค-**
วณฺณนา **ปฐฺโม** **ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2533.

มหานามะ, พระ. **สทฺธมฺมปฺปกาสินิยา** นาม **ขุทฺทกนิกาย** **ภุทฺทกถาย** **ปฏฺิสมฺภิทามคฺค-**
วณฺณนา **ทฺติโย** **ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2533.

โมคคัลลายนมหาเถระและพระสุภูติมหาเถระ, พระ. **อภิธานปฐพีปิกาและสูจิ**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

วิสุทธชนวิลาสินียา นาม ขุททกนิกายภุฏฐกถาย **อปทานวณณนา ปฐโม ภาโค**. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

วิสุทธชนวิลาสินียา นาม ขุททกนิกายภุฏฐกถาย **อปทานวณณนา ทุตติโย ภาโค**. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

สิริมหาจตุรงคพล, มหาอำมาตย์. **อภิธานปฐพีปิกาฎีกา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทคนิค 19,
2527.

สิริมังคลาจารย์, พระ. **มงคลตถทีปนิยา ปฐโม ภาโค**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2535.

อัศวรงค์อาจารย์, พระ. **ศัพท์นิตติปกรณ์ธาดุมมาลา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ,
2535.

อุปเสนะ, พระ. **สัทธมมปฐพีชิติกาย นาม ขุททกนิกายภุฏฐกถาย มหานิทเทศวณณนา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

อุปเสนะ, พระ. **สัทธมมปฐพีชิติกาย นาม ขุททกนิกายภุฏฐกถาย จุฬนิตเทศวณณนา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

ภาษาอังกฤษ

Childers. Robert Caesar. **A Dictionary of the Pali Language**. London: Trubner,1876.

Davids, T.W. Rhys, and William Stede. **The Pali Text Society's Pali - English
Dictionary**. London: The Pali Text Society,1975.

Edgerton, Franklin. **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar And Dictionary**. Delhi:
Motilal Banarsidass,1977.

Kloppenborg, Ria. **The Paccekabuddha: A Buddhist Ascetic**. Kandy Sri Lanka:
Buddhist Publication Society,1983.

Pye,Michael . **Dictionary of religion**. London: Macmillan,1994.

Prebish, Charles S. **Historical Dictionary of Buddhism**. Delhi: Sri Satguru

Publications, 1993.

Williams, Monier Monier. A Sanskrit - English Dictionary. London: Oxford University, 1979.

Whitney, William Dwight. The Roots Verb - Forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language. Delhi: Motilal Banasidass, 1979.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

พระมหาดุสิต ฉายา ญาณภูสิตโต นามสกุล แสงวงค์ เกิดวันอังคารที่ 7 เดือน มีนาคม พุทธศักราช 2515 ที่บ้านหนองคู ตำบลกุดประทาย อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรม 9 ประโยค ในปีการศึกษา 2540 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ที่ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2541

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย